

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Genderová studia

Bc. Barbora Skálová

Nevlastní mateřství v českém kontextu

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Věra Sokolová, Ph.D.

Praha 2021

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

V Bohumíně dne 7. ledna 2021

.....

Barbora Skálová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce, docentce Věře Sokolové, za její odborné podněty, připomínky a komentáře, a to nejen v průběhu psaní této práce, ale v období celého studia. Velký dík patří také mému muži, který mě ve studiu kontinuálně podporoval a bez jehož podpory a spolupráce bych měla značně ztížené podmínky.

V neposlední řadě patří poděkování mé nevlastní dceři Veronice, bez jejíž existence – jak sama trefně poznamenala – by tato práce nikdy nevznikla.

Abstrakt

Tématem této diplomové práce je nevlastní mateřství, konkrétně jeho realizace na pozadí vztahu žen s muži, kteří již mají dítě či děti z předchozího vztahu. Základním motivem mé práce je poukázat na konstruovanost několika konceptů, které bývají považovány za přirozené, dané či neměnné, a které často představují velice konkrétní a normativně laděné scénáře pro participující na těchto konceptech, a to zejména v závislosti na jejich pohlaví. Nevlastní mateřství zde chápu jako koncept, který v praxi mnohé z kulturně daných norem narušuje a který má potenciál obohatit kritické diskuze o rodině, reprodukci či mateřství a rodičovství obecně. Základním materiálem jsou poznatky získané prostřednictvím narativních rozhovorů, které doplňují představené teoretické diskuze reprezentující konstruktivistické paradigma.

Klíčová slova: nevlastní mateřství, narativní rozhovory, rodina, reprodukce, rodičovství.

Abstract

The topic of this diploma thesis is stepmotherhood, specifically its implementation within relationships between women and men who already have a child or children. The basic motive of my work is to identify the construction of several conceptions that are considered natural, given or unchangeable, and which often represent very specific norms, especially dependent on gender. I define stepmotherhood here as a concept that in practice violates many cultural norms and which has the potential to enrich critical discussions about the family, reproduction and motherhood, and parenthood in general. My search is based on information gained through narrative interviews, which complement theoretical discussions representing the constructivist paradigm.

Key words: stepmotherhood, narrative interviews, family, reproduction, parenthood.

Obsah

ÚVOD.....	1
I. TEORETICKÁ ČÁST	6
1.1 Paradigma.....	6
1.2 Gender.....	7
1.3 Rodina aneb měnící se základ státu.....	11
1.4 Reprodukce.....	16
1.5 Mateřství.....	18
1.5.1 Žena = matka? Mýtus mateřství a ženský úděl	19
1.5.2 Mateřství jako sociální konstrukt	22
1.5.2.1 Mateřská láska	24
1.5.2.2 Koncept svobodné volby	26
1.5.2.3 Disciplinační funkce mateřství	28
1.5.3 Nevlastní mateřství.....	29
1.5.3.1 Hierarchická pozice různých matek.....	30
1.5.3.2 Nevlastní matky jako narušitelky norem	32
1.5.3.3 Mýty spojené s nevlastním mateřstvím.....	33
1.5.3.4 Mediální obraz nevlastních matek	34
1.5.3.5 Problémy s terminologií.....	35
1.5.3.6 Fiktivní neutralita. Orientace textů na ženy	36
II. EMPIRICKÁ ČÁST	39
2. Metodologie.....	39
2.1 Výzkumné otázky	41
2.2 Volba výzkumné metody	42
2.3 Výzkumný vzorek. Hledání komunikačních partnerek	43
2.4 Okolnosti ovlivňující realizaci výzkumu	44
2.5 Etika výzkumu.....	46
2.6 Vlastní pozicionalita.....	47
2.7 Průběh rozhovorů	48
2.8 Analýza dat	49
2.8.1 Analytické postupy	49
2.8.1.1 Kódování	49
2.8.1.2 Tematická analýza.....	50
2.8.1.3 Analytická struktura	51
3. Příběhy komunikačních partnerek.....	51
3.1 Zuzana.....	52
3.2 Soňa	53
3.3 Monika	57
3.4 Nina	59
3.5 Hedvika	62
3.6 Klára.....	64
3.7 Lucie	66
3.8 Beáta.....	68
3.9 Antonie.....	71
4. NEVLASTNÍ MATKA. IDENTITA, ZKUŠENOST, REFLEXE	74
4.1 Kdo vlastně jsem? Definování sebe sama.....	75
4.2 Formování identity – hledání referenčních bodů a vzorů.....	78
4.3 Redefinice mateřského mýtu	83
4.4 Dítě jako převodník.....	87

4.5 Shrnutí	89
5. RODINNÉ KONSTELACE. ANALÝZA NOVÝCH RODINNÝCH USPOŘÁDÁNÍ Z POHLEDU NEVLASTNÍCH MATEK.....	89
5.1 Pocity viny a nostalgie u otců. Strategie pro zvládnání nových uspořádání	90
5.2 Kolize rodičovských rolí. Nové formy otcovství	93
5.3 Proměny rolí v rámci rodiny. Model sdíleného rodičovství.....	96
5.4 Shrnutí	100
ZÁVĚR	101
BIBLIOGRAFIE.....	104
PŘÍLOHY	109
1. Informovaný souhlas.....	109
2. Pomocná osnova s otázkami k rozhovorům.....	110

ÚVOD

Předkládaná diplomová práce se zabývá tématem nevlastního mateřství. Byť je možné si pod tímto souhrnným označením představit hned několik scénářů souvisejících se vztahem mezi (nevlastní) matkou a dítětem, ve své práci se omezím pouze na jeden z nich, a to velice konkrétní. Ke specifikaci a zúžení tématu se přikláním ze dvou důvodů: zaprvé, domnívám se, že tento krok napomůže kvalitnějšímu uchopení tématu, a přispěje tak hodnotnějšími závěry, než kdybych se snažila zahrnout do své práce co nejširší paletu úvah a materiálů (jinými slovy, dávám přednost kvalitě analýzy před kvantitou a nabobtnáním obsahu). Druhým důvodem je prostý fakt, že má vlastní životní zkušenost pokrývá pouze výsek komplexní problematiky nevlastního mateřství. Je to právě můj vlastní příběh, který stál na počátku zájmu o toto téma, které je součástí mé každodenní reality již téměř pět let. Navzdory tomu, že si uvědomuji nebezpečí pramenící z vlastní „angažovanosti“ v oblasti svého badatelského zájmu, jsem přesvědčena o tom, že má osobní zkušenost mi bude nápomocná nejen v určení limitů pro bádání (za účelem hlubší a hodnotnější analýzy), ale rovněž ve schopnosti naslouchat a pochopit komunikační partnerky, jejichž vlastní příběhy budou hlavním obsahem empirické části výzkumu.

Nevlastní mateřství bude v této diplomové práci vždy označovat vztah v rámci situace založené na partnerském soužití ženy s mužem, jenž má již dítě / děti z předchozího vztahu; zjednodušeně řečeno tudíž půjde o vztah mezi touto ženou a jejími nevlastními dětmi. V tomto momentě bych se ráda zastavila u několika otázek vyplývajících z výše uvedeného. Předně, limity této práce spočívají mj. v tom, že se ve svém výzkumu budu soustředit výlučně na situace, kdy danou ženu a dítě / děti pojí výlučně pouto tvořené vztahem s partnerem / otcem (jinými slovy se nebudu zabývat ženami, které si dítě adoptovaly, nechaly si jej odnosit náhradní matkou nebo nabyly mateřství jinou formou, v jejímž důsledku by mohly být označeny za matky nevlastní). V centru mé pozornosti tudíž budou ženy, v jejichž případě je nevlastní mateřství důsledkem volby partnera (a nikoli vlastním rozhodnutím mít dítě). Dále, ve svém výzkumu se omezím na rodiny, v jejichž středu je heterosexuální pár (tedy muž a žena). Toto rozhodnutí spočívá v mém zájmu o analýzu genderového rozdělení rolí uvnitř rodin, kde partnerka není biologickou a genetickou matkou dětí, které s ní (ať už dlouhodobě, či krátkodobě) sdílejí domácnost. Kromě toho mě také zajímají subversivní momenty tohoto typu soužití a míra, do jaké narušují normativitu tradičních nukleárních rodin.

Mám rovněž za to, že je nutné vysvětlit, proč se má vyjádření a záměry v rámci této práce týkají pouze žen. Je tomu tak z několika důvodů, které zde nastíním jen stručně, neboť jejich hlubší rozbory a analýzy uvedu v následujících kapitolách. Zjednodušeně řečeno je to dáno zájmem o rozličné podoby rolí, které bývají označovány přízviskem „ženské“ (a jejich následné analyzování). Mezi jednu z nejzásadnějších pak v obecném povědomí patří mateřství. Toto mateřství je nicméně velice konkrétní: jde primárně o mateřství biologicko-genetické (tedy takové mateřství, kde existuje jak biologická vazba mezi matkou a dítětem, např. v podobě těhotenství, kdy jsou tyto dva elementy takřkajíc „jedno tělo“, tak vazba genetická). Svou roli v mém rozhodnutí zaměřit svou pozornost takřka výlučně na ženy (matky), a ne na muže (otce) či na rodiče obecně, hrál také do značné míry mateřský mýtus a s ním související koncept mateřské lásky, který považuji za stále velice silný (více viz podkapitola 1.5.2.1). Taktéž má osobní zkušenost zavedla příčinu ke kladení řady otázek: v jaké pozici jsem se to octla? co se ode mě očekává? jsem schopna a ochotna se s těmito očekáváními ztotožnit? jaké je označení pro mou roli? jaká jsou má práva, mé povinnosti?

Domnívám se, že v případě vlastního¹ mateřství by odpovědi minimálně na některé z těchto otázek byly „dány“ (společensko-kulturními zákony daného diskurzu). Oblast nevlastního mateřství se nicméně potýká s mnoha nejasnostmi; odpovědět (si) na výše uvedené otázky není nikterak snadné. Situaci nenapomáhá ani podoba, v jaké se nachází diskurz o nevlastních matkách. Navzdory vysoké míře pravděpodobnosti, že se žena v této roli v průběhu svého života ocitne (nebo minimálně bude mít v blízkém okolí jinou ženu v této roli), je nahlížení na nevlastní matky v českém veřejném prostoru stále dost omezené. Za jeden z nejzásadnějších problémů přitom považuji fakt, že nevlastní matky nemají vlastní hlas.

Rostoucí výskyt rodin, v nichž figuruje kromě matky vlastní také matka nevlastní, je zdůvodňován nejen proměnami rodiny a partnerských vztahů, ale také zvyšujícím se důrazem na individualismus a emancipaci žen v celé západní společnosti. Jedním z důvodů, proč roste počet nevlastních matek (a samozřejmě také otců), je tendence žen odkládat rodičovství do pozdějšího věku, a s tím spojená vyšší pravděpodobnost navázání vztahu s mužem, který už děti má (zvláště, pokud je starší)². Dalším možným scénářem je –

¹ V rámci této diplomové práce budu termín *vlastní* používat ve významu genetického a biologického vztahu ženy s dítětem.

² Srov. PÉREZ, Janet C. a Andrea JARAMILLO TÓRRENS. The Myth of Motherhood and the Role of Stepmothers: An Outlook of Women Who Have Delayed Their Motherhood. In: *Journal of Divorce & Remarriage*. Vol. 50, No. 3 (2009), s. 207.

v souladu s vysokou mírou rozvodovosti –, že se žena stane nevlastní matkou v rámci svého druhého (či následného) manželství, takže sama již dokonce může být matkou vlastní. Takováto žena pak v sobě může propojovat dva protichůdné obrazy mateřství, o nichž budu hovořit později (idealizovaný obraz matky vlastní vs. značně negativní obraz zatracované matky nevlastní).

Na tomto místě bych ráda zdůraznila, že byť se zde zabývám prezentacemi vlastního a nevlastního mateřství jako určitých protikladů, činím tak pouze ve snaze poukázat na přetrvávající tendence tohoto uvažování v naší společnosti. Osobně chápu mateřství spíše v tom smyslu, jak o něm v návaznosti na Saru Ruddick hovoří Zuzana Kiczková³, tedy jako o určitou činnost, kterou si člověk (nejen žena a nejen biologická matka) může osvojit a kterou může do svého života začlenit (více viz kapitola 1.4). Domnívám se, že na základě analýzy mnou provedených rozhovorů bude patrné, že v tomto smyslu roli matky naplňují prakticky všechny ženy, jež se výzkumu zúčastnily. Dělení na matky *vlastní* a *nevlastní* zde aplikuji proto, že jsem si vědoma existence této dichotomie v našem kulturně-sociálním kontextu, a protože teprve jeho rozbořením a dekonstrukcí chci poukázat na nefunkčnost mnohých z jeho momentů. Právě chápání mateřství jako práce či sociální praxe umožňuje vystoupit z omílaných charakteristik a podívat se na role nevlastních matek bez zátěže způsobené negativním vymezením jejich nepatřičnosti a „cizáctví“ ve vztahu k dítěti/dětem, do nějž/nichž často investují nejen svůj čas a energii, ale třeba i vlastní finance, nemluvě o snaze o předávání vlastních zkušeností, zvyklostí, vědomostí a hodnot.

Kromě mateřství považuji za zásadní zabývat se i dalšími konstrukty, které se s ním úzce pojí. Mateřství samotné bývá realizováno na pozadí většího celku, který označujeme pojmem *rodina*, a zároveň tradičně vzniká prostřednictvím *reprodukce*. Právě to jsou dva hlavní koncepty, které bych ráda přiblížila, zejména ve vztahu k (nevlastnímu) mateřství. Výše naznačený význam biologicko-genetických vazeb je totiž hlavním faktorem ovlivňujícím nejen naše nahlížení na reprodukční procesy, ale i fungování rodinných uspořádání. Z ideologického a symbolického hlediska je zde totiž patrná hierarchizace, a to jak různých reprodukčních procesů, tak rodinných koalic. Tato hierarchizace se projevuje jak v přístupu k jednotlivým reprodukčním možnostem, tak např. normativitou nukleární rodiny a nedostatečným (či přímo nijakým) legislativním ukotvením jiných typů rodinných

³ KICZKOVÁ, Zuzana. „Sociálne materstvo“: koncepcia a príbeh. In: HANÁKOVÁ, Petra, Libuše HECZKOVÁ a Eva KALIVODOVÁ (eds.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 2006, s. 419–420.

koalic. Mimořádné nároky kladené na účastníky a účastnice komponovaných rodin jsou v rámci sociologických výzkumů vysvětlovány tím, že zatímco první manželství jsou jasně definovanou a legislativně ošetřenou institucí, u druhých manželství (či svazků obecně) je míra institucionalizovanosti považována za nižší⁴. Jedním z projevů tohoto složitějšího institucionálního ukotvení následných svazků je např. fakt, že neexistuje jednoznačné pojmenování pro nového partnera či novou partnerku, a dokonce ani pro formu jejich nesezdaného soužití. Kromě toho nejsou ani nijak ošetřeny vztahy mezi dětmi a jejich nevlastními rodiči⁵. To všechno lze považovat za faktory, které nijak neusnadňují fungování rodinné koalice.

Pro potřeby této diplomové práce a cíle, jež jsem si stanovila, jsem definovala základní výzkumné otázky vztahující se k problematice nevlastního mateřství. Obě otázky pokrývají témata, která považuji v této diskuzi za zásadní: jde o vlastní reflexi role nevlastní matky a její pozice v rámci nových rodinných koalic. Zajímá mě tedy především to, jak může vypadat a fungovat soužití rodin, v nichž vznikla situace nevlastního mateřství, a to z pozice nevlastních matek samotných. Vedle rodinného uspořádání, kde se vyskytují ženy v roli nevlastní matky, mě zajímá také koncept nevlastního mateřství – opět v pojetí těchto konkrétních žen – a chápání této role samotnými aktérkami. Na základě spojení těchto dvou provázaných témat si pak kladu následující otázky: považují aktérky svá rodinná uspořádání za rodinu, navzdory absenci biologického pouta mezi některými zúčastněnými? Jak ženy v roli nevlastní matky vnímají svou roli? Do jaké míry tato jejich role odpovídá obrazu mateřství v tradičním slova smyslu? A projevuje se v těchto komplexnějších rodinných uspořádáních tradiční genderové rozdělení rolí, nebo je zde naopak využit prostor pro nastavení svobodnějších pravidel fungování?

Než se dostanu k těmto dílčím otázkám a variantám jejich zodpovězení, potřebuji si definovat základní pojmy, s nimiž budu v tomto textu pracovat. Nejprve představím teoretické ukotvení a koncepty, které rámují mé uvažování o dané problematice, a následně se pokusím kontextualizovat práci do diskuzí v odborné literatuře i do společensko-politického kontextu. Abych si mohla klást otázky po specifikách nevlastního mateřství a rodinných konstelací, na nichž nevlastní matky participují, bude třeba představit sociální

⁴ Srov. HAMILTON, Laura, Simon CHENG a Brian POWELL. Adoptive Parents, Adaptive Parents: Evaluating the Importance of Biological Ties for Parental Investment. In: *American Sociological Review*. Vol. 72, No. 1 (2007), s. 98.

⁵ Srov. KREIDL, Martin a Barbora HUBATKOVÁ. Partnerské dráhy po rozvodu. In: HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava a Martin KREIDL (eds.). *Proměny partnerství: životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: SLON, 2012, s. 146–177.

konstrukty a fenomény, které tuto debatu rámuji: ať už jde o mateřství, reprodukci či samotnou rodinu. Těmto konceptům a kategoriím bude patřit teoretická část této práce, jejíž součástí bude také stručné představení kulturně-společenského diskurzu nevlastního mateřství, reprezentovaného zejména mediálními výstupy. Jednou z mých hlavních snah je totiž oddémonizování nevlastního mateřství, s nímž se pojí řada mýtů a stereotypů, které se staly nedílnou součástí diskurzu a dodnes v něm přetrvávají (jak v médiích, tak v populární kultuře). V následující, empirické části, se již na výrocích nevlastních matek pokusím poukázat na konkrétní problémy vyplývající ze samotné existence této role, a to prostřednictvím narací devíti komunikačních partnerek, které se tohoto výzkumu zúčastnily. Představím rovněž jejich úhel pohledu na fungování nově vzniklých rodinných koalic, jichž jsou součástí.

Celou problematiku nevlastního mateřství pak nahlížím prizmatem konstruktivistického paradigmatu, tzn. s kritickým odstupem beroucím v potaz, že sociální realita a v ní obsažené fenomény nejsou něčím daným a neměnitelným, nýbrž jen aktuálním výsledkem jejich konstruování (na němž se podílíme my všichni, byť ne nutně stejnou měrou).

I. TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část je věnována představení jednotlivých konceptů, které mi pomohou nastínit diskuze, jež považuji důležité, neboť poskytují komplexnější pohled na problematiku nevlastního mateřství. Nebudu se tudíž zabývat pouze konceptem mateřství, jehož tradiční a normativní podoba získává v podobě nevlastního mateřství prostor pro nové pojetí, ale rovněž konceptem rodiny a reprodukce. Také v těchto dvou případech jde totiž o sociální konstrukty, které závisí na kulturně-historickém kontextu a socio-politickém uspořádání dané společnosti. Toto uspořádání je následně udržováno při životě „vymáháním“ dodržování konkrétních pravidel, jejichž platnost je nejčastěji vysvětlována pomocí argumentů o transhistoričnosti, geograficky či kulturně neohraničené validitě, úzké souvislosti s tzv. přirozenými procesy či dokonce přírodními zákony; nezřídka bývá využíván rovněž argument selského rozumu a staletí, jež měla ověřit to či ono smýšlení.

Komplex sociálních konstruktů normativního charakteru, který bude sloužit jako kostra teoretické části této diplomové práce, jsem rozdělila do zmíněných tří základních okruhů: rodina, reprodukce, mateřství (a s ním související koncepty mateřské lásky či svobodné volby). Než se ale dostanu k charakteristice samotných konstruktů, ráda bych přiblížila teoretická východiska, která stojí v pozadí mého čtení a mých analýz a která rovněž formují můj názor a přístup k problematice.

1.1 Paradigma

V rovině teorie se hodlám opírat o výchozí body konstruktivismu, který operuje s ideou specifických kontextů, v jejichž rámci lidé vnímají a následně interpretují svou vlastní realitu. Jinými slovy, snažím se odklonit od představy objektivně poznatelné skutečnosti, a vzít v potaz vlivy nejen kulturně-společenské, ale rovněž individuální. Vycházím z teoretické premisy, že způsob, jakým je utvářena jak individuální, tak kolektivní znalost určitého fenoménu, je závislá na kontextu, v jakém tato znalost vzniká a je dále rozvíjena⁶. Paradigma této práce je tudíž konstruktivistické, což znamená, že na fenomén nevlastního mateřství nahlížím „*perspektivo[u], která považuje realitu za specificky a lokálně konstruovanou a po formální i obsahové stránce závislou na individuální osobě nebo*

⁶ Srov. HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2016, s. 89.

*skupině lidí*⁷. Jak již bylo naznačeno výše, tento přístup vylučuje možnost, že by bylo možné pracovat s představou jediné, dané a ahistoricky platné „pravdy“.

1.2 Gender

Zásadním prvkem, který mi v této práci slouží k analýze primárních i sekundárních textů, je kategorie genderu. Způsob, jakým hodlám s touto kategorií v rámci této práce zacházet, vychází z již výše zmíněného konstruktivistického paradigmatu, který počítá s důslednou kontextualizací a kritickým nahlížením veškerých společenských fenoménů a představ, a to včetně genderu.

Gender je obecně chápán jako kategorie, která reprezentuje rysy spjaté s osobnostní charakteristikou jedince, a to konkrétně v návaznosti na příslušnost ke konkrétnímu biologickému pohlaví. Jednu stranu debaty o pojetí kategorií genderu a pohlaví prezentuje stanovisko, které pohlaví chápe jako kategorii bezprostředně spjatou s biologickými rysy jedince, demonstrováné primárně pohlavními orgány, a v němž pak gender zastupuje kulturní momenty navazující právě na toto biologické určení pohlaví (nicméně v esencialistickém pojetí gender přímo vychází z pohlaví, je zjevný a ontický⁸). Gender měl tudíž poukazovat na to, co je mužům a ženám společensky a kulturně přisuzováno, a vzhledem k této kulturní (a historické) podmíněnosti byl chápán jako cosi výlučně spadajícího do kategorie sociálních konstruktů. V uvažování o pohlaví a genderu své vlastní stanovisko situuji do pozice, v níž tyto kategorie neodděluji a nepřisuzuji jim jednoznačně pouze biologické, či naopak sociální zázemí. Navazuji tak na východisko získané zejména studiem na katedře genderových studií v Praze, tedy že pohlaví samotné je výsledkem určitého konsenzu vládnoucích tříd. Gender pak chápu jako kategorií flexibilní, resp. interaktivní, míněno v tom smyslu, že se její realizace u konkrétních jedinců může v průběhu života lišit, a že závisí nejen na individuálních motivacích těchto jedinců, ale také na motivacích vnějších, těch, které Candace West a Don H. Zimmerman řadí do sféry institucionální⁹. Tato oblast podle nich zahrnuje ty momenty, v nichž jedinec (ať už vědomě, či nevědomě) reaguje na určitá očekávání, představy či názory ostatních¹⁰. Gender tedy

⁷ HENDL, s. 93.

⁸ Srov. ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. Proti tvrdošíjně předstávě o ontické povaze gender a pohlaví. In: *Sociální studia*, č. 7 (2002), s. 16.

⁹ Srov. WEST, Candace a Don H. ZIMMERMAN. Dělat gender. In: *Sociální studia*. Vol. 5, No. 1 (2008), s. 99–120.

¹⁰ Srov. tamtéž, s. 100.

chápu jako „*vynořující se rys sociálních situací*“¹¹, tedy jako cosi, co může být realizováno v rozličné míře, rozličnými způsoby, a to v interakci jak s ostatními jedinci, tak s kulturně-společenskými strukturami, vtisknutými do bytí participujícího na dění v rámci této společnosti. Těmito interaktivními realizacemi pak dochází k „*legitimizac[i] jednoho z nejzákladnějších rozdílů přítomného uvnitř společnosti*“¹², a to rozdílu pohlavního, který formuje rozdělení společnosti na dvě pohlaví, muže a ženy.

Chápání genderu jakožto interaktivního socializačního procesu je zásadní i pro mou práci. Domnívám se, že nazírání problematiky (nevlastního) mateřství pomocí genderové analýzy mi pomůže odkrýt nánosy internalizovaných představ nejen o fungování konkrétních jedinců, ale společnosti obecně. Předmětem mého zájmu budou, v návaznosti na teoretické úvahy americké filozofky Sandry Harding, všechny tři základní roviny, v nichž se realizuje genderovanost společnosti. První z nich je tzv. symbolické univerzum neboli takový způsob pojetí světa, v němž jsou jasně definovány kategorie založené na příslušnosti k jednomu ze dvou údajně přirozeně daných pohlaví, přičemž tato příslušnost je navíc hierarchizována ve prospěch všech kvalit, jež jsou považovány za spojené s pohlavím mužským (a obecně s konstruktem mužství)¹³. Druhou rovinu představuje dělba práce, která svou podstatou vychází ze symbolického univerza. Společným znakem je tendence označovat příslušnost k jedné či druhé kategorii (mužství vs. ženství) jako přirozenou, danou od přírody (a tudíž nenapadnutelnou). I v oblasti pracovního trhu a např. kariérních možností lze vyzorovat silnou tendenci k hierarchizování, opět ve prospěch mužů. Poslední z rovin je repertoár rolí, který je přiřazen zástupcům a zástupkyním každého ze dvou predefinovaných pohlaví, a to opět na základě údajně daných podstat těchto pohlaví. Udržování tohoto mocenského diskurzu pak probíhá prakticky od chvíle, kdy je člověku „přiděleno“ jeho pohlaví, a to na základě velice podrobně definovaných tělesných znaků¹⁴.

Jsou to právě tělesné znaky, které zapřičiňují umístění do jedné ze dvou předem definovaných kategorií a které navíc ovlivňují (nazíráno optikou esencialismu) nejen vzhled, ale rovněž osobnost a chování daného jedince. Teprve kritika ze strany sociálních věd vnesla do debaty možnost, že jsou to spíše kulturně-společenské požadavky a potažmo adaptabilita

¹¹ WEST a ZIMMERMAN.

¹² Tamtéž.

¹³ Srov. HARDING, Sandra. *Feministische Wissenschaftstheorie: Zum Verhältnis von Wissenschaft und sozialem Geschlecht*. Hamburg: Argument, 1990. Cit. in.: ŠMAUSOVÁ.

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 20–21.

jedince, které mají zásadní vliv na vývoj jeho osobnosti¹⁵. Socioložka Gerlinda Smaus¹⁶ však rovněž upozorňuje na nebezpečí vnímání genderových rolích jako „*druhé přirozenosti*“¹⁷, což by znamenalo zvnitřnění těchto hodnot a jejich následné přijetí. Místo toho Smaus vyzývá k umožnění rozpuštění genderových identit, a to v podobě návrhu¹⁸, že v souladu s nutností vlastní identifikace a sebedefinování je zde příležitost pro to, začlenit se do kategorie, která nemusí nutně odpovídat normativním představám našeho kulturního prostoru (tzn. jednomu ze dvou predefinovaných pohlaví a s ním spjatých rolí / realizací). Ráda bych si tuto úvahu vypůjčila a analogicky ji aplikovala na problematiku nevlastního mateřství, konkrétně pak rodinných uspořádání, v nichž se tento konstrukt vyskytuje. Považovala bych za vysoce pozitivní, kdyby tyto nové rodinné koalice fungovaly jako prostor, v němž je větší možnost volby, větší svoboda v tom, k představě o jakém genderu se zrovna svým konáním přikloním. A nejde zde jen o gender: bylo by fantastické, kdyby ani další z kvalit, které bývají tradičně spojovány s přírodou, nebyly automaticky považovány za dané. Věřím, že rostoucí pestrost rodinných koalic může přinést osvobození od dodržování repertoárů rolí, které nám nevyhovují.

Ve vztahu k nevlastnímu mateřství je uvažování o genderu podstatné zejména z toho důvodu, že diskuze o tomto tématu často obsahují argumenty založené právě na faktoru „*přirozenosti*“. Můžeme přitom mluvit o určitém paradoxu, neboť na jedné straně stojí představa ženy jakožto hlavní představitelky domácí sféry a potažmo pečovatelky nejen o domácnost, ale také o všechny její členy (partnera, děti, starší či nemocné rodiče apod.). Už zde nicméně vyvstává první z otazníků, protože začíná být nutné definovat si, na jakém základě stojí tato „*schopnost ženy*“ pečovat o druhé. Níže v textu se zabývám tím, jak již tuto první představu nevlastní matky narušují tím, že postrádají určité zásadní pouto s těmi, o něž by (jako ženy) měly pečovat. Na druhé straně pak stojí silné přesvědčení, že jedno z nejzákladnějších pout, které nás může s druhým člověkem pojit, je pouto „*pokrevní*“ neboli genetické. Protože ale situace obsahující prvek nevlastního mateřství počítá s tímto typem pouta pouze u jednoho člena partnerské dvojice (v tomto případě muže), stojíme před otázkou, jak tyto představy koexistují v těch rodinných koalicích, kde dochází k jejich prolnutí.

¹⁵ Srov. ŠMAUSOVÁ, s. 15.

¹⁶ Ponechávám zde její jméno v německém znění, byť některé z textů, z nichž v této práci čerpám, vznikly původně v češtině, a jsou tudíž i podepsané českou variantou jejího jména.

¹⁷ ŠMAUSOVÁ, s. 16.

¹⁸ Srov. tamtéž, s. 27.

Obě zmíněné představy mě zajímají proto, že jsou založené na principech esencialismu, a představují tak pro mě užitečný odrazový můstek pro kritické nahlížení tématu nevlastního mateřství z pohledu konstruktivismu a zároveň z pozic feministického výzkumu, jenž se snaží identifikovat problematická místa společenského řádu a genderovanost sociální existence. Důležitá je pak pro mě také analogie mezi výše uvedeným konceptem „děláním genderu“ a „děláním mateřství“. Podobně jako v případě genderu, který chápu jako atribut proměnlivý a závislý na mnoha faktorech, ani mateřství nepovažuji za koncept, jenž by bylo možné definovat jednotvárnou a konkrétní deskripcí. Vnímám jej spíše jako performanci, jako činnost, která je v průběhu života realizována rozmanitými způsoby, s rozličnými cíli a za nejednotným účelem.

Pro předmět a téma tohoto výzkumu je důležité podotknout, že dalším z výchozích bodů, k nimž mám v plánu se postavit kriticky, je ještě jedna norma. Kromě „ideálu“ úplné rodiny je zde ještě geneticko-biologické rodičovství. Normativnost a zároveň normalita tohoto ideálu je utvrzována argumentací a vyzdvihováním jejich souvislostí s „přírodou“ a „přirozenými“ procesy¹⁹. V rámci této práce je tento předpoklad považován za problematický, neboť z konstruktivistického hlediska nelze předpokládat, že jsou určité životní procesy takzvaně „přirozené“. Každý jednotlivý koncept lze podrobit kritickému bádání založenému na předpokladu, že jde o určitý sociální konstrukt, podléhající vlivům kulturně-společenským, a navíc závislý na geografických a časových faktorech (jinými slovy, sociální konstrukty jsou proměnlivé v čase a prostoru, už jen proto nelze hovořit o „přirozenosti“ či „danosti“ jejich podstaty).

V následujících pasážích se již budu věnovat konkrétním sociálním konstruktům. Logika jejich řazení odpovídá přechodu od nejjobecnějšího po nejkonkrétnější – začnu tudíž rodinou jakožto prostorem, v jehož rámci se odehrávají různé podoby reprodukčního procesu a na jehož pozadí také vznikají rozmanité rodinné / vztahové role. Jednotlivé podkapitoly si nekladou za cíl zevrubně představit historii chápání těchto konstruktů, ale spíše poukázat na ty momenty, které souvisejí s hlavním tématem této práce, kterým je nevlastní mateřství. Právě to je koncept, jímž celou tuto část zakončím a na který navážu v empirické části.

¹⁹ Srov. HAŠKOVÁ, Hana. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON, 2009, s. 140.

1.3 Rodina aneb měnící se základ státu

Sociolog Ivo Možný rodinu definuje jako „*institucionální zajištění lidské reprodukce, legitimní v dané společnosti*“²⁰. Byť sám Možný reflektuje její proměnlivost a vývoj, stále tento útvar považuje za prvek se stabilizačním potenciálem, který je zásadní pro společnost²¹, a to zejména tím, že vymezuje hranice a definice pro reprodukční procesy, které se v jeho rámci odehrávají. V rámci této práce považuji za relevantní nahlížet na rodinu jako na jeden ze společenských konstruktů, který představuje prostředí, v němž dochází k formování názorů a postojů jeho jednotlivých členů a členek, a které zároveň odráží společenské tendence vyskytující se v daném kulturním prostoru. Dalo by se tedy rovněž říci, že rodina je prostředím, které funguje jednak jako nástroj diskurzu, jednak jako jeho proměňovatel.

Podobně jako u dalších konstruktů, které níže v textu představím, i v diskuzích o rodině se lze setkat s opakováním názoru, že podoba rodiny a její realizace má určitou „správnou“ podobu, která je jako neměnná nazírána jak z diachronní, tak synchronní perspektivy. O hierarchizaci konkrétních podob této zásadní společensko-vztahové formace vypovídají např. dlouhodobé (a mnohdy vyhocené) debaty o zpřístupnění institutu manželství i jiným než heterosexuálním párům či případné legalizaci adopce těmito páry²². Pakliže tedy stát odmítá zacházet s jedním typem páru stejně jako s jiným, můžeme hovořit o diskriminaci, v tomto případě na základě sexuální orientace; to nicméně neznamená, že rodiny, kde se vyskytuje stejnopohlavní pár, neexistují. Znamená to pouze to, že tyto rodiny nemají možnost využívat stejných privilegií jako ty rodiny, v jejichž jádru je pár heterosexuální. Již z toho je patrné, že hierarchizace funguje i v tomto odvětví, jinými slovy, že i zde existuje norma, která určuje, co bude považováno za přijatelné a co už ne²³.

²⁰ MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2008, s. 116.

²¹ Srov. tamtéž, s. 14–15.

²² Novela občanského zákoníku, která by umožňovala uzavírání manželství i homosexuálními páry, byla v poslanecké sněmovně představena v červnu 2018. Od té doby byla diskuze o této novele dvakrát přerušena a doposud na ni nebylo navázáno – otázka zrovnoprávnění manželství totiž není pro současnou vládu prioritní. Srov. TRACHTOVÁ, Zdeňka. Novela už dva roky leží ve sněmovně. Sňatky gayů a leseb štěpí většinu stran. *IROZHlas.cz* [online]. [cit. 2020-09-05]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/registrovane-partnerstvi-manzelstvi-pro-lesby-gaye-novela-obcanskeho-zakoniku_2006131757_ban

²³ Problematice nevlastního mateřství u stejnopohlavních párů se zde nevěnuji čistě proto, že se domnívám, že toto téma by si zasloužilo samostatnou teoretickou práci, ne jen jednu z (pod)kapitol. Proto jsem přistoupila k variantě, kdy jsem předmět svého zájmu omezila čistě na soužití páru heterosexuálního. Domnívám se, že zahrnutím jiných párů by zde vznikl velký prostor pro další a rozmanitější výzkumné otázky, jejichž zodpovězení přenechám někomu jinému.

Nedílnou součástí představ o ideální (a zároveň funkční) rodinné formaci je přítomnost dětí. Rodičovství je dodnes považováno za něco natolik „přirozeného“ a „normálního“, že nenaplnění této role symbolizuje jednoznačné a zásadní narušení jedné z nejzákladnějších norem²⁴. Zároveň je nutné dodat, že mezi hlavní atributy onoho „normálního“ rodičovství patří biologické a genetické pouto rodičů s dětmi²⁵, jehož vyzdvihování a odměňování je předmětem kritiky teoretiků a teoretiček zabývajících se tzv. autoritativním diskursem mateřství a diskursem pronatalismu²⁶. V tomto ohledu je např. volba bezdětnosti jedním z faktorů, který strukturuje pohled na rodinu; zásadní podíl má zejména v případě žen, jejichž „sociální status [...] je historicky těsně svázán s mateřstvím“²⁷ a na něž je v tomto směru vyvíjen enormní společenský tlak²⁸.

Kořeny upřednostňování biologických vazeb lze najít v původní ekonomické funkci rodiny. Etymologický původ tohoto označení odkazuje k majetku a vlastnictví, což byly hlavní oblasti, pro něž byla existence rodinného celku prospěšná – na základě jasně stanovených vazeb se určovala dědická posloupnost i zacházení s rodinným majetkem²⁹. Děti byly nutným „produktem“ partnerského svazku, díky němuž došlo k faktickému vytvoření nejen rodiny v rovině symbolické, ale především koalice, která definovala, komu případně nabytý majetek a společenské postavení. Genetické a biologické rodičovství, byť v současnosti již jeho pozice není ani zdaleka tak výlučná a v rodinných koaliciích jsou hojně zastupovány i jiné formy rodičovství, je dodnes chápáno jako norma a ideál, založený do značné míry na představách o „normálnosti“ a „přirozenosti“³⁰. Koncept tzv. nukleární rodiny, která je složena z rodičů a jejich (geneticko-biologických) dětí, je formátem, jenž zaručuje jasné a ničím nekomplikované sdílení finančních i jiných zdrojů. Jak bude patrné níže, výskyt jiných rodinných uspořádání (a zároveň vznik nových rolí na jejich pozadí) tento ideál narušuje.

Ani manželství, ani rodinu nicméně nelze (z konstruktivistického hlediska) považovat za jevy neměnné, dané jakýmsi blíže neuchopitelnými zákony (ať už přírodními, či božími), které nelze napadnout. V obou případech jde především o instituci, jejíž podoba se vyvíjí a proměňuje v závislosti na místě, čase a změnách paradigmatu. Nepřijatelnost

²⁴ Srov. HAŠKOVÁ, s. 152.

²⁵ Někdy také nazýváno jako pouto „pokrevní“, viz např. MOŽNÝ s. 19.

²⁶ Srov. tamtéž.

²⁷ Tamtéž, s. 151.

²⁸ Srov. tamtéž.

²⁹ Srov. tamtéž, s. 176.

³⁰ Srov. HAŠKOVÁ, s. 138.

variability v rámci rodinných uspořádání je často prosazována s odkazem na argument o ideální podobě tzv. tradiční nebo také nukleární rodiny, kterou si můžeme představit jako sestavu stávající z manželského heterosexuálního páru, sdílejícího domácnost a vychovávajícího děti (vzešlé z tohoto svazku)³¹. Právě rozměr biologicko-genetický, který je v této definici přítomen v podobě zdůraznění vztahu mezi rodiči a dětmi, lze považovat za poměrně zásadní faktor ve vnímání a hodnocení konkrétních typů rodin. Výchova tzv. vlastních dětí (a ještě navíc vně institucionalizovaného rodinného uspořádání) lze považovat – nahlíženo prizmatem společensky dané hierarchie – za výhodu. Byť je obecně známo, že současná (nejen) česká rodina prochází změnami, jejichž vyústěním jsou mj. nová rodinná uspořádání³², obecný diskurz (který zcela jasně souvisí i s tempem legislativních změn) zatím ve větší míře nereprezentuje rovnocenné nazírání různých druhů rodinných koalic. Rodinná formace, která je předmětem této diplomové práce, spočívá v narušení normativně laděné podoby tzv. tradiční (nukleární) rodiny, a to konkrétně prostřednictvím duplikace minimálně jednoho z členů páru a následnou výchovou ne nutně jen vlastních dětí, která navíc nemusí probíhat jen v prostředí jedné domácnosti.

O tom, že realita rodinných uspořádání v mnoha případech neodpovídá normativně nastavenému, legislativně podporovanému a společností replikovanému ideálu nukleární rodiny, v níž heterosexuální manželský pár vychovává děti se stejnou genetickou výbavou, se zmiňují i Claire M. Renzetti a Daniel J. Curran³³. Upozorňují na možné společenské implikace, z nichž vyplývá, že jakákoli odlišnost v rodinných konstelacích znamená automaticky vybočení z normy, a z toho pramenící pokles na hierarchickém žebříčku³⁴. Za takovou odlišnost lze samozřejmě považovat i vznik takové rodinné koalice, kde přítomné děti disponují genetickou vazbou jen k jednomu z členů rodičovského páru, což je případ rodinných uspořádání, o nichž pojednávám v této práci.

Fakt určité „druhořadosti“ tzv. neúplných či komponovaných rodin zmiňují i sociologické studie; Hana Hašková v monografii *Fenomén bezdětnosti* definuje hierarchizaci rodinných uspořádání, přičemž na vrcholu stojí tzv. úplná rodina, jejíž předpokládané složení zahrnuje heterosexuální manželský pár s vlastními dětmi (tzn. dětmi, s nimiž partnera i partnerku pojí genetické a partnerku navíc i biologické/fyziologické

³¹ Srov. např. SOKOLOVÁ, Věra. „A co děti?...“: gay a lesbické rodičovství. In: *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004, s. 86; MOŽNÝ, s. 293 aj.

³² Srov. např. HAŠKOVÁ, s. 138; MOŽNÝ, s. 10 aj.

³³ RENZETTI, Claire M. a DANIEL J. CURRAN. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003, s. 263. Mluví sice o rodinách amerických, ale obdobné tendence lze spatřovat v celé euroamerické civilizaci.

³⁴ Srov. tamtéž.

pouto). Jakkoliv je tato norma označena za postupně oslabující³⁵, stále lze říct, že slouží jako výchozí bod ke srovnávání s jinými typy rodinných konstelací, které z tohoto srovnání vychází ne příliš dobře. O tom svědčí i jazyk, jenž se k jejich označení používá: protipólem rodiny *úplné* je rodina *neúplná*, dále se lze setkat s termíny jako rodina *sešíváná*, *komponovaná*, *duhová* apod. Ne všechny tyto termíny v sobě zahrnují negativní konotace (alespoň ne nutně), ale už potřeba jejich určení a specifické kategorizace vymezující se vůči „standardu“ minimálně naznačuje, že se jedná o rodiny vymykající se normě.

Jedním ze zásadních momentů v rámci rodinných uspořádání je podíl jejich jednotlivých členů na péči o společné spolubytí. V tomto kontextu má smysl bavit se nejen o budování jednotlivých vztahů v rámci rodiny, ale také péči o společnou domácnost a o jednotlivé členy a členky, zvláště ty, kteří z rozličných důvodů potřebují zvýšenou péči. Ačkoliv je možné setkat se s představou, že rodina představuje prostor poskytující všem jeho členům a členkám bezpečí, odborná literatura upozorňuje na to, že tato představa je spíše mýtem³⁶. Nerovnosti, které jsou přítomny ve struktuře společnosti, mohou být reprodukovány i v užším prostoru rodiny. Jednotlivé činnosti a úkony jsou tak vždy předmětem vyjednávání, které však může být zásadním způsobem ovlivněno vnějšími vlivy. Sama rodina je navíc v čase a prostoru se vyvíjející institucí, závislou na proměnách legislativy, ale rovněž kulturních paradigmat.

Chápat rodinu jako instituci znamená klást si otázky ohledně jejího fungování. Protože je pro mě důležité všimnout si – v kontextu mého tématu – zejména těch forem rodinných soužití, kde lze hovořit o koexistenci více domácností, zajímat mě bude také způsob vyjednávání v rámci těchto rozšířených rodinných koalic, repertoár rolí jednotlivých členů a členek a podíl na společném utváření podoby rodiny. Současné výzkumy a statistiky již zmiňují tendence a případně i přinášejí konkrétní údaje o změnách ve vnímání genderových rolí v rámci rodiny³⁷, nicméně konkrétní údaje z českých rodin, které můžeme označit za neúplné či kombinované, nemáme. Ani mým cílem není vnést do debaty čísla získaná kvantitativními výzkumy. Ráda bych se nicméně pokusila o poukázání na diverzifikaci rolí v rámci těchto rodin, a to zejména prostřednictvím narativních rozhovorů, jejichž analýza bude součástí empirické části této práce. Domnívám se totiž, že právě ne-

³⁵ HAŠKOVÁ, s. 138.

³⁶ RENZETTI a CURRAN, s. 264.; MOŽNÝ, s. 110.

³⁷ Např. KUCHAROVÁ, Věra a kol. *Česká rodina na počátku 21. století: životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: SLON, 2019.

normativnost těchto rodinných koalic by mohla být cestou k re-definici genderových rolí v rámci rodinného prostoru.

Otázky zabývající se konkrétní podobou fungování komponovaných rodin a rozdělení rolí si už sociologie nějakou dobu klade. V roce 2007 byl v *Journal of Marriage and Family* publikován článek americké socioložky Marii Schmeeckle³⁸, v němž prezentovala výsledky svého výzkumu, který se zabýval genderovaností vazeb a vztahů v komponovaných rodinách. Respondenty a respondentkami jejích rozhovorů byly již dospělé nevlastní děti, tedy jedinci, kteří během svého dětství měli alespoň jednoho nevlastního rodiče. Schmeeckle se zde zaměřovala na činnosti a přístupy jak biologických, tak nevlastních rodičů, a ve své interpretaci získaných dat se zaměřila na to, jakým způsobem se v těchto typech soužití realizovaly genderové stereotypy. Zjistila například to, že konkrétně v rámci jejího vzorku nastaly převážně takové scénáře, v nichž nevlastní matky fungovaly jako primární opatrovatelky a se svými nevlastními dětmi často navázaly bližší vztah než jejich biologičtí otcové. Jinými slovy, navzdory tomu, že děti s jejich otci spojovala jak biologická vazba, tak společná minulost, v nově utvořené rodinné koalici došlo k tak silně genderovanému rozložení rolí, že v důsledku každodenní péče a udržování rodinných vazeb stejně došlo k silnějšímu napojení se na osobu v postavení matky (byť se jednalo o matku nevlastní). Vliv genderu se tedy ukázal být silnější než vliv biologického pouta. Schmeeckle nicméně dodává, že je nutné vzít v potaz fakt, že její respondenti a respondentky vyrůstali/y v 80. a 90. letech, a vychovávaní/y tudíž byli/y rodiči, kteří vyrůstali v 60. – 70. letech; při dotazování mladších generací by tak velice pravděpodobně odpovědi vypadaly jinak. Odlišné tendence budou patrné i z rozhovorů, které vznikly pro tuto práci.

Jak jsem již poukázala výše, jedním z faktorů ovlivňujících zařazení určitého typu rodinného útvaru na nejvyšší (a tudíž nejuznávanější) příčku společenského žebříčku je přítomnost společensky uznávaných vazeb – a to zejména legislativních (reprezentovaných především manželským svazkem) a biologických. Druhý jmenovaný typ vazeb vzniká nejčastěji reprodukcí; i to je ovšem proces, který podléhá změnám v závislosti na společenských proměnách a medicínském pokroku. O jednotlivých aspektech reprodukce a jejich kulturním významu bude pojednávat následující podkapitola.

³⁸ SCHMEECKLE, Maria. Gender Dynamics in Stepfamilies: Adult Stepchildren's Views. In: *Journal of Marriage and Family*. Vol. 69, No. 1 (2007), s. 174–189.

1.4 Reprodukce

Reprodukce je proces, bez něhož se vznik nového života neobejde. Význam tohoto procesu je ukotven i legislativně, a byť už dnes život nevzniká jen prostřednictvím tzv. přirozené (biologické) reprodukce, je třeba mít na paměti, že zásadní dimenzí reprodukce je její inherentní stratifikace. Jednotlivé aspekty reprodukce jsou stále hierarchizovány, stejně tak jako pozice jednotlivých aktérů a akterek v procesu reprodukce. Antropoložky Faye Ginsburg a Rayana Rapp ve svém textu *The Politics of Reproduction*³⁹ argumentují, že statifikovaná reprodukce zároveň funguje jako politický a disciplinační nástroj. Dále upozorňují na okamžitou asociaci reprodukce s aktem narození (tedy porodem), což je konotace důležitá především pro český kontext, resp. českou legislativu: navzdory faktu, že cesty k rodičovství jsou čím dál rozmanitější a že samotné rodičovství lze považovat spíše za komplex celé řady procesů a momentů, český občanský zákoník za matku dítěte označuje automaticky ženu, která jej porodila⁴⁰. Tato definice svědčí jednak o neexistujícím (či právně nedostatečně ošetřeném) institutu náhradního mateřství na území České republiky, jednak o ignorování jiných než fyziologických aspektů reprodukce. Postava ženy-matky je tímto redukována na tělo, které po určitou dobu nosí plod, a zároveň na rituál těhotenství a porodu, který je spjat právě s oním fyziologickým aspektem, jenž stojí v případě české legislativy na vrcholku hierarchického žebříčku. V rámci této práce ale na proces reprodukce nazírám jako na jeden z konceptů, který v sobě obsahuje několik důležitých momentů, jež je nutné popsat.

Zásadní proměnu pojetí a přístupu k reprodukčním procesům přinesl nástup reprodukčních technologií. V rámci feministického diskurzu se o této nové medicínsko-technologické možnosti hovoří jako o momentu atomizace konceptu reprodukce na jeho tři konkrétní aspekty, a to genetický, biologický/fyziologický a sociální⁴¹. Antropoložka Gillian M. Goslinga-Roy, která se zabývá zejména tématem náhradního mateřství, vnáší do debaty o reprodukci důležité kritické stanovisko, kdy upozorňuje na to, že je podstatné vnímat všechny tři zmíněné aspekty jako sociální kategorie neboli jako konstrukty, čímž rozšiřuje zaběhnutý narativ, který tímto způsobem přistupuje pouze k aspektu sociálnímu. Ve svém textu z roku 2000 publikovaném v periodiku *Feminist Studies* přichází s termínem ne-matky

³⁹ GINSBURG, Faye a RAPP, Rayana. The Politics of Reproduction. In: *Annual Review of Anthropology*. No. 20 (1991), s. 311–343.

⁴⁰ ČESKO. § 775 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010–2020 [cit. 25. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#p775-1>

⁴¹ Srov. GOSLINGA-ROY, Gillian M. Body Boundaries, Fiction of the Female Self: An Ethnographic Perspective on Power, Feminism, and the Reproductive Technologies. In: *Feminist Studies*. Vol. 26, No. 1 (2000), s. 113.

(„nonmother“ mothers); takto označuje ženy, jejichž vztah k danému dítěti nereprezentuje všechny tři aspekty, a tudíž je jejich „reprodukční status“ z určitého hlediska jaksi neúplný. V rámci konceptu náhradního mateřství se lze setkat se dvěma typy těchto ne-matek, a to s matkou náhradní (která zastupuje biologický/fyziologický aspekt) a matkou biologickou (která naplňuje aspekt sociální a případně genetický⁴²).

Jednotlivé aspekty reprodukce mají i konkrétní právní konotace, jak dokládá výše zmíněný příklad české legislativy. Na napojení právní uznatelnosti na biologický aspekt upozorňuje mj. Zuzana Kiczková. Prostý fakt, že fyziologického aktu otěhotnění a porodu je schopná výlučně bytost ženského pohlaví, bývá definován jako hlavní rozdíl mezi mužem a ženou⁴³. Specifický případ představuje adoptivní mateřství, které poskytuje právní status zákonného zastupování, ale co se vztahové (příbuzenské) stránky týče, dítě „dostává označení nevlastního (cizího) dítěte [a na] status matky [se] upozorňuje jako na adoptivní matku, ve starších pojmenováních – macecha – často s negativními konotacemi.“⁴⁴ Podle autorky koncepce tzv. sociálního mateřství je systémem přísně dohlíženo na důsledné odlišování matek vlastních a matek „cizích“ (nevlastních, adoptivních)⁴⁵. Přestože Kiczková zde operuje s pojmem nevlastní matky ve smyslu matky adoptivní (a ve stejném významu užívá i výrazu *macecha*), důležitým pojitkem s výše uvedenými teoriemi je důraz na biologický aspekt mateřství. Ten je jednak příčinou ztotožnění ženství s mateřstvím, a podle Kiczkové tudíž jedním ze zásadních projevů patriarchálního nastavení společnosti (ve smyslu nevyhnutelnosti naplnění role matky⁴⁶), jednak momentem, jehož glorifikace rovněž ovlivňuje postavení konkrétních forem mateřství na výše zmíněném hierarchickém žebříčku. Právě toto vědomí usnadňuje pochopení toho, proč je proces asistované reprodukce na vyšší příčce než například adopce.

Fascinujícím paradoxem asistované reprodukce je její „nepřirozenost“, která však přesto nabízí pro mnohé páry přijatelnější alternativu, neboť do určité míry „přirozenost“ slibuje⁴⁷. Je pozoruhodné, že minimálně euroamerická společnost se přiklání spíše k variantě nabytí mateřství/rodičovství pomocí lékařského zákroku (neboť takto je větší šance naplnění

⁴² Ještě existuje varianta kompletní oddělení všech tří aspektů, kdy do situace může vstoupit ještě vajíčko třetí ženy, tzv. dárkyně, která – ačkoliv nemusí být celého procesu vůbec účastna – může naplňovat aspekt genetický.

⁴³ Srov. KICZKOVÁ, s. 418.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Srov. tamtéž.

⁴⁶ Srov. tamtéž.

⁴⁷ Termíny *přirozenost* a *nepřirozenost* používám čistě pro ilustraci esencialistického pohledu, který zjevně operuje – alespoň v tomto případě – s vícero typy *přirozenosti*.

vícero reprodukčních aspektů), než k možnosti pečovat o dítě, které se již narodilo, ale do podmínek, které neumožňují, aby se o něj starali jeho biologičtí a genetičtí rodiče. „(Č)eská populace považuje za nejlepší způsob řešení biologické neplodnosti využití možnosti asistované reprodukce se zachováním genetické informace rodičů u dítěte.“⁴⁸

Úzká spojitost mezi reprodukcí a mateřstvím se projevuje i v hierarchizaci těchto dvou konstruktů (o níž ještě bude řeč později). V tento moment se omezím na konstatování, že zatímco reprodukce některých žen je odměňována, reprodukce jiných žen je trestána – ať už symbolicky (je považována za „nenormativní“), nebo prakticky, např. stigmatizací, absencí legislativního uchopení apod.⁴⁹ To samé lze říct o mateřství: zatímco některé ženy jsou za jeho realizaci odměňovány (a jejich role je vyzdvihována), jiné jsou sankciovány. Pakliže tedy existuje ve společnosti přesvědčení o možnosti svobodné volby v oblastech reprodukce a mateřství, je nutné dodat, že tato „svoboda“ je omezována neustále udržovaným normativním řádem. Tento kritický odstup nabízí užitečnou optiku ke zkoumání kulturních hodnot a mocenských vztahů nejen ve společnosti, ale i v rámci jednotlivých rodin a příbuzenských svazků.

1.5 Mateřství

Ve zbývajícím prostoru, který jsem si pro teoretickou část vymezila, se již budu zabývat přímo konceptem mateřství. Ten je pro mou práci stěžejní, a proto je mu věnováno nejvíce prostoru. Vedle rodiny a rodinných uspořádání, na jejichž pozadí se mateřská role odehrává, a vedle reprodukce, což je proces úzce spjat se vznikem mateřské role, v následujících odstavcích představím několik argumentů a úvah týkajících se sociální konstruovanosti mateřství. Jedním z mých cílů je ukázat, jak právě konstrukt mateřství prezentuje propojení představ spjatých s *ženou* a *ženstvím*, a tudíž i s kategoriemi pohlaví a genderu.

Struktura této podkapitoly je následovná: nejprve stručně představím již klasické teorie o definici ženy a ženství, což jsou symboly a koncepty s mateřstvím úzce propojené. Dále se přímo vymezím vůči esencialistickému pojetí mateřství, a to představením úvah vybraných teoretiček, které mateřství chápou jako konstrukt; v rámci tohoto chápání se poté

⁴⁸ HAŠKOVÁ, s. 133. Byť další zjištění výzkumu naznačují, že by se k adopci Češi a Češky v případě problémů s tzv. přirozeným početím uchýlovali častěji, výzkum byl nicméně proveden na vzorku prezentujícím celkovou českou populaci, nikoliv na výseči jedinců, kteří se již nacházejí ve fázi nutnosti rozhodnutí se pro jednu z cest, jak upozorňuje Hašková.

⁴⁹ GINSBURG.

ještě zastavím u vybraných momentů, jež jsou nedílnou součástí „tradičně“ chápaného mateřství – jde o koncepty mateřské lásky a svobodné volby. V závěrečné části už plynule přejdu přímo k hlavnímu tématu této práce, jímž je nevlastní mateřství (tak jak jsem si jej definovala v úvodu práce). Jeho podobu bych ráda diskutovala v kontrastu ke konceptu mateřství „tradičního“. Předtím, než v empirické části „nechám promlouvat“ své komunikační partnerky, bych také ráda představila pro mě důležité momenty diskurzu nevlastního mateřství v České republice.

1.5.1 Žena = matka? Mýtus mateřství a ženský úděl

Když se francouzská spisovatelka, existenciální filozofka a feministka Simone de Beauvoir táže ve své průkopnické knize *Druhé pohlaví*⁵⁰ po významu a definici ženy, nezbyvá jí než vydat se po stopách kulturní praxe, která z ženy učinila ono „druhé pohlaví“ a zařadila ji tak do druhé kategorie lidství. De Beauvoir dekoduje řadu kanonických příběhů i náboženských mýtů, v nichž figurují ženské postavy, a demonstruje rozmanitost, s jakou je k ženství přistupováno. Zároveň si všímá znaků vykazujících patriarchálně laděný postoj k ženám a jejich vlastnostem či schopnostem a poukazuje na to, jakým způsobem je obraz ženy konstruován a uchováván. Jedním z nejsilněji podporovaných mýtů spjatých s ženstvím je mýtus matky, jemuž se de Beauvoir rovněž věnuje. Všímá si odklonu od mýtů spjatých s přírodou a nástupu mýtů náboženských, které se nutně musely projevit i v nazírání mateřství; hlavní předlohou pro matky se stala matka Ježíšova, Marie, která zůstala pannou a byť má v kontextu církevního učení poměrně výsadní postavení, je prezentována jako „služebnice Páně“, tedy ta, která je podřízená (Bohu / muži)⁵¹. Důraz na pozitivní rozměr role matky, která se v určitém smyslu těší až náboženské úctě (ať už pro její napojení na přírodu – prostřednictvím tělesných pochodů –, nebo její napojení na božskou esenci), měl za následek rovněž vznik určitého protipólu, který reprezentuje až démonický rozměr mateřství. Do této opozice de Beauvoir staví jednak tchyně a pak také „druhé manželky“⁵²; obě tyto role lze tedy považovat za formy mateřství, které ve svém životě nikdo nechce, o jejichž existenci nikdo nestojí, nebo minimálně které vyvolávají strach či posměch.

V rámci feministické teorie se lze setkat s jasně definovaným (byť ne vždy jednotným) odmítnutím kategorie *ženství* jakožto něčeho vrozeného, daného, přirozeného a

⁵⁰ DE BEAUVOIR, Simone. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1966.

⁵¹ Srov. DE BEAUVOIR, s. 103.

⁵² „Ve všech zemích vtělily pověsti a pohádky krutou podobu mateřství také do obrazu druhé manželky.“ DE BEAUVOIR, s. 107.

neměnného⁵³. Obdobné tendence provázejí rovněž chápání kategorie *mateřství* a role matky. Jak ženství, tak mateřství bylo něčím, co bylo úzce spojováno s přírodou a přirozeností, což můžeme považovat za projev patriarchátu, který tímto udržoval rozdělení společnosti na základě dvou pohlavních kategorií, z nichž každá disponovala jinými vlastnostmi, schopnostmi a možnostmi. Mateřství se stalo centrální a esenciální úlohou každé ženy a jejího životního scénáře. Mateřství bylo považováno za něco, co je ženám vrozené a co se tudíž očekává automaticky (stejně jako samotné zvládnutí této role)⁵⁴.

Již Sherry B. Ortner upozorňovala na to, že je to právě (její) tělo, které ženu „odsuzuje k pouhé reprodukci života“⁵⁵, a nikoliv k využití vlastní kreativity za účelem stvoření dlouhotrvajících, smrti či zkáze nepodléhajících objektů⁵⁶. Představuje tak dichotomické rozdělení pohlavních kategorií a jejich spojitost s opozicemi přírody a kultury, z nichž první jmenovaná má reprezentovat pohlaví ženské, druhá pak pohlaví mužské. Byť je vzhledem k dataci textu Ortner (1974) možné jej považovat za již překonaný, představuje dodnes platné teze v oblasti antropologického a sociologického zkoumání mužství a ženství. Ortner se zabývá tím, proč je žena ve většině známých společností považována za druhořadou, a jednou z jejích odpovědí je právě její tělesnost, její schopnost reprodukce, která ji k přírodním dějům zavazuje mnohem silněji, než je tomu u mužů. Aspekt tělesnosti je u ní navíc provázán s aspektem psychiky a také jejím začleněním do společnosti – její společenskou rolí; všechny tyto aspekty ženství jsou podle Ortner ovlivněny chápáním ženy jako „přírodní“ bytosti. Do její role – do značné míry definované právě jejím sejetím s přírodou – pak spadá i oblast mateřství, která v konečném důsledku reprezentuje všechny tři důvody podřízenosti představené Ortner: fyziologie ženy (která umožňuje reprodukci, a tudíž vznik mateřství), sociální role ženy (daná opět možnostmi a schopnostmi jejího těla, např. kojením, což ji umisťuje do domácí sféry, kde se pak má realizovat jak péčí o dítě, tak péčí o celou domácnost) a psychika ženy (jejíž konkrétní podoba je opět často spojována s mateřskou rolí a předpokládanou oddaností).

Fyziologicko-biologický rozměr mateřství je tradičně považován za ten nejdůležitější, což je dáno především tělesným zážitkem těhotenství a porodu. Právě tyto prožitky bývají chápány jako stvrzení původu mateřské role a jsou součástí „mateřské

⁵³ Srov. NEYER, Gerda a Laura BERNARDI. Feminist Perspectives on Motherhood and Reproduction. In: *Historical Social Research*. Vol. 36, No. 2 (2011), s. 167.

⁵⁴ Srov. NEYER a BERNARDI, s. 165.

⁵⁵ ORTNER, Sherry. Má se žena k muži jako příroda ke kultuře? In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.). *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: SLON, 1998, s. 100.

⁵⁶ Srov. tamtéž.

normy“, jejíž podmínkou jsou právě ony zmíněné biologické procesy (které nabývají symbolických hodnot jakožto kulturně uznávané rituály)⁵⁷. Na základě vyhovění, či naopak nevyhovění této striktně definované normě jsou pak určité typy matek považovány za „normální“, kdežto jiné nikoliv. Mnohdy je dokonce těmto „jiným“ matkám mateřství upíráno nebo je znehodnocováno, což se může týkat jak nevlastních/adoptivních/pěstounských matek (kterým chybí právě ono biologicko-genetické pouto), tak matek, jejichž mateřství neodpovídá dané normě v dalších aspektech: může jít např. o ženy/matky, jež nejsou vdané (konflikt s normou nukleární rodiny, jde tudíž o formu sociálně-ekonomické diskriminace) nebo zastupující etnickou menšinu (zde jde o diskriminaci rasovou)⁵⁸.

Uvedené charakteristiky normativně konstruovaného mateřství bývají rovněž zahrnovány do tzv. mateřského mýtu. Ten chápu jako ideologicky zabarvenou představu, která navíc slouží k definici ideální ženy. V rámci tohoto mýtu dochází údajně ke sloučení momentu reprodukce se samotným konceptem mateřství, což má za následek devaluaci sociálního aspektu mateřství (resp. rodičovství obecně) a předpoklad, že nejlepší opatrovatelkou pro dítě je jeho biologická matka, disponující mateřským instinktem a bezpodmínečnou láskou. Dalším významným projevem tohoto mýtu je pak ztotožnění mateřství s ženstvím, kdy mateřství reprezentuje ideální scénář v dovršení identity ženy, která je od podstaty charakterizována nejen svými údajnými predispozicemi k této roli, ale zároveň hojně přisuzovanou touhou stát se matkou. Posledním momentem je představa ženy-matky jakožto té, která setrvává zejména doma, kde panuje a stará se o chod domácnosti i zaopatření jejích členů (ve smyslu péče); tím pak dochází k potlačení jejích individuálních přání a potřeb, které – údajně z podstaty ženství – ani necítí, neboť právě toto má být jejím „přirozeným“ údělem⁵⁹.

V následující podkapitole bych se tudíž ráda zaměřila právě na koncept mateřství, a to z úhlu pohledu několika feministicky orientovaných textů, které se zabývají právě tím, jaký význam má mateřství v naší společnosti, jak vypadá ideální performance mateřské role, co je považováno za konstanty mateřství a proč je zásadní tyto iluzorní představy dekonstruovat.

⁵⁷ Srov. DOWNE, P. J. Stepping on maternal ground: Reflections on becoming an „other-mother“. In: *Journal of the Association for Research on Mothering*. No. 3 (2001), s. 27–40. Cit. in.: SANNER, Caroline a Marilyn COLEMAN. (Re)constructing Family Images: Stepmotherhood Before Biological Motherhood. In: *Journal of Marriage and Family*. No. 79 (2017), s. 1463.

⁵⁸ Srov. NEYER a BERNARDI, s. 166.

⁵⁹ Srov. PÉREZ a TÓRRENS, s. 207–208.

1.5.2 Mateřství jako sociální konstrukt

Jak již bylo deklarováno výše, ke konceptu mateřství přistupují konstruktivisticky. Navazují tak na několik desítek let trvající teoretickou diskuzi, jejíž nejsilnější momenty můžeme datovat již od výše citované Simone de Beauvoir, přes Adrienne Rich, Nancy Chodorow, Terry Arendell a mnohé další. Zmíněné autorky reprezentují kritiku diskurzu o mateřství a jeho ukotvenosti v biologickém determinismu. Snaží se o redefinici mateřství, jejímž častým bodem je zdůraznění sociálního aspektu a zároveň performativního rozměru, který z mateřství – namísto předem definované a jasně vymezené role – činí dlouhodobou aktivitu odvíjející se od individuálních prožitků, vztahů a aktivit jeho aktérek (které se tak namísto idealizovaných, mýtických charakterů stávají mnohem agentnějšími verzemi mateřských postav). Stručně řečeno, namísto ideje mateřství ve smyslu *bytí* se zmíněný odborný diskurz přiklání k pojímání mateřství jakožto *dělání*. Studia konceptu mateřství se pak ubírají dvěma směry: v rámci prvního z nich dochází primárně k teoretickému uchopení tohoto konstruktů a kritickému nahlížení jeho hodnot, druhý pak prostřednictvím empirických studií vykresluje konkrétní podoby „mateřské zkušenosti“⁶⁰.

Mimořádně důležitým teoretickým východiskem je pro mě takový koncept mateřství, který si všímá důležitosti sociálního aspektu a zároveň prezentuje mateřství spíše jako činnost než jako vlastnost či schopnost. S takovým konceptem přichází Zuzana Kiczková, která rozlišuje mateřství biologické a mateřství sociální, přičemž tyto koncepty se podle ní nevylučují. První z nich je definován schopností dítě počít a porodit, ale nemusí nutně znamenat, že tím je proces stávání se matkou ukončen. Naopak; Kiczková postavu matky charakterizuje jako osobu, která přebírá odpovědnost za péči o dítě a práce s tím spojená se stává pravidelnou a podstatnou součástí jejího života⁶¹. Z této charakteristiky je patrné, že by bylo bez problémů možné ji aplikovat i na postavu otce, a dokonce i na jakoukoliv jinou osobu, která by tomuto popisu odpovídala. Sama Kiczková ale ve své studii upozorňuje na to, že by se nazírání této problematiky pomalu vyvíjí, většinová společnost se stále přiklání k reprodukování dominantní představy o mateřství, která je spjata s postavou ženy, a to ženy velice konkrétní: ženy, která je s dítětem biologicky spřízněna.

⁶⁰ Srov. ARENDELL, Terry. Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship. In: *Journal of Marriage and Family*. Vol. 62, No. 4 (2000), s. 1192.

⁶¹ Srov. KICZKOVÁ, s. 420.

Psycholog Zdeněk Matějček a psychiatr Zdeněk Dytrych ve své knize *Nevlastní rodiče a nevlastní děti* rozlišují rodičovství biologické a psychologické⁶², což jsou v jejich pojetí dvě formy rodičovství, jež mohou, ale nemusí koexistovat. Biologické rodičovství je pro ně podmíněno biologickou vazbou mezi rodičem a dítětem, zatímco psychologické rodičovství odráží psychické potřeby či tendence člověka starat se o děti (ať už vlastní, či nevlastní). Vyvracejí také názor, že biologické rodičovství má být považováno za „jediné pravé a nenahraditelné“⁶³, byť si uvědomují, že tato představa je v naší společnosti silně vžitá. Vycházejí z poznatků psychologie, která prokázala, že „dítě samo za matku a otce přijímá toho, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chová, a pramálo mu záleží na tom, zdali mají o svém rodičovství úřední potvrzení“⁶⁴. Navážeme-li na toto tvrzení, pak i při zúžení tématu na samotné mateřství vyplývá – podobně jako u Kiczkové –, že úspěšné a funkční zvládnutí této role není podmíněno přítomností biologického pouta. Přestože další stanoviska těchto autorů operují s představou o silném vlivu genů, které rodičům usnadňují výchovu vlastních dětí (s níž se zcela neztotožňují), koncept psychologického rodičovství považují za důležitý, protože ukazuje, že mateřství (ani rodičovství obecně) není možné omezovat na biologické vazby.

Americká psychologička Barbara Waterman hovoří o „stávání se matkou“ (*becoming a mother*); takto se nazývá i jedna z kapitol její monografie pojednávající o jiných než biologických mateřských vazbách z roku 2003⁶⁵. Toto stávání se matkou, resp. nabytí mateřské identity, je podle ní záležitostí delšího časového úseku, a to nejen u nebiologických, ale rovněž u biologických matek⁶⁶. Přijetí premisy, že jde skutečně o proces (a ne o nějaký konkrétní moment), je důležité i pro mé chápání nevlastního mateřství. Nabytí identity nevlastní matky nechápu jako proměnu, která se odehraje v jednom okamžiku (např. sňatkem s partnerem, jenž má děti), ale jako neustále se vyvíjející proces.

V každém případě ale platí, že s ženou, mající s daným dítětem tuto zásadní vazbu, se pojí řada představ a očekávání, které společně tvoří výše zmíněný mateřský mýtus. Konstruktivisticky laděná literatura nicméně nabízí nový pohled na mateřství a kriticky zkoumá veškeré momenty a projevy s ním související: samotný koncept mateřství pak nahlíží v rámci společensky konstruované mocenské sítě, v níž se odrážejí konkrétní kulturní

⁶² MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: GRADA, 1999, s. 65.

⁶³ MATĚJČEK a DYTRYCH, s. 65.

⁶⁴ Tamtéž, s. 66.

⁶⁵ WATERMAN, Barbara. *The Birth of an Adoptive, Foster or Stepmother. Beyond Biological Mothering Attachments*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2003.

⁶⁶ Srov. tamtéž, s. 171.

představy, a to včetně genderového rozdělení společnosti⁶⁷. Tyto kritické hlasy zároveň upozorňují na spojitost konstruktů mateřství s představami o ideální formě rodinného uspořádání. To, že jsou konkrétní momenty těchto „ideálních“ (a ideologických) představ následně zaneseny do legislativy jen dokazuje, o jak silně politické a politizované koncepty se jedná.

Mateřství jako činnost – což je perspektiva, která je pro mé chápání tohoto konceptu centrální – pak zahrnuje celou sérii aktivit, které lze rovněž podrobit bádání. Praxe mateřství, jakkoliv se v rámci jednotlivých kultur a společností liší, nejčastěji zahrnuje péči, starost o děti a jejich výchovu⁶⁸. Konkrétní projevy této praxe jsou pak do značné míry individualizované a reflektují možnosti jednotlivých matek a potřeby dětí, které není možné zcela zobecnit. Kromě toho je třeba brát v potaz další faktory, které konkrétní realizace mateřství ovlivňují: mezi ně patří např. rodinná politika daného státu, místní kulturní představy, etnická příslušnost, sexuální orientace, forma rodinného uspořádání apod. Také z těchto důvodů se domnívám, že je podstatné udržovat diskurz o mateřství v rovině, která s touto individualizací počítá a nepředkládá výlučně univerzalistická stanoviska.

1.5.2.1 Mateřská láska

Koncept mateřství – společně s jeho konkrétními projevy – byl podroben detailnímu feministicky laděnému zkoumání v několika monografiích. Jednou z nich je *L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel. XVIIe XXe siècle* (1980)⁶⁹ francouzské filozofky a historičky Élisabeth Badinter. Ta svými úvahami a zjištěními navazuje na myšlenky svých ideových předchůdkyň, např. výše citované Simone de Beauvoir, a kriticky nazírá představu existence mateřského instinktu (později mateřské lásky) jakožto transhistorické konstanty. Kontinuálně rovněž poukazuje na ideologické propojení mateřského citu (ať už nazývaného instinktem či láskou) s přírodou, myšleno tedy v rámci esencialistického diskurzu. Badinter však přistupuje k lásce jakožto k citu, který je vždy „nejist[ý], křehk[ý] a nedokonal[ý]“⁷⁰. Nereálnost očekávání, že v každé dítě mající ženě se probudí konkrétní cit (ještě navíc v jakési konkrétní podobě), Badinter dokazuje pomocí analýzy četných pramenů datovaných od konce sedmnáctého století až po století dvacáté. Hlavní linie jejich argumentů se dotýká

⁶⁷ Srov. ARENDELL, s. 1193.

⁶⁸ Srov. ARENDELL, s. 1194.

⁶⁹ BADINTER, Élisabeth. *Mateřská láska. Od 17. století po současnost*. Bratislava: Aspekt, 1998. Zde citováno ze slovenského překladu knihy; konkrétní citace z této publikace budu nicméně uvádět v češtině.

⁷⁰ BADINTER, s. 12.

z diachronní perspektivy nazíraného manželského svazku; ten samotný sloužil v minulosti jiným cílům, než je tomu dnes. Byl mimo jiné prostorem pro realizaci velice konkrétních rolí, kde muž (ať už ve funkci manžela nebo otce) ztělesňoval autoritu srovnatelnou s Bohem či panovníkem: očekávalo se od něj, že bude rozkazovat⁷¹. Má se za to (jak píše sama Badinter), že tato „manželství minulosti“, která se tradičně uzavírala z ryze praktických důvodů (jakými bylo nejčastěji rozšíření majetku), postrádala ve svém středu cit, alespoň v tom smyslu, jak si to představujeme dnes (tedy že manželství je primárně založeno na určitém typu náklonosti označovaném jako láska)⁷². Badinter deklaruje, že city nelze považovat za automatické či přirozené, že i city mají historii, a jako u mnohých jiných konstruktů záleží na konkrétním nastavení společnosti v daném čase. V této souvislosti pak nepopírá existenci citů či lásky obecně, jen důrazně upozorňuje na rozdílnost jejich pojetí a významu. Zároveň upozorňuje, že se v průběhu času proměňovaly i projevy související s city, což se mj. projevovalo i ve výchově dětí (která byla jedním z hlavních úkolů žen, a to nejen matek – v určitých společenských vrstvách se děti posílaly na výchovu mimo domov, případně se o ně staraly chůvy). Nejenže tedy nedává smysl tvrdit, že důraz na konstrukt, jež označujeme jako mateřskou lásku, je konstantní v průběhu staletí, ale navíc projevy, které jsou s ním v současnosti spojovány, zdaleka neodpovídají návodům z dob minulých. Fakt, že např. v sedmnáctém století se za hlavní metodický prostředek považovalo násilí, Badinter používá jako základnu pro své argumenty, že ani city tudíž nemohly být chápány a prožívány tak, jak je chápeme a prožíváme dnes⁷³.

K odkazu Élisabeth Badinter se vrací i Hana Hašková, autorka sociologické publikace *Fenomén bezdětnosti* (2009), v níž kvantitativně i kvalitativně analyzuje data vztahující se k tzv. období bezdětnosti v životě člověka. Na francouzskou filozofku, která se zabývala zejména historií konstruktů mateřské lásky ve Francii, navazuje Hašková s konkrétními daty získanými v České republice. Všimá si, že normativnost konstruktů, k jejímž ustanovení došlo definitivně v průběhu 19. století, měla (a dodnes má) za následek „frustraci a ztrátu jistoty a důvěry ve vlastní ženskou identitu“⁷⁴. K těmto negativním

⁷¹ BADINTER, s. 19.

⁷² Srov. tamtéž, s. 32.

⁷³ Srov. tamtéž, s. 30–42.

⁷⁴ CHOI, P., C. HENSHAW a S. BAKER. Supermum, superwife, supereverything: performing femininity in the transition to motherhood. In: *Journal of Reproductive and Infant Psychology*. Vol. 23, No. 2 (2004). s. 167–180. Cit. in. HAŠKOVÁ, s. 140.

psychologickým jevům dochází v situaci, kdy daná žena (dostatečně) neprožívá lásku a inklinaci k péči o dítě, což jsou aspekty mateřství považované za „normální“ a „přirozené“⁷⁵.

O problematičnosti a komplexnosti mateřství pojednává i monografie *Regretting Motherhood. A Study* (2017)⁷⁶ izraelské socioložky Orny Donath, která reprezentuje druhou větev dekonstrukce mateřství – tu, která zpracovává empiricky získaná data, jež vypovídají o rozmanitosti prožívání mateřské role⁷⁷. Zmíněná monografie obsahuje sérii příběhů žen, které více či méně otevřeně přiznávají, že jejich mateřství neobsahuje vždy jen pozitivní momenty. Donath si všímá, že pro tak silnou emoci, jakou je lítost, není v daném kontextu jazyk. Společnost navíc tyto pocity údajně neakceptuje, neboť představa, že mateřství může vyvolat i lítost, se zcela vymyká pojetí mateřství jako přirozeně pozitivní zkušenosti, jež je považována za základní životní cíl a naplnění každé ženy. „*Lítost je běžnou emocionální reakcí na důsledky rozhodnutí, jež jsme učinili, a jako taková se může projevit v celé řadě vztahů (...)*“⁷⁸, a to včetně vztahu matky a dítěte, jak tvrdí Donath. Nepochopení takové reakce autorka přisuzuje tradičnímu předpokladu, na jehož základě se od ženy očekává lítost pouze v případě, že se matkou nikdy nestane. Donath shledává tento názor značně limitujícím; v příbězích, jež ve své monografii přináší, a jež jsou výsledkem náročného výzkumu (právě z toho důvodu, že je problematické přimět otevřeně mluvit ženy, které se dobrovolně přiznají k lítosti nad vlastním mateřstvím), perspektivu obrací. Zajímá se o lítost, ale u žen, které nejsou stoprocentně přesvědčené o tom, že jejich mateřství je něčím, bez čeho by nemohly žít. V prostředí, kde je postava matky bytostí až posvátnou, se tento záměr jeví jako více než obohacující.

1.5.2.2 *Koncept svobodné volby*

Zásadním konceptem, na němž staví své stanovisko výše zmíněná Orna Donath, je koncept svobodné volby. Donath nastiňuje, že v ovzduší kapitalistického a neoliberalistického smýšlení vznikla představa, že člověk je tvor svobodný a svůj život dokáže ovlivnit vlastním přičiněním; jinými slovy, může si vybrat. Systém mu umožní volbu konkrétního vzdělání, zaměstnání a životního směřování vůbec, a pokud bude daný jedinec dostatečně výkonný a schopný, není důvod, proč by nemohl žít život podle svých představ.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ DONATH, Orna. *Regretting Motherhood: A Study*. Berkeley: North Atlantic Books, 2017.

⁷⁷ Srov. ARENDELL, s. 1192.

⁷⁸ „*Regret is a common emotional reaction to the consequences of decisions we have made and can be found within a variety of relationships (...)*“. DONATH, s. xviii.

Pokud to tak není, je to selhání konkrétního jedince, který se potýká např. s důsledky svého špatného rozhodnutí. Obdobně vnímá Donath mateřství: jako koncept, roli, která v sobě obsahuje iluzi svobodné volby. Z tohoto úhlu pohledu je každá žena, která má dítě, matkou proto, že to chtěla⁷⁹. Kritický postoj, který autorka vůči tomuto předpokladu zaujímá, vysvětluje tím, že pokud by každá žena byla matkou automaticky a čistě dobrovolně, znamenalo by to, že má nad svým tělem absolutní kontrolu. Tento názor však nazíraný optikou konstruktivismu a feministických studií není relevantní. „*Přestože svobodná volba implikuje principy svobody, autonomie, demokracie a osobní zodpovědnosti, je ultimátně iluzorní, protože ignoruje nerovnoprávnost, nátlak, ideologie, sociální kontrolu a mocenské vztahy,*“ argumentuje Donath⁸⁰. Interpretace veškerých životních momentů jako výsledky naší svobodné volby podle ní znamená, že jsme výlučnými autory a autorkami našich individuálních příběhů a žádné jiné externí faktory do procesu rozhodování a ani do následného procesu realizace nezasahují. S tímto názorem však nesouhlasí a reálný prostor pro seberealizaci v nejširším slova smyslu považuje za mnohem menší, než by se optikou konceptu svobodné volby mohlo zdát.

Feministickou optikou je tato problematika nahlížena také v monografii *Motherhood: A Feminist Perspective*⁸¹. V centru pozornosti této publikace jsou psychické a psychologické aspekty mateřství, a podobně jako u Orny Donath, i zde je přítomen kritický pohled na idealizovanou představu mateřství, které je něčím bezproblémovým a idylickým. Již v úvodu je zmíněna rozmanitost prožívání mateřství u jednotlivých žen a také rozmanitost mateřských rolí, kdy každá v sobě zahrnuje určitý typ výzev, jejichž zvládnutí a překonávání může zásadně ovlivnit prožívání role matky u jednotlivých žen. Autorky publikace vycházejí z konkrétních případů z praxe, jejichž prostřednictvím se snaží o komplexnější uchopení tohoto tématu, a jejich hlavním argumentem pro dekonstrukci mateřství je fakt, že ženy mnohdy nejsou dostatečně připraveny na roli matky, neboť se od nich očekává, že je jim tato schopnost vrozená. Důsledkem těchto kulturně-společenských očekávání je však často nejistota, zmatek a pocit nepatřičnosti či zklamání, což jsou faktory, které mohou ženy dovést právě až do psychiatrické ordinace.

⁷⁹ Srov. DONATH, s. 2.

⁸⁰ „[A]lthough free choice invokes principles of liberty, autonomy, democracy, and personal responsibility, it is ultimately illusory because it ignores inequality, duress, ideologies, social control, and power relations [...]“ DONATH, s. 7.

⁸¹ KNOWLES, Jane Price a Ellen COLE (eds.). *Motherhood: A Feminist Perspective*. Philadelphia: Haworth Press, 1990.

V kontextu nevlastního mateřství se v literatuře⁸² hovoří o momentu ambivalence. Ta se projevuje tím, že ne všechny ženy v této pozici se uchýlí k přijetí mateřské role; Waterman to vysvětluje tak, že na rozdíl od pěstounských či adoptivních matek u nich vznik této role nebyl otázkou jejich svobodné volby. Zároveň na příkladech z praxe poukazuje na to, že různé ženy k této otázce přistupují různě. Některé se od mateřské role distancují, mj. proto, že dané děti svou matku mají, jiné proto, že se samy matkou stát nikdy nechtěly. Jiné ovšem spatřují v nevlastním mateřství benefity pramenící z toho, že mají ve svém životě kontakt s dítětem, s nímž mohou trávit čas a předávat mu své vlastní zkušenosti, ale zároveň za něj nemají absolutní zodpovědnost a péče není jen na nich⁸³.

1.5.2.3 Disciplinační funkce mateřství

Česko-německá socioložka a kriminoložka Gerlinda Smaus vnímá konstrukt mateřství a mateřské role jako jeden z prvků sociální kontroly. Na mateřství je navíc úzce navázán konstrukt tzv. přirozené reprodukce, což lze vnímat jako děj, který byl na základě společenského konsenzu odsunut do sféry soukromé, a tudíž mimo hlavní proud zájmu společnosti organizované muži. Základní rolí ženy je v tomto kontextu stát se matkou a pečovat jak o dítě, tak o domov a domácnost, zatímco muž má vydělávat peníze a participovat na veřejném dění. Chce-li žena žít kvalitní život, je žádoucí, aby žila ve spojení s mužem, neboť on má garantovaný „přístup k veřejným zdrojům, především k pracovnímu trhu“⁸⁴. Soukromá sféra se stala prostorem vymezeným ženám a jejich seberealizací, jejíž podoba byla nastavena společenským řádem, nikoliv ženami samotnými. Pokud ale společnost disponuje konkrétními scénáři ženských (ale i mužských) životů, obsahujícími dané momenty, které mají stvrdit identitu každého jedince, není možné mluvit o svobodné volbě. Každé individuální rozhodnutí je totiž v rámci dané společnosti buď odměněno, nebo trestáno; společnost stejně tak rozhodnutí k některým krokům motivuje, od jiných pak odrazuje.

Z výše řečeného vyplývá, že koncept mateřství má rovněž důležitou kontrolní funkci, která je realizována tzv. disciplinační mocí. To je taková forma moci, která „působí především jako nástroj sociální administrace a kontroly, realizované prostřednictvím

⁸² Srov. WATERMAN.

⁸³ Srov. WATERMAN, s. 189–191.

⁸⁴ SMAUS, Gerlinda. Sociální kontrola a vztah mezi pohlavími. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Tvrdošijnost myšlenky: od feministické kriminologie k teorii genderu – na počest profesorky Gerlindy Šmausové*. Praha: SLON, 2011, s. 116.

*individualizace, normalizace a hierarchizace jedinců*⁸⁵. Michel Foucault, který koncept disciplinační moci představil, předpokládá, že právě tato moc je základní silou v postupném konstruování identity každého z nás. Žádný jedinec, který je součástí určité společnosti, se tomuto vlivu nemůže vyhnout, a postupnou internalizací mocenských praktik se tak stává produktem moci⁸⁶. Na základě této sociální kontroly pak dochází ke zmíněné normalizaci jedněch a případné „ne-normalizaci“ jiných jedinců. Ti se posléze umístí výše či níže na hierarchickém žebříčku, a to právě v návaznosti na konkrétní pojetí jejich vlastních identit. Jedním z takových výstupů a projevů identity může být také mateřství, které je – podobně jako rodinné formace či způsoby reprodukce – rovněž hierarchizováno. V souvislosti s hierarchizací mateřství mě pak primárně zajímá, jaké jsou momenty ovlivňující konkrétní postavení na té či oné příčce žebříčku a kde je umístěno mateřství nevlastní. Právě touto formou mateřského vztahu se budu zabývat v následující podkapitole.

1.5.3 Nevlastní mateřství

V úvodu jsem zmínila důvody pro užší zaměření svého výzkumu a de facto jsem slovní spojení *nevlastní mateřství* pro potřeby této práce definovala vznikem mateřské role (ve smyslu ženy ocitnuvší se v roli *podobné* roli matky) mezi konkrétní ženou a dětmi, s nimiž ji ovšem pojí jen pouto zprostředkované postavou partnera / otce dětí. Rozdíly, které vnímám mezi tímto typem mateřství a jinými formami, které by však také mohly být chápány jako mateřství nevlastní, jsou následující. V případě matek adoptivních, pěstounských, nebo matek, které k nabytí mateřské role využily možnosti tzv. náhradního mateřství, jde zhusta o ženy, které se dobrovolně rozhodly mít a vychovávat dítě. Dá se předpokládat, že své rozhodnutí dlouze zvažovaly, musely pro něj podstoupit řadu zkoušek a testů, investovaly vlastní energii a čas do toho, aby výsledkem jejich snažení bylo *jejich*⁸⁷ dítě. U nevlastních matek mající prostor v této práci jde však o ženy, jimž se v životě děti octly proto, že si zvolily partnera majícího děti. Jejich prvotním zájmem tedy nebylo „získat“ tyto děti a mít je ve svém životě, scénář je spíše takový, že děti z toho života nemohly (a nemohou) vyřadit,

⁸⁵ ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a gendrová identita*. Praha: Academia, 2009, s. 56.

⁸⁶ Srov. ZÁBRODSKÁ, s. 56.

⁸⁷ Nezávisle na tom, zda to dítě nese genetickou výbavu této ženy. Přivlastňovací zájmeno *jejich* zde používám v tom smyslu, že ženy v těchto případech bývají jedinými nebo minimálně hlavními mateřskými postavami v životě dítěte.

neboť jsou nedílnou součástí života jejich partnera⁸⁸. Toto vnímám jako zásadní rozdíl, který bude důležitý rovněž pro pochopení kontextů, v jakých nevlastní matky figurují. Vedle tohoto rozdílu je ještě důležité připomenout, že u nevlastní matek je rovněž mizivý podíl na reprodukčním procesu, který je pro mateřství (a rodičovství obecně) považován za esenciální. V tomto bodě bych tedy ráda navázala na debatu představenou v kapitole o reprodukci a poukázala na konkrétní podoby hierarchizace rozličných podob mateřství.

1.5.3.1 Hierarchická pozice různých matek

Obdobně jako jednotlivé aspekty reprodukce, také formy mateřství⁸⁹ jsou hierarchizovány⁹⁰, přičemž na piedestalu stojí mateřství, v němž žena naplňuje beze zbytku všechny tři aspekty. Hlavním kritériem pro umístění na dané pomyslné příčce sociálně konstruovaného žebříčku je údajně míra rizika zahrnutá do konkrétního typu (cesty k) rodičovství. Z tohoto úhlu pohledu je rodičovství biologické a genetické nejméně rizikové, neboť je zde obecně nejmenší míra lékařské asistence. Zároveň lze říct, že v tomto „ideálním“ případě dochází k naplnění všech tří aspektů reprodukce (zmíněných v podkapitole 1.4). Na druhé místo Zamykalová umístila rodičovství vzniklé na základě asistované reprodukce, kde existuje vícero scénářů, v nichž dochází k naplnění minimálně jednoho ze tří těchto aspektů (sociálního), často však i dvou (sociálního a genetického / sociálního a biologického⁹¹) nebo všech tří. Adoptivní mateřství, které je na hierarchickém žebříčku daleko za těmito dvěma typy, disponuje sociálním aspektem posíleným o zákonné zastoupení dítěte, čímž dochází k definitivnímu stvrzení a strukturálnímu odsouhlasení sociálního aspektu. Přesto se má za to, že mezi adoptivním rodičovstvím a dalšími výše zmíněnými typy rodičovství je v rámci hierarchie větší „mezera“, neboť *„odpadá jak genetická vazba, tak zážitek těhotenství a porodu“*⁹² (aspekty genetický a biologický/fyziologický), což lze také interpretovat jako absenci momentů zastupujících

⁸⁸ Tato hypotéza samozřejmě stojí na předpokladu, že otec dětí se o ně stará a alespoň v nějaké minimální míře s nimi tráví čas. Nijak nezastírám, že mohou existovat případy, kdy muž sice může být otcem, ale jeho děti přesto nejsou součástí jeho života. Tyto situace však nejsou předmětem této práce.

⁸⁹ Byť Hašková a Zamykalová hovoří obecně o rodičovství, já zde chápu mateřství jako konstrukt podřazený, ale do rodičovství spadající. Protože pak téma mateřství stojí v centru mého zájmu, uchyluji se zde výlučně k debatě o tomto konstrukt. Konstrukt otcovství by vnesl do debaty další, neméně důležitá stanoviska, ale zároveň by díky tomu tento text nabobtnal. Opět tedy zdůrazňuji, že toto je téma k dalším diskuzím.

⁹⁰ Srov. ZAMYKALOVÁ, Lenka. Mediální reflexe bezdětnosti v české společnosti mezi lety 1994–2004. In: HAŠKOVÁ, Hana (ed.). *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Praha: Sociologický Ústav AV ČR, 2006, s. 95–144. Cit. in.: HAŠKOVÁ, s. 132.

⁹¹ V závislosti na tom, zda žena využije jak své vlastní vajíčko, tak možnost odnosit dítě ve svém těle, nebo zda je ve hře pouze jedna z těchto možností.

⁹² HAŠKOVÁ, s. 132.

„přirozené“ propojení matky s dítětem. To jsou ovšem přesně ty aspekty, na nichž je mateřství konstruováno a na němž stojí rovněž mýtus mateřské lásky: „*Pokrevní sprízněnost, které je připisován mystický a transcendentální charakter, je považována za hlavní zdroj rodičovského pouta a lásky, zatímco adoptivní rodičovství je chápáno jako jiné a ve vztahu ke genetickému a biologickému rodičovství druhořadé*“⁹³. Domnívám se tudíž, že zde nejsme konfrontováni jen s hierarchizací rozličných typů (cest k) rodičovství, ale hierarchizaci rovněž podléhají i samotné tři aspekty reprodukce, o čemž podle Zamykalové svědčí i mediální obraz asistované reprodukce, zdánlivě prost rizik a vhodný téměř pro každého, což má být v přímém kontrastu s prezentací adoptivního rodičovství, kde se hojně zmiňují rizika vyplývající právě z absence pokrevního pouta mezi rodičem a dítětem⁹⁴.

Nevlastní mateřství, na které se soustředím já, s sebou nese specifické problémy a otázky. Maximum, jehož je totiž v souvislosti s tímto typem mateřství možné docílit, je jakýsi blíže neurčený a flexibilní podíl na aspektu sociálním⁹⁵. Na pomyslném (nicméně ve společenském systému hluboce zakořeněném) žebříčku by pravděpodobně stálo⁹⁶ nevlastní mateřství ještě daleko za mateřstvím adoptivním. Jisté paralely by se daly najít mezi mateřstvím nevlastním a mateřstvím pěstounským, kdy může být kontakt s biologickými rodiči v některých případech do určité míry udržován. Lišit se však nejspíš budou v právech a povinnostech⁹⁷; nic takového jako práva a povinnosti k dítěti totiž u nevlastních matek neexistuje. „*Ideální je (...) mít geneticky vlastní děti, které porodí jejich genetická matka, která žije dohromady s genetickým otcem dětí v úplné rodině.*“⁹⁸ Takto postuluje Hana Hašková výsledky rozličných výzkumů na téma reprodukce a reprodukčního chování, prováděných pomocí kvantitativních metod, přičemž analogické výsledky lze vysledovat i v současných výzkumech prováděných mimo Českou republiku⁹⁹. Nevlastní mateřství tento ideál narušuje ve všech jeho aspektech, což má za následek umístění na jedné z nejnižších

⁹³ HAŠKOVÁ, s. 133.

⁹⁴ Srov. ZAMYKALOVÁ, cit. in. HAŠKOVÁ, s. 132.

⁹⁵ Za předpokladu, že biologická matka dítěte žije a je s ním v kontaktu. Pokud tomu tak není, je maximum kompletní a výhradní podíl na sociálním aspektu.

⁹⁶ Podmiňovací způsob je zde proto, že nevlastní mateřství (rodičovství) není v textu Haškové vůbec zmíněno; autorka se totiž ve své monografii zaměřuje primárně na ty typy rodičovství, v nichž lze definovat jejich podíl na rozhodování o tom, zda se jedinec vůbec stane rodičem. Nevlastní mateřství v tom smyslu, jak je zde zpracovávám já, do této kategorie nespadá, neobsahuje totiž možnost volby (vztah s dítětem a jeho samotná existence závisí na zvoleném partnerovi, samotné dítě předmětem volby být z principu nemůže).

⁹⁷ Další typy mateřství/rodičovství nejsou předmětem této diplomové práce, proto zde nebudu zabíhat do detailů toho, jak fungují.

⁹⁸ HAŠKOVÁ, s. 138.

⁹⁹ Srov. HAŠKOVÁ, s. 137.

příček žebříčku, kterému vévodí ženy-matky v nukleárních rodinách, jež vznikají v (prvním) manželství¹⁰⁰.

1.5.3.2 Nevlastní matky jako narušitelky norem

Budeme-li se zabývat jednotlivými sociálními konstrukty, velice rychle vyjde najevo, že nevlastní mateřství se mírně vychyluje všem normativně daným očekáváním. Situace, jež stojí v počátku vzniku situace, v níž se z dané ženy stane nevlastní matka, je (v této práci) definována partnerským propojením muže a ženy, v němž minimálně ten muž má děti z předchozího vztahu s jinou ženou. Pakliže za výchozí normu (či normativní uspořádání, které v sobě zahrnuje vícero norem najednou) budeme považovat manželský svazek muže a ženy, jehož důsledkem je výchova vlastních (tzn. biologicko-genetických) dětí, už tento prvotní moment je existencí nevlastního mateřství narušen. Naznačuje totiž, že nejpozději při jeho vzniku došlo k destrukci jednotlivých aspektů normy (které mohly být narušeny již v minulosti). To ale není podstatné; zásadní je, že ona základní a hlavní norma již neplatí, neboť došlo minimálně k rozpadu vztahu mezi biologickými rodiči dětí. Navzdory tomu, že není vyloučeno, že vznikne nový manželský svazek, který by rodinné uspořádání jaksi stabilizoval, již nebude možné vyhovět přetrvávající a společností uznávané normě.

Druhou normou, jejíž konzistence je narušena, je norma biologicko-genetického mateřství¹⁰¹. Vejít do vztahu, kde více či méně častá přítomnost dětí není otázkou budoucnosti, ale aktuálního denního rozvrhu, znamená akceptovat fakt, že v životě dané ženy budou figurovat děti, s nimiž nemá biologicky ani geneticky nic společného. Označení *matka* můžeme v tomto případě považovat spíše za symbolické, neboť základní (a de facto jediný), uzákoněný aspekt mateřství (reprodukce ve smyslu porodu) není naplněn. Výše jsem již zmínila, že jediný reprodukční aspekt, který nevlastní matka může naplňovat, je aspekt sociální, a i tam se může jako *matka* realizovat jen do určité míry (protože není primární matkou, tedy matkou biologickou¹⁰²). Na její straně navíc nestojí ani právo, neboť aby byla vnímána jako příbuzná dítěte, musela by si jej osvojit, což v případě, že biologická matka

¹⁰⁰ Srov. SANNER a COLEMAN, s. 1462.

¹⁰¹ Dalo by se pochopitelně mluvit obecně o normě biologicko-genetického rodičovství, ale protože téma je pro potřeby této diplomové práce zúženo, i zde se přikláním k ose zabývající se výlučně mateřstvím. Problematika nevlastních otců bude v této práci pouze v podobě nezbytných poznámek a doplnění. Domnívám se nicméně, že toto téma by si zasloužilo vlastní výzkum.

¹⁰² Jejíž participace na sociálním aspektu je nicméně rozpadem původní rodiny taktéž omezena – ani ona (biologická matka) se tak ve většině případů nemá možnost výlučně podílet na péči o své vlastní děti.

dítěte stále žije (a nevzdala se svého práva na jeho zastupování před zákonem), není možné. Z tohoto hlediska jde tedy v případě nevlastních matek o takřka bezejmenné bytosti, nemající k dětem, k jejichž zaopatření mnohdy přispívají vlastními zdroji (ať už finančními či emocionálními), žádná práva (a de iure ani žádné povinnosti).

1.5.3.3 Mýty spojené s nevlastním mateřstvím

V úvodu kapitoly o mateřství jsem zmínila, že již Simone de Beauvoir si všimla, že status „druhé manželky“ je až demonizován a že tyto ženy do značné míry reprezentují protipól „tradičních“ (a uctívaných) matek. Tento názor se v odborné literatuře vyskytuje dodnes. Mýty spjaté s nevlastním mateřstvím jsou nejčastěji kladeny do protikladu k mateřskému mýtu, o němž byla řeč výše¹⁰³. Lze tudíž hovořit o zjevné dichotomii: zatímco biologické mateřství je na vrcholu hierarchie a v symbolickém rámci funguje jako stvrzení ženské identity, nevlastní mateřství má pozici podstatně ztíženou. To souvisí jednak s narušováním norem (viz výše), jednak s přetrvávající podobou diskurzu, který dodnes v určité míře reprodukuje negativní obrazy nevlastního mateřství.

Nejčastěji opakovanými mýty, vůči nimž je zejména v angloamerické odborné literatuře potřeba se vymezovat, jsou mýty o nevlastním mateřství související s reprezentací postav nevlastních matek v pohádkách¹⁰⁴. Ty bývají nejčastěji považovány za protipól „skutečného“ (tedy biologického) mateřství. Konkrétně v pohádkách pak toto „skutečné“ mateřství bývá reprezentováno postavou vlastní matky, která je po smrti, ale navzdory tomu (nebo snad právě proto) ztělesňuje veškeré, s mateřstvím spjaté ideály, a často i určitou transcendentální povahu. Tyto postavy bývají vnímány takřka výlučně pozitivně, byť je dobré poznamenat, že existují i jiné varianty pohádek, kde jsou naopak biologické matky těmi „zlými“, což by odpovídalo i poznatkům Shari Thurer, autorky monografie *The myths of motherhood: How culture reinvents the good mother* (1994). V ní Thurer konstatuje, že „za účelem obnovení posvátného obrazu biologického mateřství se ze zlých matek na přelomu 18. století staly zlé macechy“¹⁰⁵. Právě mýtus zlé macechy (v angličtině nejčastěji jako *wicked* nebo *evil stepmother*) bývá v literatuře zhusta skloňován. Prostorem, kde právě

¹⁰³ Srov. SANNER a COLEMAN nebo DAINTON, Marianne. The Myths and Misconceptions of the Stepmother Identity: Descriptions and Prescriptions for Identity Management. In: *Family Relations*. Vol. 42, No. 1 (1993), s. 93–98.

¹⁰⁴ Srov. SANNER a COLEMAN, s. 1463.

¹⁰⁵ „[I]n attempts to restore the sacred image of biological motherhood, wicked mothers were transformed into wicked stepmothers by the turn of the 18th century.“ THURER, Shari. *The Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*. New York: Penguin, 1994. Cit. in.: SANNER a COLEMAN, s. 1463

tyto „pohádkové mýty“ rezonují nejsilněji, je (kromě pohádek samotných) mediální prostor. Soudím tak na základě přečtení řady článků, které své čtenáře a čtenářky utvrzovaly ve vnímání nevlastních matek (resp. macech) spíše v negativním světle. Vliv těchto mýtů byl popsán jako nežádoucí, neboť mnohdy je jeho vyústěním komplikované pojmání vlastní role a identity, právě ze strany žen ocitnuvších se v roli nevlastních matek¹⁰⁶.

1.5.3.4 Mediální obraz nevlastních matek

Média představují soubory textů, které odrážejí a zároveň definují diskurz. Jsou tedy součástí prostoru, v němž dochází k budování obrazů, mnohdy ideologicky zabarvených, a zároveň jedním z nástrojů, jehož prostřednictvím je diskurz udržován. Diskurz chápu jako „určitou významovou reprezentaci světa, která je vyjednávána v sociální interakci a řízena svými specifickými pravidly“¹⁰⁷. V případě médií k této interakci dochází mezi autory/autorkami těchto textů a následnými čtenáři/čtenářkami, kteří určitým způsobem dekódují a interpretují momenty socio-kulturní praxe, jak je prezentována v médiích. Jazyk je pak v tomto předávání kódů zcela zásadním nástrojem, který definuje chápání daného společenského kontextu.

Protože nemám dostatek prostoru na zevrubnou analýzu mediálního diskurzu (která, jak jsem přesvědčena, by vydala na samostatnou práci), ráda bych vyzdvihla několik zásadních a opakujících se momentů, jež se v médiích objevují. Nechci samozřejmě tvrdit, že veškeré články pouze reprodukují mýty o macechách, ale domnívám se, že samotné titulky vypovídají o mnohém: *Macecha a otčím – nejtěžší role v životě* (Novinky.cz), *Macecha není jen zlá! Aneb jak vyjít s nevlastními dětmi* (MojeBetyнка.cz), *Nejhorší možná role: macecha* (PrimaŽena.cz), *Těžký úděl macechy. Jak získat důvěru dítěte? Nepouštějte se s ním do boje* (denik.cz), *Diagnóza macecha aneb Jak vyjít s nevlastní matkou* (Týden.cz). Toto je pouhý výběr článků, jejichž titulky považuji za nejproblematictější – nejsou-li vyloženě návodné, minimálně tedy vyvolávají představu, že nevlastní matka je někdo, a) kým se žádná žena nemůže chtít stát a b) koho ve svém životě nemůžete chtít potkat. Jednoznačná deskripce této role jako té „nejhorší“ nebo „nejtěžší“ ji už situuje do určité hierarchické pozice (čímž právě dochází k reprodukování diskurzu). O moc lépe nevyznívá užití označení „macecha“ (které samo o sobě vnáší do diskuze negativní konotace)

¹⁰⁶ Srov. SANNER a COLEMAN, s. 1463–1464.

¹⁰⁷ Srov. VAŠÁT, Petr. Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi. In: *AntropoWEBZIN* 4 (2–3), s. 101–112.

v kombinaci s původně lékařským termínem „diagnóza“, který implikuje, že jde o něco vymykajícího se normě, o něco, co je nutné pojmenovat, čím je nutné se zabývat a co by snad bylo i nutné „vyléčit“. Ani snaha o připuštění faktu, že macecha může být i jiná než „zlá“ tomuto obrazu moc nepomáhá: z titulku totiž vyplývá, že tím, co se od macechy očekává v první řadě, je to, že bude „zlá“.

Dramatické vyznění zmíněných titulků se nicméně ne vždy promítne do obsahu samotných článků. Byť některé vyznívají skutečně melodramaticky a explicitně se odkazují na slavné pohádkové nevlastní matky (z příběhů o Popelce, Sněhurce apod.), jiné tyto „odstrašující příklady“ využívají k tomu, aby na jejich příkladech ukázaly, jak nepostupovat. Většina těchto článků se pak snaží přinést návod: buď pro samotné nevlastní matky, nebo pro nevlastní děti.

Zmíněné negativně vyznívající označení „macecha“ se objevuje ve všech těchto titulcích; pouze v jednom je pak doplněno souslovím *nevlastní matka*. Po zadání tohoto slova do vyhledávače Google se mi hned objevilo několik poměrně příznačných obrázků: snímek z filmu *Mrazík*, na kterém je macecha hlavní postavy se svou vlastní dcerou Marfušou (ani jedna z nich není ve filmu pozitivní postavou), dále fotografie Popelčiny macechy z filmu *Tři oříšky pro popelku* a také obrázek stejné postavy z animované verze téhož příběhu, tentokrát v pojetí Walta Disneye. Všechny tři uvedené příklady nesou poměrně jasnou zprávu o tom, jaké obrazy si máme pod termínem „macecha“ představit a jaké konotace s sebou toto slovo nese.

1.5.3.5 Problémy s terminologií

„*Macechou jsem být nechtěla. Tak jsem vymyslela třetího rodiče.*“ Těmito slovy představuje svůj projekt Kamila Šimůnková Petrovská¹⁰⁸ na oficiálních webových stránkách www.tretirodic.cz. Vysvětluje tím svou motivaci, která ji vedla nejprve k vytvoření nového označení pro roli, v níž se octla, a následně k sepsání stejnojmenné knihy, která je „*praktickým průvodcem nevlastním rodičovstvím*“ (jak říká její podtitul). V knize se zabývá jednak problematikou označování, a to jak nevlastních rodičů, tak obecně rodinných uspořádání, která vznikla po rozpadu původní nukleární rodiny. Dále se snaží zachytit

¹⁰⁸ Kamila Šimůnková Petrovská je autorkou platformy, knihy a rovněž termínu *Třetí rodič*. Vzhledem k tomu, že tato publikace je jediným původním a současným příspěvkem k tématu nevlastního rodičovství, je rovněž pravidelnou hostkou různých pořadů, které se tématem zabývají, a je určitě možné ji považovat za někoho, kdo diskurz v současnosti zásadním způsobem formuje.

základní problémy, které mohou člověka v roli nevlastního rodiče potkat, snaží se také poskytnout jakýsi návod pro „třetí rodiče“, díky kterému by se ve své roli mohli lépe zorientovat. Protože se vedle knižnímu ztvárnění autorka věnuje také koučování, mj. právě v oblasti nevlastního rodičovství, jsou zde zahrnuty i autentické citace nevlastních rodičů.

Samotná publikace by si při jiné příležitosti zasloužila samostatnou analýzu. Na tu zde ale není místo, proto bych se jen omezila na několik bodů, které považuji za důležité v kontextu této práce. Jednak bych ráda poukázala na zjevnou snahu (která je v knize i explicitně popsána) o vytvoření takového termínu, který by označoval jak ženy, tak muže (tedy nevlastní matky i nevlastní otce). Tím má být právě třetí rodič. Ediční poznámka na začátku knihy prozrazuje, že byť jsou si redaktoři a redaktorky vědomi/y omezení spjatých s užíváním generického maskulina, „slovo ‚rodička‘ již má jiný význam, s nevlastními matkami [...] neslučitelný“¹⁰⁹, čímž zdůvodňují příklon k jednotné variantě označování. Limity češtiny, které se tímto dostávají na povrch, jsou jen dokladem toho, jakou moc má jazyk v udržování diskurzu: i kdyby naše snaha o rovnocenné označování byla sebevětší, význam, který nese slovo *rodička*, je natolik spjat s představou fyziologické vazby na dítě (v podobě porodu), že v případě nevlastních matek jej nelze použít.

1.5.3.6 Fiktivní neutralita. Orientace textů na ženy

Už z výše uvedených titulků vybraných článků je patrné, že pakliže už se objeví nějaký text zacílený na nevlastní rodiče, ve většině případů budou cílovou skupinou ženy, tedy nevlastní matky¹¹⁰.

Ráda bych tyto sklony demonstrovala na konkrétních příkladech, zejména na knize *Třetí rodič*, která sice již svým názvem naznačuje snahu o zacílení jak na ženy, tak na muže, přesto je zde nicméně umístěna krátká kapitola s názvem „Jak to mají muži v roli třetího rodiče“. Navzdory tomu, že v jejím úvodu autorka deklaruje, že si uvědomuje možné stereotypní zkrslení tohoto explicitního rozdělení na muže a ženy a rovněž vybízí k tomu, aby si zástupci/zástupkyně obou pohlaví přečetli/y celou knihu, bez ohledu na to, komu je která část (primárně) určena, operuje zde s představou, že mužská a ženská role se v rámci partnerského vztahu a rodiny často liší (byť je to do značné míry dáno historicky, jak tvrdí). Dále už bohužel autorka pracuje s termíny „mužsko-ženská polarita“, „mužský vs. ženský

¹⁰⁹ PETROVSKÁ, Kamila. *Třetí rodič*. Praha: Asociace třetích rodičů, 2018, s. 10.

¹¹⁰ Zatímco k heslu „macecha“ nabídne internetový vyhledávač Google 607 000 výsledků, k heslu „otčím“ jich bude jen 177 000.

pohled“ nebo „mužské kvality“, které dále nevysvětluje ani neproblematizuje. Tvrdí např., že „muž je od přírody vybaven větší mírou agresivity, která se může zkušeností v roli nevlastního rodiče ještě více stupňovat“¹¹¹ a v návaznosti na to také říká, že ačkoliv i ženy znají pocity vzteku, „většinou [...] nepatří mezi jejich hlavní témata třetího rodičovství“¹¹². Zde může Šimůnková Petrovská samozřejmě vycházet ze své praxe, ze zkušeností žen a mužů, s nimiž pracovala, ale přesto toto zobecnění nepovažuji za šťastné. Nejde ovšem o zobecnění jediné: dále v této mužům určené kapitole píše, že pro některé muže může být přijetí nevlastního dítěte těžší než pro ženy. Tuto diferenciaci mezi muži a ženami vysvětluje tím, že „ženám k přijetí nevlastního dítěte může pomoci naladění do role pečující, ochranné, láskyplné, soucitné“¹¹³. V tomto rozlišování vnímám jen reprodukování tradičního rozdělení rolí, s nímž je samozřejmě určitě možné se v praxi setkat, ale považovala bych za vhodnější, kdyby se od něj odbornice specializující se na tuto problematiku kriticky distancovala, zvláště, když hned vzápětí uvádí, že „pro jiné muže naopak přijetí nevlastního dítěte může být velmi snadné“¹¹⁴. V tomto bodě dle mého názoru zcela ztrácí význam rozdělovat zkušenost nevlastního rodičovství na mužskou a ženskou, protože její realizace může být zcela individuální. A pokud lze vysledovat nějaké společné momenty v jejím prožívání u mužů a u žen zvláště, pak by bylo ideální poukázat na sociálně-kulturní pozadí těchto momentů.

K rozlišování nevlastního mateřství a nevlastního otcovství bych měla ještě dvě poznámky: v současnosti lze totiž – kromě *Třetího rodiče* – sehnat ještě obdobně laděnou publikaci z oblasti tzv. self-care literatury, a to z angličtiny přeloženou knihu psychologičky Lisy Doodson *Jak být šťastná nevlastní máma*¹¹⁵. Zde už je přímo z názvu patrné, že se autorka obrací výlučně k ženám-nevlastním matkám. Podobně úzce zaměřený je také online časopis, který existuje ve Spojených státech amerických již víc než deset let. Jmenuje se *StepMom Magazine*¹¹⁶ a je rovněž orientovaný výlučně na ženy. Tyto tendence mohou mít několik vysvětlení: osobně se domnívám, že zacílit se spíše na nevlastní matky než na otce jen replikuje obdobné nastavení, které se projevuje v oblasti vlastního rodičovství. Zatímco literatury i časopisů pro „maminky“ existuje celá řada (a toto odvětví by se jistě dalo považovat za jednu z hlavních tematických oblastí v rámci „literatury pro ženy“),

¹¹¹ PETROVSKÁ, s. 144.

¹¹² Tamtéž, s. 144–145.

¹¹³ PETROVSKÁ, s. 145-146.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 146.

¹¹⁵ DOODSON, Lisa. *Jak být šťastná nevlastní máma*. Praha: True self, 2018.

¹¹⁶ *StepMom Magazine* [online]. Dostupné z: <https://www.stepmommag.com>.

„tatínkové“ takový výběr nemají. Konkrétně časopisy pro muže mají většinou zcela odlišné obsahové zaměření, než že by se věnovaly péči o rodinu, děti, rozvíjení své otcovské role apod. Tuto disproporci vnímám jako signifikantní. Vypovídá totiž o tom, co se v našem kulturně-společenském kontextu očekává od žen-matek a co se naproti tomu očekává od mužů-otců.

Z výše řečeného vyplývá, že nastíněná problematika je plná genderových stereotypů. Z toho důvodu je zásadní pracovat zde s genderem jako analytickou kategorií, která umožní odhalení stereotypů a hierarchizací.

II. EMPIRICKÁ ČÁST

Jedním ze základních cílů mé práce je představit a analyticky rozebrat individuální příběhy nevlastních matek, upozornit na možné opakující se vzorce v rámci jejich zkušeností a postavení a přispět do debaty o významu a relevanci jejich rolí v rámci rodinných uspořádání. Výchozím předpokladem pro tuto práci je idea, že tyto ženy mohou ocenit možnost svěřit se někomu, kdo je v podobné situaci, a že sdílení jejich příběhu může být důležité už jen proto, že ony samy by v prvopočátku rády měly možnost se obrátit na někoho, kdo by jejich situaci neznal jen z teorie.

Ještě než se dostanu k samotnému představení komunikačních partnerek a analýze jejich narací, ráda bych nastínila metodologické aspekty mé studie: perspektivy feministického výzkumu, mé výzkumné otázky, cíle, volbu metody a celkový průběh.

2. Metodologie

Jelikož v základu mého uvažování stojí feministická teorie, zaujímám i v rámci svého výzkumu právě feministickou perspektivu. Tu považuji za ideologický prostředek, jakým mohu nazírat téma této práce a z něj vyplývající subtémata a který mi zároveň umožní poukázat na specifické momenty vyplývající z genderovanosti sociální reality. Právě tento rys společnosti je něčím, co ovlivňuje její následné uspořádání, a to včetně dělby moci, hierarchizace názorů, představ, rolí, a samotných lidských zkušeností, nebo dokonce identit. Feministický výzkum pak nabízí konkrétní nástroje, jak tuto síť mocenských vztahů rozkrýt, a tím poukázat na její samotnou existenci (která jinak zůstává neviditelná). Samotné povědomí o existenci moci a jejích reálných projevech vně společenské reality je důležitým výchozím bodem feministické teorie. Otázky kladené v rámci feministického výzkumu tudíž často cílí na odkrytí těchto mocenských prvků a vztahů, a to zejména za účelem jejich identifikace a následného upozornění na nerovnoměrnou distribuci této moci¹¹⁷.

Mezi další významné momenty vyplývající z feministicky orientovaného výzkumného stanoviska patří kromě dekonstrukce mocenských, vědění ovlivňujících struktur, také silná sebereflexe vlastní výzkumné pozice nebo poskytnutí prostoru k vyjádření příslušníků či příslušnic diskriminovaných skupin. Přestože na konkrétní podobu feministického výzkumu existují mezi teoretickými a teoretiky rozličné názory (ani

¹¹⁷ Srov. RAMAZANOGLU, Caroline a Janet HOLLAND. *Feminist methodology: challenges and choices*. London: SAGE, 2004, s. 13.

feministická teorie není jednotným komplexem přinášejícím jasný návod na zpracování), osobně se k jeho východiskům uchyluji zejména proto, abych nechala zaznít hlasy žen, jejichž názory a prožitky zůstávají mnohdy bez povšimnutí, a přitom jsou zároveň součástí širšího společenského nastavení. Často navíc narážejí na existenci daných norem, které znesnadňují (či rovnou znemožňují) adaptaci odlišných názorů, přístupů apod.

Inspiruji se perspektivami feministického kvalitativního výzkumu, zejména pak metodami souvisejícími s orální historií, které do středu pozornosti kladou individuální, narativní biografie konkrétních lidí. Cíle feministické orální historie se prolínají s tím, o co se v této práci snažím já, tedy poskytnout hlas a prostor ženám, vyprávějícím o momentech svého života, na něž jsou zřídka dotazovány, a zveřejněním jejich slov a jejich analýzou jejich zkušenosti zviditelnit a dát jim význam¹¹⁸. Protože se téma této práce týká životních zkušeností osob identifikujících se jako ženy, za vedlejší pozitivní efekt považuji vytvoření určité sítě, v níž již existuje propojení, a to právě prostřednictvím daného tématu.

Feministický výzkum sice zpochybňuje binární rozdělení výzkumu na kvantitativní a kvalitativní, nicméně preferuje druhý jmenovaný. Činím tak i já, a to z několika důvodů: předně mi nejde o ověřování hypotéz či o hledání statistické odchylky. Domnívám se, že již z cíle mé práce definovaného v předchozích kapitolách vyplývá, že mi jde spíše o „porozumě[ní] podstatě zkoumaných jevů [a o] pochopení všech podstatných souvislostí jevu“¹¹⁹. Porozumění, k němuž se snažím dojít, však nutně nemůže být objektivní. Naopak, považuji za důležité neustále zdůrazňovat, že toto porozumění bude podléhat mé osobní interpretaci, která – ačkoliv bude podrobována kritice – bude stále subjektivní.

Jedním z pro mě nejdůležitějších momentů kvalitativního výzkumu je maximální snaha o vyrovnání pozic mezi tzv. výzkumníkem/výzkumníci a komunikační/m partnerem/partnerkou. V návaznosti na Jána Mišoviče¹²⁰ a další autory¹²¹ se zejména zaměřuji na kategorii porozumění, která v sobě kombinuje intenzivní zapojení se obou členů/členek výzkumu, mezi nimiž je nutné k onomu porozumění dojít, a to pomocí oboustranného vcit'ování se a vzájemnému sdílení (ať už rozdílných, či stejných) hodnot. Interpretace reality komunikační/ho partnera/partnerky tak není ryze na

¹¹⁸ Srov. REINHARZ, Shulamit. *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press, 1992, s. 126.

¹¹⁹ MIŠOVIČ, Ján. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: SLON, 2019, s. 22.

¹²⁰ Tamtéž, s. 36.

¹²¹ Tamtéž.

výzkumníkovi/výzkumnici. Naopak; toto privilegium je nutné ponechat oběma stranám, čímž mj. dochází k posílení agentnosti objektu výzkumu, z něhož se tímto krokem stává subjekt výzkumu. Jak argumentuje Mišovič: „*Nejedná se o sledování ‚objektivního světa‘, ale o vnímání světa jeho aktéry.*“¹²²

Feministický výzkum neoperuje pouze s kategorií genderu; naopak, je pro něj typický komplexní, intersekcionalní přístup, který si všímá také souvisejících kategorií, na jejichž základě může docházet k určité formě společenské hierarchizace či útlaku¹²³ (vedle genderu jde např. o věk, etnicitu, třídu, sexuální orientaci atd.). Diskriminace pak může být motivovaná jedním, ale i několika těmito aspekty najednou, přičemž se ukazuje, že jednotlivé kategorie jsou mezi sebou často provázány. V této práci se explicitně nezabývám výše zmíněnými formami útlaku, protože zařazení těchto aspektů by vyžadovalo jiný postup. Pro mě nebylo zásadní, jak jsou mé komunikační partnerky staré, ani jakého etnického původu jsou, šlo mi o vystižení jejich zkušeností bez ohledu na tyto kategorie. Tuto volbu jsem provedla vědomě, nicméně jsem přesvědčena o tom, že jejich zahrnutí do debaty o nevlastním mateřství by téma zásadním způsobem rozšířilo a obohatilo. Ve své diplomové práci jsem se nicméně rozhodla „pouze“ pro zachycení rozmanitosti prožívání role nevlastní matky, a to prostřednictvím analýzy narací devíti žen. Důležitý je pro mě zejména moment mnohovrstevnatosti jejich identit – neslučuji je do jedné všeobjímající kategorie ženství/mateřství. Všímám si jejich vlastního sebepojetí, prezentace jejich identit, které se dotýkají představ o ženství (i mužství), mateřství (i otcovství), a umožňují tak nahlédnout do fungování diskurzu, který se v jejich výročích zhmotňuje, a vypovídá o působení mocenských asymetrií.

2.1 Výzkumné otázky

Jak jsem již nastínila v teoretické části, mé dvě hlavní výzkumné otázky jsou následující – **jakými způsoby se konstruují, udržují a případně proměňují:**

1) *Nevlastní matka* jako koncept, pozice, zkušenost; jak vypadá sebereflexe vlastní role z pohledu nevlastních matek samotných?

2) *Rodinná uspořádání*, v nichž se role nevlastní matky vyskytuje; jaká je jeho definice a fungování z pohledu nevlastních matek?

¹²² MIŠOVIČ, s. 35.

¹²³ Srov. tamtéž, s. 147.

Tyto dvě otázky rovněž představují základní dělení samotné empirické části. V rámci každé z nich pak představím dílčí debaty, založené na mé analýze narací komunikačních partnerek, a rovněž nastíním další možná témata, na která v této práci nezbyl prostor, ale která by si dle mého názoru rozhodně zasloužila další zkoumání.

2.2 Volba výzkumné metody

Při volbě konkrétní metody jsem se rozhodovala mezi polostrukturovaným a narativním rozhovorem; vzhledem k citlivé povaze tématu a vlastní komplikované pozicionalitě (viz níže), jsem se rozhodla pro druhou variantu. Ještě před samotnou realizací rozhovorů jsem si sepsala témata a otázky, které následně sloužily především pro mou orientaci a také pro posunutí rozhovoru ve chvílích, kdy byl – z různých důvodů – strnulý. Narativní (někdy též biografický) rozhovor jsem za svou metodu zvolila nakonec mj. proto, že umožňoval mým komunikačním partnerkám formulovat své vlastní poznatky do narativní formy a vnést tak do výzkumu své osobní pojetí výseku své individuální biografie¹²⁴. Tímto výsekem byly v případě mého výzkumu ty biografické linie mých komunikačních partnerek, kdy figurovaly v roli nevlastní matky.

Další z důležitých charakteristik narativního rozhovoru, která přispěla k rozhodnutí zvolit si právě tuto metodu, je výchozí moment, v němž si badatel/ka uvědomuje omezenost klasického dotazování se (ve smyslu kladení konkrétních otázek a získávání konkrétních odpovědí na tyto otázky). Narativní rozhovor svým charakterem nejsilněji připomíná běžný, každodenní rozhovor, který sice může obsahovat konkrétní otázky, ale tyto otázky jsou nejčastěji výsledkem plynoucí konverzace. Podobně i v narativním rozhovoru dochází ke kladení otázek, ty jsou ale spíše reakcí na souvislé vyprávění účastníka/účastnice výzkumu. Podle schématu představeného Janem Hendlem spadají otázky až do třetí a čtvrté fáze rozhovoru; předchází jim ještě stimulace (první krok) a vyprávění (druhý krok)¹²⁵. Stimulace obsahuje pouze jednu otázku (nebo také zadání či výzvu), která má být podle Hendla „*tak široká a přitom specifická, aby dotazovaný určité téma tematizoval jako úsek svého života*“¹²⁶. Touto otázkou je stanoveno hlavní téma vyprávění, které určuje badatel/ka. Samotné vyprávění a konkrétní podoba jeho zpracování je pak zcela na dané/m

¹²⁴ Srov. SVOBODA, Michal. *Biografická metoda v antropologii*. Plzeň: CAAT, 2007. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_2-3_2007/AntropoWEBZIN%202-3_2007.pdf

¹²⁵ HENDL, s. 180.

¹²⁶ Tamtéž.

účastníkovi/účastnici výzkumu. Po vyprávění teprve přichází na řadu moment dotazování se, kdy si badatel/ka může vyjasnit nejasnosti vyplývající z vyprávění, případně položit otázky související s tématy, která nebyla v průběhu vyprávění zmíněna, ale badatel/ka je považuje za důležité či zajímavé¹²⁷.

Během získávání příběhů a jejich následném rozboru je nicméně nutné mít na paměti, že vyprávění jednotlivců podléhá jejich individuálním názorům a zkušenostem. Toto subjektivní hledisko lze chápat jako výhodu a nevýhodu zároveň. Každé vyprávění je poznamenáno nejen osobností vyprávějíčího jedince, jeho či jejím aktuálním rozpoložením či momentem vyprávění (lze předpokládat, že kdyby rozhovory vznikaly o pár měsíců dříve nebo o pár měsíců později, vypadaly by jinak), ale také faktem, že někdo ono vyprávění poslouchá, nahrává a má v plánu s ním dále pracovat¹²⁸. Jsem nicméně přesvědčena o tom, že volba tohoto postupu má i svá nezpochybnitelná pozitiva: zmínila jsem zvýšenou míru agentnosti a možnost projevit vlastní stanovisko a získat svůj hlas. Kromě toho se domnívám, že v průběhu vyprávění (a následně v průběhu čtení tohoto textu) může u mých komunikačních partnerek dojít také k reflexi vlastního sdělení, k opětovnému utváření vlastní identity, a to právě díky tomu, že byl jejich příběh (z jejich perspektivy) vyslechnut, zveřejněn a popsán. Jinými slovy, těmto ženám bylo umožněno zrekonstruovat svůj vlastní příběh a zároveň způsob, jakým jeho jednotlivé fáze prožívají¹²⁹. Opakuji, že je nicméně důležité mít na paměti přítomnost individuální perspektivy každé z vyprávějíčích, což znamená, že každý z příběhů představuje realitu, jež je konstruovaná¹³⁰.

2.3 Výzkumný vzorek. Hledání komunikačních partnerek

Poté, co jsem si stanovila seznam otázek a témat (viz příloha č. 2), která pro mě v souvislosti s tímto tématem a výzkumem byla důležitá, sepsala jsem stručnou výzvu, že hledám ženy, které by byly ochotné anonymně se zúčastnit mého výzkumu. Jedinou podmínkou bylo, aby byly minimálně rok ve vztahu s mužem, která má dítě/děti z předchozího vztahu. Limit v podobě alespoň dvanáct měsíců trvajícího vztahu jsem zvolila na základě vlastní zkušenosti: sama si vzpomínám, že první rok, kdy jsem v této roli

¹²⁷ Srov. HENDL, s. 181.

¹²⁸ Srov. RICHMOND, Heather J. Learners' Lives: A Narrative Analysis. In: *The Qualitative Report*. Vol. 7, No. 3 (2002), s. 11.

¹²⁹ Srov. CONNELLY, F. M. a D. J. CLANDININ. Stories of experience and narrative inquiry. In: *Educational Researcher*. Vol. 19, No. 5 (1990), s. 2–14. Cit. in.: RICHMOND.

¹³⁰ Srov. CHRZ, Vladimír. *Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu*. Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2007.

figurovala, byl plný nedorozumění a nepochopení, a použila jsem tudíž tento interval jako měřítko, které by alespoň hypoteticky zaručilo, že daná žena už se v této roli nachází tak dlouho, aby byla schopná jistého odstupu. Tuto výzvu jsem publikovala na Facebooku, a to konkrétně v uzavřené diskuzní skupině Nevlastní rodič a také na svém profilu, odkud ji bylo možné veřejně sdílet. Během následujících čtyřiaadvaceti hodin byla výzva sdílena celkem patnáctkrát a na můj messenger či e-mail se ozvalo celkem třiadvacet žen.

Co se samotného výběru vzorku komunikačních partnerek týče, spolehla jsem se na techniku sněhové koule¹³¹. Snažila jsem se o širší geografické zacílení, což jsem také specifikovala ve své výzvě, ale zároveň jsem si byla vědoma svých limitů. Předem jsem tedy definovala preferované kraje a města, do nichž jsem měla možnost se dopravit a případně v nich i strávit nějaký čas. Tyto volby byly ovlivněny jednak místem mého bydliště (na začátku výzkumu Ostrava, nyní Bohumín), jednak mými kontakty na jiných místech ČR. Ve finále se můj okruh možností snížil na Moravskoslezský kraj, Prahu a Brno (s tím, že některé komunikační partnerky byly ochotné dojet do Prahy např. i z Libereckého kraje). Snaha o postihnout příběhy odehrávajících se na vícero místech v ČR nevyplývala ani tolik z přesvědčení, že by pro mé téma bylo zásadní, kde se konkrétní příběhy odehrávají, ale spíše z potřeby rozšířit své pole působnosti. Činila jsem tak zejména s vidinou toho, že by bylo náročnější najít oněch devět komunikačních partnerek (což bylo minimum, které jsem si stanovila) v okruhu mého bydliště, proto jsem rovnou počítala s tím, že za zbytkem vycestuji. Tato má volba byla motivována i vědomím, že např. platforma Třetí rodič vznikla v Praze, tudíž jsem předpokládala, že právě odtamtud se mi budou ženy ozývat nejčastěji (už jen díky provázanosti zmíněné facebookové skupiny s touto platformou).

2.4 Okolnosti ovlivňující realizaci výzkumu

Následné domlouvání osobních schůzek probíhalo taktéž po e-mailu nebo prostřednictvím messengeru. Protože většina žen, které na mou výzvu zareagovaly, byly z Prahy, strávila jsem realizací rozhovoru v Praze celkem tři dny. Situace se mírně zkomplikovala kvůli stavu nouze, který byl v České republice vyhlášen pouhých pár dní před mým odjezdem do Prahy. Bylo komplikované najít místo setkání, kde by bylo možné nerušeně rozhovor realizovat. Tento stav nouze trval několik měsíců a dlouhotrvající

¹³¹ Pět žen zareagovalo na základě umístění výzvy ve facebookové skupině Nevlastní rodič, tři se o mé práci dozvěděly díky tomu, že mou výzvu sdílel někdo na Facebooku. S jednou komunikační partnerkou jsem byla propojena přes společnou kamarádku.

nemožnost výzkum uskutečnit celou práci zpozdila a odsunula její dokončení. Ani po hromadném zmírnění všech opatření nelze říct, že by situace byla zcela stabilizována; v polovině července 2020 se začaly některé z restrikcí znovu zavádět. Rozhovory se tedy mohly uskutečnit až s víc jak šestiměsíčním zpožděním, a to ve zhoršených podmínkách, neboť řada komunikačních partnerek volila (zcela oprávněně) raději se vůbec neúčastnit, nebo trvaly na online „setkání“. Dodatečná realizace výzkumu byla následně omezena postupným zaváděním ochranných opatření na území hlavního města Prahy (v průběhu září 2020), kde měla proběhnout víc jak polovina mých rozhovorů. Vzhledem k tomu, že situaci navíc ovlivnilo mé pokročilejší stadium těhotenství (a v případě jedné komunikační partnerky také její pokročilé těhotenství), byla jsem nucena v několika případech skutečně využít možností online spojení a vybrané rozhovory realizovat přes platformu Zoom. Po prvotních obavách, že pro těchto pár komunikačních partnerek bude toto nefunkční kompromis, se ukázalo, že jim naopak vyhovuje komunikovat se mnou z pohodlí svého domova, v době, kdy je nikdo nemůže vyrušovat (např. v době, kdy manžel ani děti nejsou doma), kdy se nemusí ohlížet, zda je nikdo jiný neslyší, a kdy i mezi námi existuje určitý odstup daný obrazovkami našich počítačů. Přestože si uvědomuji limity pramenící z této situace, vzhledem k výše uvedeným důvodům jsem ráda, že jsem se rozhodla rozhovory takto realizovat, neboť ani společenská situace, ani můj osobní stav neumožňoval častější cestování po republice, a bez možnosti online propojení by byl můj výzkum jen stěží realizován.

Vycházela jsem z toho, že konkrétní počet komunikačních partnerek není pro tento typ výzkumu zásadní. Zcela vědomě jsem se rozhodla pro menší počet účastnic, mj. z toho důvodu, že jsem si uvědomovala časovou i emocionální náročnost provádění narativních rozhovorů (což se potvrdilo). Nepopírám, že mé volby byly ovlivněny faktem, že jsem OSVČ pracující na plný úvazek, a tudíž pro mě bylo nereálné uchýlit se k realizaci většího počtu setkání. Mezi další faktory ovlivňující samotný průběh výzkumu byla pandemie koronaviru a mé těhotenství¹³². Nedomnívám se nicméně, že by počet osob byl zásadním údajem vypovídajícím o kvalitách této práce a nadcházející analýzy: „*Rozhodující není počet osob, ale to, jaká data od nich získáme.*“¹³³ Navíc, počet osob se odvíjí od ochoty zúčastnit se výzkumu, což pro mě bylo zásadní kritérium. Nikoho jsem nepřemlouvala, všem komunikačním partnerkám jsem dala možnost volby, a to i po vynucené několikaměsíční

¹³² Tyto faktory zmiňuji proto, že měly vliv na průběh výzkumu, a jejich odtajněním se snažím o větší transparentnost.

¹³³ MIŠOVIČ, s. 45.

pauze, která způsobila, že některé už se na mou opakovanou výzvu neozvaly vůbec. Přestože jsem dopředu nezjišťovala ani základní údaje, během rozhovorů a po jejich skončení se ukázalo, že výsledný „vzorek“ byl poměrně pestrý.

2.5 Etika výzkumu

Etický rozměr výzkumu je aspektem, který se na finální podobě výzkumu podílí zásadním způsobem. Jelikož samotná povaha mého výzkumu mě situovala do pozice výzkumnice, bylo mým primárním úkolem definovat tuto svou pozici, která se vyznačuje určitými charakteristikami, jež je třeba vzít v potaz hned na začátku bádání.

Vzhledem k feministické orientaci mé práce pro mě bylo zásadní osvojit si postoje vycházející z feministické etiky. Ta představuje jakousi reformovanou podobu obecné vědecké etiky, představující implikaci morálky (nebo alespoň představy o morálce) do vědecké práce. Problematičnost těchto snah lze spatřit v nejednoznačnosti morálky, případně v jejím ideologickém pozadí, které může mít nemalý vliv na pojetí i na celkovou podobu výzkumu (například v podobě nerovnoměrných možností a snah o posílení či naopak oslabení určitých konkrétních zájmů)¹³⁴. V etické rovině jsou mj. obsaženy normy, jejichž dodržování má zajistit „objektivitu vědeckých poznatků“¹³⁵.

Feministická etika vychází z předpokladu, že ženský hlas je jednou z linií, jíž v rámci tradiční vědy nebyl věnován dostatek prostoru. Protože je součástí euroamerické společnosti nerovné postavení žen a mužů, a to konkrétně na základě představy o existenci dichotomie dané biologickými a genetickými rozdíly, tvrdí představitelky a představitelé feministické etiky, že hierarchie přítomná v rozličných oblastech naší sociální reality je patrná i ve vědě. Jinými slovy je tudíž cílem feministické etiky zajistit, aby nadále nedocházelo k devalvaci či přehlížení ženské zkušenosti¹³⁶. Alison Jaggar, anglo-americká filozofka, postulovala celkem pět způsobů, jejichž prostřednictvím docházelo (a dochází) v rámci tradiční vědy ke znehodnocení prožitků žen (vedle nezájmu o témata související s ženskou zkušeností jde o důsledky vyplývající z druhořadé pozice žen na binaritou formovaném žebříčku, ať už jde o nedůvěru v jejich intelekt či schopnosti, nebo přesvědčení, že jejich místo je v privátní sféře,

¹³⁴ Etika vědy. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2020-10-05] Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Etika_vedy

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Srov. NORLOCK, Kathryn. Feminist Ethics. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. [cit. 2020-10-08]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/feminism-ethics/>

kde se odehrává primárně péče o domácnost a ostatní jedince)¹³⁷. Hlavním cílem Jaggar však bylo motivovat vědce a vědkyně k takovému přístupu, který by se vědomě a důsledně vyhýbal útlaku jakékoliv skupiny jedinců, jež není možné označit jako privilegovanou (včetně žen)¹³⁸.

S ohledem na výše řečené jsem se už od prvního kontaktu s ženami, jež se účastnily mého výzkumu, snažila o maximální otevřenost a vstřícnost. Součástí mé prvotní výzvy byla informace o tom, že účast všech zájemkyň by byla anonymní. Tuto informaci jsem také všem komunikačním partnerkám zopakovala na začátku každého z rozhovorů. Všem komunikačním partnerkám bylo sděleno, že jejich účast na výzkumu je dobrovolná a kdykoliv se mohou rozhodnout o ukončení spolupráce. Všechny zároveň podepsaly informovaný souhlas (viz příloha č. 1), byť mnohdy až dodatečně (zejména z toho důvodu, že některé rozhovory byly prováděné online).

2.6 Vlastní pozicionalita

Jelikož v souladu s Ramazanoglu a jejím „návodem“ na feministický výzkum nepředpokládám existenci objektivní a z kontextu vyňaté reality¹³⁹, považuji za důležité vrátit se k již několikrát zmíněnému, a ne zcela bezvýznamnému aspektu této práce, a to vlastní pozicionalitě. Již od první veřejné výzvy jsem deklarovala (byť tato informace nebyla prezentována jako ta nejdůležitější), že rozhovory, které mají být součástí mé diplomové práce, budou realizovány s někým, kdo je v obdobné situaci jako budoucí komunikační partnerky. Konkrétně jsem se prezentovala jako někdo, kdo se nebude jen ptát, ale bude také vyprávět – právě proto, že i já budu jednou z těch „nevlastních matek“, které jsou hlavním předmětem mého výzkumu.

V úvodu samotných rozhovorů jsem pak znovu vynesla na světlo fakt, že se o téma zajímám právě proto, že já sama se v roli nevlastní matky nacházím, a zároveň jsem se zmínila o své silné vnitřní potřebě se tématem zabývat především z toho důvodu, že jsem si v prvních letech své nové role připadala zmatená a nevěděla jsem, kam a na koho se se svými pocity obrátit. Celkově jsem se ale snažila spíše o svých pocitech nemluvit příliš konkrétně, protože jsem nechtěla své komunikační partnerky navést určitým směrem a vyvolat v nich dojem, že očekávám, že ony to měly podobně. Snažila jsem se tedy hovořit o minulosti (a

¹³⁷ Srov. tamtéž.

¹³⁸ Srov. NORLOCK.

¹³⁹ Srov. RAMAZANOGLU a HOLLAND, s. 152.

posléze i o přítomnosti) emocionálně nezaujatě a spíše fakticky (ve smyslu „*když jsem se stala nevlastní matkou, bylo mi tolik a tolik let, manžel je o x let starší, dceři je x let, nebydlí s námi natrvalo, ale máme mezi sebou silné citové pouto*“ apod.). Nezasťírala jsem však, že v průběhu téměř pěti let mého nevlastního mateřství nastávaly i obtížné situace a že jsem se ne vždy cítila v této pozici komfortně. Emoce jsem se ale ze svého vyprávění snažila vypustit a pozornost záhy převést k dané ženě. Musím také podotknout, že rozhovory neprobíhaly unififikovaně. Někde jsem na začátku jen stručně zmínila, že já sama se v dané pozici nacházím, ale nezabíhala jsem do detailů – v takovém případě jsem ale komunikační partnerce dala najevo, že pokud by ji zajímal i můj příběh, jsem ochotná se s ní o něj podělit. Zdůraznila jsem nicméně, že mě v první řadě zajímá ona a její zkušenosti a názory. Ve zhruba sedmi z devíti rozhovorů však komunikační partnerky projevíly enormní zájem o to, vyslechnout si i mé zkušenosti, jak o tom píšu níže.

2.7 Průběh rozhovorů

Jak jsem již zmínila, práce na rozhovorech (i jejich následných transkripcích) byla mimořádně časově náročná. Průměrná délka jednoho rozhovoru činila téměř dvě hodiny, což bylo způsobeno především zvolenou metodou (jak bylo řečeno výše, narativní rozhovor sice počítá s kladením otázek, ale teprve jako reakcí na samotný průběh konverzace, který byl v zásadě určován komunikační partnerkou), a v několika případech také mou větší participací na rozhovoru. Jinými slovy, v průběhu několika rozhovorů jsem vykryla jejich část vlastním vyprávěním, nejčastěji na základě poptávky ze strany komunikační partnerky – řada z nich mě poprosila o to, abych já sama shrnula svůj příběh, případně se mě u konkrétních situací ptaly na můj názor nebo obecně na to, zda jsem se v obdobné situaci octla a potažmo jak jsem ji řešila. Svůj zájem většinou zdůvodňovaly tím, že ve svém okolí nemají nikoho, s kým by se na toto téma mohly bavit (pro některé z nich jsem byla prvním člověkem v roli nevlastní matky, se kterým si mohly o těchto záležitostech osobně popovídat). Často také vyplynulo, že právě možnost setkat se s někým, kdo se v této situaci rovněž nachází a kdo by se zároveň zajímal primárně o jejich způsob prožívání, byl hlavní motivací k tomu, aby na mou výzvu zareagovaly.

2.8 Analýza dat

Všech devět uskutečněných rozhovorů jsem se rozhodla převést do psané podoby pomocí metody tzv. doslovné transkripce¹⁴⁰. Přes její časovou náročnost jsem přesvědčena o tom, že jedině doslovný přepis řečeného mi umožní nevynechat nic zásadního. Vzhledem k tomu, že jsem si jak během rozhovorů, tak během pořizování transkripce neustále uvědomovala svou vlastní pozicionalitu (člověk se neubrání jistému srovnávání a hledání podobností, či naopak odlišností ve vztahu k vlastní situaci), došlo u mě hned několikrát k tzv. aha-momentům, kdy jsem si začala reálně uvědomovat komplexnost těchto situací a jejich rozmanitých způsobů prožívání.

2.8.1 Analytické postupy

Vzhledem k obrovské šíři získaných dat jsem se v průběhu zpracovávání rozhodla pro jejich redukci. Věděla jsem, že vzhledem k omezenému prostoru budu moct některá témata jen naznačit, a proto jsem se soustředila na propojení získaných konceptů s mými výzkumnými otázkami.

2.8.1.1 Kódování

Před samotnou analýzou jednotlivých narací bylo nutné transkribované texty nějakým způsobem zpracovat, aby bylo následně možné rozbor vůbec provést. Rozhodla jsem se tedy jednotlivá interview opatřit kódy. V této fázi jsem vycházela z přístupu představeném Amandou Coffey a Paulem Atkinsonem¹⁴¹. Ti postup kódování vnímají ne jako samotnou analýzu získaných textů, ale jako mezistupeň mezi pořízením materiálů a jeho vyhodnocením. Během samotného kódování má dojít k opatření dat tzv. kódy, které jednotlivá data zařadí do konkrétních teoretických a myšlenkových konceptů a tematicky je odliší. Důležité je, že podle Coffey a Atkinsona nejde o nějaké mechanické přiřazování předem stanovených konceptů k jednotlivým datům, ale spíše o tvůrčí proces získávání těchto konceptů z dat samotných. Výsledek je tedy do značné míry závislý na analytické citlivosti badatele/badatelky¹⁴². Základním principem tohoto postupu je pak objevování společných momentů v rámci dat a jejich následné propojování s konkrétními koncepty.

Přestože jsem měla na začátku výzkumu stanovená určitá témata a otázky, ty mi sloužily pouze jako pomůcka v případě, kdy došlo k ustrnutí narace. Všechny ženy jinak

¹⁴⁰ HENDL, s. 212.

¹⁴¹ COFFEY, Amanda a Paul ATKINSON. *Making Sense of Qualitative Data, Complementary Research & Strategies*. London: SAGE, 1996.

¹⁴² Srov. tamtéž, s. 26.

dostaly jedno hlavní téma (nevlastní mateřství), o němž pak vyprávěly. Já jsem se je pak snažila motivovat zejména k rozvíjení těch momentů, které spadaly do mnou zvolených tematických kategorií: identita nevlastní matky, chápání a prožívání této role, vztah k dětem (trávení času, míra výchovy a péče), role partnera ve vztahu k dětem, podpora ze strany partnera a celkové chápání rodiny, v níž tyto ženy figurují jako nevlastní matky. Pokud to neudělaly samy ženy, explicitně jsem se doptávala rovněž na to, jak probíhalo (či probíhá) jejich vypořádávání se s rolí nevlastní matky, konkrétně pak na to, zda se někdy uchýlily k hledání možných referenčních bodů, které by jim pomohly tuto identitu uchopit.

2.8.1.2 Tematická analýza

V průběhu zpracovávání jsem se nakonec uchýlila k tematické analýze, která se vyznačuje velkou mírou pružnosti, již je možné v samotném analytickém procesu uplatňovat, a tudíž reagovat na vyvstávající otázky a témata¹⁴³. Tento metodický nástroj je vhodný zejména k získání představy o tom, jak lidé chápou své zkušenosti a s jakými postoji a názory k nim přistupují¹⁴⁴. Právě proto jsem shledala, že tento typ analytického přístupu bude pro mé cíle vhodný, neboť je dostatečně flexibilní, podléhá průběžné reflexi¹⁴⁵, a navíc umožňuje zabývat se individuálními zkušenostmi zúčastněných komunikačních partnerek.

Postupovala jsem tak, že jsem si opětovným čtením (transkripcí i svých vlastních poznámek) ověřovala četnost výskytů jednotlivých témat. Ty jsem si průběžně zaznačovala odlišnými barvami ve Wordu, přímo v transkripcích samotných. Práce v tomto textovém editoru sice má své limity, ale pro mou potřebu nalezení větších tematických celků bylo toto uživatelské prostředí dostačující¹⁴⁶. Navíc jsem si opakovaným pročitáním jednotlivých narací zapamatovala stále více informací o jednotlivých komunikačních partnerkách, takže jsem byla schopná se i na základě vlastních vzpomínek (jak na rozhovor, tak na jeho následný přepis a čtení) vracet ke konkrétním souborům a vyhledávat v nich výroky související s tématem, které jsem zrovna zpracovávala. Výsledek je tudíž pochopitelně ovlivněn mým přístupem k tématu nevlastního mateřství, otázkami, které si já sama kladu a rovněž mými osobními preferencemi. Důležitým momentem mé práce s daty byla rovněž má vlastní intuice, s jejíž pomocí jsem se pokoušela nacházet styčné body napříč jednotlivými naracemi. Tento proces souvisí s výše zmíněnou snahou o redukci dat, což v praxi znamenalo, že jsem se soustředila primárně na pasáže, v nichž se komunikační

¹⁴³ Srov. HENDL, s. 264.

¹⁴⁴ Srov. tamtéž.

¹⁴⁵ Srov. tamtéž.

¹⁴⁶ Srov. s. 406–407.

partnerky vyjadřovaly k mnou postupně cizelovaným tematickým blokům. Abych uvedla příklad: na počátku práce jsem měla jasně stanovené dvě výzkumné otázky, tzn. identitu a zkušenost nevlastního mateřství a vedle toho problematiku nově vzniklých rodinných konstelací (v pojetí nevlastních matek jakožto realizátorek těchto specifických rolí). V samotných transkripcích jsem pak nacházela pasáže, které se k těmto dvěma otázkám vyjadřovaly. Přestože jsem měla už v počátku nějakou představu toho, o čem budu psát, nakonec to byly samozřejmě právě jednotlivé narace a jejich obsah, který mě vedl často netušenými směry. Z toho důvodu je např. poměrně velká část textu věnována podobám a proměnám konceptu otcovství.

2.8.1.3 Analytická struktura

Po zpracování materiálu jsem se rozhodla pro následující analytickou strukturu: nejprve bych chtěla představit jednotlivé příběhy komunikačních partnerek, neboť se domnívám, že takto mohu nejlépe poskytnout prostor pro jejich vyjádření. Protože je pro mě důležité zprostředkovat individuální zkušenost každé z nich, připadá mi vhodné stručně uvést jejich individuální narativy. Ty poukazují na určité kontexty, témata a procesy, které se dotýkají mých dvou výzkumných otázek. Právě tyto otázky pak představují tematické dělení, s nímž pracuji po představení všech devíti příběhů. Nejprve se zabývám otázkou identity a vlastními reflexemi žen v rolích nevlastních matek, poté se dostanu k obecnějšímu konceptu rodinného uspořádání, v jehož rámci se tyto ženy vyskytují jako nevlastní matky, a prostřednictvím jejich výroků představuji jejich fungování.

3. Příběhy komunikačních partnerek

Tato kapitola představí všech devět žen, které byly součástí mého výzkumu. Přestože jednotlivé medailonky jsou poměrně dlouhé, představují pro mě nezbytné zestručnění individuálních příběhů těchto žen. Uvědomuji si, že mohou nastolovat i témata, kterým se následně v hlavní analytické části nevěnuji, ale to je dáno pouze omezeným prostorem, který v této práci mám. Proto jsem se rozhodla uvést jejich narativy alespoň tímto způsobem, byť jsem si vědoma toho, že mohou vyvolat spíš více otázek než odpovědí.

Všechny příběhy jsou anonymizovány. Veškerá použitá jména byla zvolena náhodně a nemají se samotnými ženami žádnou spojitost. Jména partnerů a dětí jsem eliminovala a snažím se je popisovat pouze označeními jejich role (tzn. partner, dcera, syn apod.). Co se týče přepisů jednotlivých citací, snažila jsem se omezit opakování jednotlivých slov a zdlouhavé pauzy, které by text jednak zbytečně prodloužily, a navíc by narušovaly koherenci

textu. Tam, kde jsem opakování slov či pauzy ponechala, jsem tak učinila proto, že jsem cítila, že na daném místě tyto prostředky slouží ke zdůraznění daného sdělení. Zároveň jsem se uchýlila k drobným stylistickým a jazykovým úpravám; důležitá pro mě byla zejména obsahově-tematická rovina, nikoliv lingvistická, proto jsem se rozhodla eliminovat většinu nespisovných či nářečních výrazů¹⁴⁷. Nejmarkantnější změnou po jazykové stránce byl přepis jednoho z rozhovorů ze slovenštiny do češtiny. K tomu jsem se rozhodla jednak proto, že zaznamenat slovenštinu v psané podobě by pro mě bylo komplikované, jednak kvůli zvýšení anonymizace. Snažila jsem se nicméně o to, abych i po provedení těchto změn zachovala atributy mluveného projevu, tzn. že hovorové prvky jsem ponechala.

3.1 Zuzana

Zuzana je žena, která má již sama děti z minulých dvou partnerství. Obě děti jsou dnes již dospělé. Vztah, který byl hlavním námětem jejího příběhu, skončil rok a půl před uskutečněním rozhovoru, přičemž ještě v současné době udržovala kontakt se svou nevlastní dcerou (toho času 11letou). V době, kdy byl tento vztah v začátcích, bylo Zuzaniným dcerám 19 a 12 let, zatímco její přítel měl 11letého syna a 5letou dceru. Fakt, že měla děti nejen ona, ale i její partner, označila za komplikaci: *„To je jiná pozice, když vy jste třeba jako nějak přišla k dětem, taky to určitě není jednoduché, ale i ty moje a tvoje děti sžít, taky to není jako nic moc. (...) Ten vztah trval téměř sedm let a ty děti tam byly poměrně malé. Byly ale na obou stranách, takže... tím to bylo i složitější.“* Děti Zuzanina partnera byly v péči matky, a to na základě jeho přání, kterým chtěl docílit toho, aby se jeho expartnerka o děti začala více starat. Matka dětí žádala původně o střídavou péči, což Zuzana označila za „neobvyklé“. Toto hodnocení můžeme spojit s faktem, že i dnes je většina dětí v rámci rozvodových řízení svěřována do péče matek, což odráží obecné přesvědčení, že matky jsou pro výchovu dětí způsobilější. Zároveň to svědčí o tom, že se od biologických matek i očekává, že budou chtít mít své vlastní děti u sebe. V případě biologické matky Zuzaniných nevlastních dětí tomu ale tak nebylo, což jen umožnilo otci dětí zasáhnout a „donutit“ svou exmanželku k péči tím, že on sám se zasadil o to, aby byly svěřeny do péče jí.

Zásadním problémem v jejich vztahu byly neshody ve výchově dětí. Zatímco Zuzanin přístup spočíval v tom, že se jak své, tak partnerovy děti snažila vést k zodpovědnosti a samostatnosti, narážela na obrovskou míru benevolence z partnerovy

¹⁴⁷ Srov. HENDL, s. 212.

strany, kterou těžko snášela: „Řekla bych, že to bylo tak, že jsme to měli opravdu takřka na opačných pólech. Jo, že já mám prostě k dětem vztah ve stylu kamarádka, někdo říká až jako oddílová vedoucí, (...) prostě styl výchovy – dospělí se poradí, dospělí rozhodnou, dětem to oznámí. S tím, že to ti dospělí samozřejmě vymýšlejí s ohledem na to, aby se to dětem líbilo, aby jim bylo dobře. Kdežto přítel to měl – tak co byste, děti, chtěly? A my se vám přizpůsobíme stoprocentně. (...) Takže i to trávení volného času, to se v jeho případě takřka absolutně podřizovalo dětem, a u mě to bylo spíš, že jsem se snažila děti zatáhnout do těch aktivit, které jsem měla ráda.“ V době, kdy jsme rozhovor společně realizovaly, už Zuzana s tímto partnerem ve vztahu nebyla. Za celkovou dobu vztahu se ale rozešli ještě jednou předtím, přičemž „ten důvod, který mi nechtěl říct, byl vlastně kvůli tomu synovi, který to vyhrotil až natolik, že řekl, že k tátovi prostě nebude chodit, dokud tam budu já nebo pokud bude se mnou. (...) Prostě říkám, to byly ty rozdíly v té výchově. Takže ten syn to pak nakonec prý postavil takhle a on se rozhodl teda pro syna.“

Přestože samotný partnerský vztah označovala Zuzana za „dokonalý“ a jeho dceru považovala takřka za vlastní („Vždycky jsem tvrdila, že mám tři dcery.“), v obou případech vztah ztroskotal na ultimátech ze strany syna a zároveň partnerových nevěrách, kterými řešil neshody ve vztahu se Zuzanou. Sama Zuzana se pokusila důvody rozchodu dále rozanalyzovat takto: „Ten přítel byl takový... on je hodně citlivý člověk a on byl opravdu takový, spíš ‚máma‘. On v podstatě i s tou svou ženou, se kterou měl ty dvě děti, se rozešel proto, že mu vadilo, že ona se o ty děti málo stará. A tím, že se rozvedli, tak on ji chtěl donutit se o ty děti víc starat. Protože dělal všechno on.“ Ze Zuzanina vyprávění vyplynulo, že zatímco její partner se dlouhodobě situoval do pozice hlavního opatrovníka („On se opravdu viděl v roli té mámy. Vařil jim, sportoval s nima, učil se s nima... což ona – ta matka – nedělala.“), v Zuzaně vyvolal dojem, že není dobrou mámou: „Na mě to tak působilo, že podle něj, když nejsem ochotná se pro ty děti obětovat, tak... že bych si měla připadat, že jsem špatná máma.“ Tuto nejistotu zpracovává Zuzana i na terapiích, kde se snaží utvrdit se v tom, že má dvě dospělé, dobře vychované děti, a že dílčí rozhodnutí a zvolené postupy, za kterými si stojí, nemusejí nutně znamenat, že je špatná máma.

3.2 Soňa

Soňa je svobodná a bezdětná žena, která je tři a půl roku ve vztahu s o patnáct let starším mužem, který má dvě děti, 19letou dceru a 21letého syna. Už v době, kdy Soňa do vztahu vstupovala, žily obě děti v jedné domácnosti s otcem. Ačkoliv se Soňa vztahu

s mužem s dětmi nebránila a ani předem nečekala nějaké problémy, dnes svou situaci popisuje jako „*partnerství s dětma, ale bez dětí*“. V současné době totiž kontakt mezi ní a partnerovými dětmi prakticky neexistuje: „*Ani si nedokážu přesně říct, v jaké fázi se to zlomilo, ale třeba dnes jsme ve fázi, kdy mě prakticky ani nezdraví, netrávím s nimi absolutně žádný čas, a vlastně ten čas, který partner tráví se mnou a který tráví s dětmi, je striktně oddělen.*“ Soňa žije sama v bytě nedaleko bydliště svého partnera, ke kterému se děti pravidelně vrací ze studií v jiném městě.

Zásadním problémem se pro Soňu stal nemizející pocit, že není součástí rodiny: „*Ty ten počátek jako takový nijak nevnímáš a jsi nějak nastavená je [ty děti] přijmout – aspoň takhle jsem byla nastavená já. Ale pak jsem vlastně... jak se ten vztah rozvíjí a vyvíjí, tak jsem se pořád cítila jako ‚já a oni‘, ne jako součást té rodiny. A s tím partnerem jsme nebyli schopni se v tom sejít, nebo on nebyl schopný pochopit, co mě trápí.*“ Zatímco Soňa očekávala, že v rámci partnerova volného času bude existovat prostor pro ni a jejich vztah, neustále narážela na to, že v partnerově pojetí rodiny mají děti absolutní přednost: „*Mně třeba bylo hrozně zle, byla jsem nemocná, zvracela jsem a tak, ale on byl zrovna domluvený se svou dcerou, že se budou dívat na film. A nedokázal nebo nechtěl jí vysvětlit, že... no prostě mě v tom nechal.*“

Soňa dále pojmenovala základní princip, který spočíval v tom, že z jejího úhlu pohledu jí vždy připadalo, že partner není schopen svým dětem říct cokoli negativního a zároveň není ochoten připustit, že by jeho děti občas za něco nesly odpovědnost: „*To je taky zajímavá věc, co jsem chtěla říct – vlastně všechno je moje vina. Vždycky. Nic není vina těch dětí. Ty děti jsou na mě hodné, milé a mají mě rády a já jsem prostě ta saň a svině, která je nemá ráda. Třeba proto, že potřebuju mít v tom vztahu taky nějaký prostor pro sebe a pro nás.*“ Konflikty začala postupně vyvolávat jakákoliv Sonina zmínka o partnerových dětech, neboť v každé z nich viděl výtku. Soňa samotná popsala tyto vyhocené situace jako něco, co se opakuje pravidelně a co je způsobeno tím, že její partner nepřipouští existenci jiného názoru či stanoviska: „*On je přesvědčený, že všechno dělá dobře. Taky by ti řekl, že on má skvělé děti, mají skvělý vztah a že on mě vlastně nepotřebuje. A já že jsem jediný problém, který oni vlastně mají.*“ Dalším důležitým momentem je partnerův argument, který stojí na samotném faktu, že on je ve vztahu ten, kdo má děti, a tudíž ví, jak se věci mají: „*A samozřejmě, já do toho nemám co kecat, protože já děti nemám, že.*“ Zde lze cítit nadřazenost vycházející z existujícího genetického pouta mezi mužem a jeho dětmi, které má být zárukou toho, že on jediný ví, jak je vychovávat (což se navíc netýká jen jeho dětí, ale potomků

obecně). Soňa děti nemá, a tudíž nemá právo se vyjadřovat k záležitostem souvisejícím s (partnerovými) dětmi. Dalo by se tedy předpokládat, že v očích partnera je Soňa znevýhodněna hlavně proto, že sama ještě není v roli matky. Zde se nabízí srovnání s příběhem Zuzany, kde bylo patrné, že otec může lpět na svých postupech a metodách i přesto, že žije s partnerkou, která sama děti má. V interpretaci Zuzaniny situace se spíše nabízí absence geneticko-biologického pouta s partnerovými dětmi a zejména pak partnerova velice konkrétní představa toho, jak by se žena/matka měla k dětem chovat (tuto svou představu koneckonců zjevně aplikovat i na svou bývalou manželkou, když se přičinil o to, aby děti po rozvodu zůstaly v její péči).

Podobně jako Zuzana, která se dlouho pokoušela najít nějaký kompromis, i Soňa má silnou potřebu sebereflexe: *„Nejsem typ člověka, který utíká od situací, snažím se v tom vždycky i já najít něco, nějaké věci, které třeba dělám špatně, což určitě dělám, že jo. Snažím se hledat věci, které pro mě můžou být přínosem a posunout mě.“* Zároveň ale přiznává, že setrvávat ve vztahu, kde nemá oporu ve svém partnerovi, který jí navíc dává neustále najevo, že pro něj není tolik důležitá jako jeho děti, je extrémně náročné: *„Mám ho ráda, ale samozřejmě už je to taky jiné, když tě ten člověk takhle pořád... i když, nevím, jak dlouho v tom vydržím a jestli v tom vydržím. V tom současném vyhrocení je to fakt jako, fakt hodně těžké, no.“*

Stejně jako Zuzana, i Soňa vyhledala terapeutické služby, v podstatě jako reakci na komplikace ve vztahu k partnerovi a jeho dětem. I zde jsou analogické vnitřní motivy, neboť – podobně jako Zuzana, která byla donucena začít zpracovávat nejistotu ohledně svého vlastního mateřství – Soňa zase začala docházet na terapii s tím, že si myslela *„že jsem špatná a že je to všechno moje vina“*. V současnosti už ovšem řeší spíš to, proč i nadále ve vztahu setrvává a jak by se z něj případně mohla vyvázat.

Oba tyto příběhy mají několik styčných bodů: předně, vystupuje v nich otec, který se buď přímo vyskytuje, nebo alespoň pasuje do role hlavního opatrovatele. Z vyprávění obou žen vyplývá, že oba zmínění partneři mají ke svým dětem opravdu blízký vztah, jsou či byli zvyklí o ně pečovat a vykonávat veškeré činnosti, které v tradičním pojetí náleží matkám (resp. mateřským figurám). První z představených žen dokonce přímo hovoří o tom, že její partner byl spíš taková *„máma“*, a to *„dokonce možná víc než já“*. V tomto je třeba vidět moment, kdy se z role matky stává naprosto konkrétní lidská hodnota, která ve vztahu k dětem znamená nejen téměř výlučnou péči, obstarávání jídla, tvorbu programu, společné

trávení volného času apod., ale zároveň i to, že daná osoba k dětem přistupuje téměř nekriticky. Oba partneři měli společné i to, že se snažili ze své pozice uplatňovat moc. Ta se ve vztahu k partnerkám (dokonce třeba i k těm bývalým) projevovala tak, že jim dávali najevo, že ony samy tomu buď nerozumí (Soňa) nebo prostě jen nejsou tak dobrým rodičem jako oni (Zuzana). Tímto fenoménem se dále zabývám v podkapitole 5.1.

Protože ale tato práce není primárně o mužích/otcích (i když jak je už z těchto dvou prvních příkladů patrné, jde rozhodně o téma, které by stálo za přezkum), ráda bych zanalyzovala zejména formy nevlastního mateřství, s nimiž se zde setkáváme. Přestože ani jedna z těchto dvou komunikačních partnerek nevstupovala do vztahu s tím, že by přítomnost dětí měla představovat nějaký problém, narazily na to, že jim nebylo umožněno (nebo jen za jasně stanovených podmínek) jako nevlastní matky vystupovat. Prostor, který zde zabrali otcové (neboli biologičtí rodičové) se ukázal jako neprostupný, a to navzdory všem možným snahám.

Podoba nevlastního mateřství je v těchto dvou případech zcela závislá na přístupu otce, tedy biologického rodiče dětí. To není bezvýznamný komentář: na všech příbězích se ukazuje, že partner sehrává v utváření a následném fungování rodinné koalice naprosto esenciální roli. Je totiž tím, kdo propojuje zbývající člen/k/y koalice a bez něhož by toto rodinné uskupení koneckonců vůbec nevzniklo. Oba výše uvedené příběhy navíc představují rozdílné podoby hierarchizace rozličných rodinných vazeb v praxi. Pokud bychom vztah Zuzany a Soni s jejich partnery klasifikovali jako vztah v rámci nové rodinné koalice, nazvěme ji třeba komponovanou rodinou, tak naopak vztah jejich partnerů se svými dětmi by prezentoval rodinu biologickou (pozůstatky rodiny nukleární, z níž se rozvodem vyčlenil jeden z rodičů). V obou příbězích je patrný důraz, který partneři kladou právě na tyto biologické vazby, čímž nicméně upozadují roli svých partnerek. Ty se pak této zjevné převaze (biologického pouta) musí podvolit.

Zkušenosti těchto dvou žen také odrážejí zjištění výzkumu z roku 2012, který se zabýval právě problematikou domácností, v nichž figuruje žena v roli nevlastní matky, její partner a jeho děti¹⁴⁸. Autorky tohoto výzkumu zmiňují dva způsoby, které ilustrují diskriminaci těchto žen v rolích nevlastních matek: jedním z nich je vnímání sebe samých jako těch, které za všechno můžou a kvůli kterým rodinná koalice nefunguje, druhým je

¹⁴⁸ CRAIG, Elizabeth A., Jacqueline A. HARVEY-KNOWLES a Amy JANAN JOHNSON. Childless Stepmothers: Communicating with Other Stepmothers about Spouses and Stepchildren. In: *Qualitative Research Reports in Communication*. Vol. 13, No. 1 (20120), s. 71–79.

zjevné upřednostňování vlastních potřeb a potřeb svých biologických dětí jejich partnery¹⁴⁹. Obě varianty jsou v příbězích Zuzany a Soni zastoupeny. Zuzanin partner s ní ukončil vztah na základě toho, že pocity jeho syna pro něj byly důležitější, přičemž hlavním důvodem definitivního rozchodu byl fakt, že se bál toho, že by jednou kvůli Zuzaně přišel o vztah se svými hypotetickými vnoučaty (tedy dětmi svého syna). Kromě toho, jak jsem zmínila, si Zuzana musela následně projít několika terapeutickými sezeními, kde se musela opětovně identifikovat jako schopná matka, neboť právě tento vztah narušil její vnímání sebe samé v této roli. Soňa naproti tomu sama verbalizovala problémy vyplývající z důrazu, který její partner klade na vztah se svými (dnes již dospělými) dětmi („*A taky mi často říká, že prostě děti bude mít rád vždycky nejvíc. A já mu na to řeknu, že to chápu, ale že jak já to vnímám, tak láska k partnerovi je pro mě úplně něco jiného než láska k dítěti, já si myslím, že to není tak, že jedno je výš než druhé a jedno je pod tím, podle mě to jsou dvě věci, které by měly být v nějaké rovině, ale jsou jiné, je to jiný typ lásky.*“). I po víc jak třech letech vztahu má pocit, že bude vždy na druhé koleji a že jí nebude umožněno, aby se ve své roli vůbec nějak usadila, případně aby vůbec se svým partnerem vytvořila rodinu či společnou domácnost. Navíc Soňa zmínila i pocit, že je partnerem i jeho dětmi vnímána jako ta, která narušuje idylu jejich vztahů a jejich soužití, tedy že ona je tím problémem, který znemožňuje šťastný život ostatních členů rodinné koalice a bez jejíž přítomnosti by bylo mnohem jednodušší fungovat: „*Ted' je ve fázi, kdy mi pořád opakuje, že nikomu by nevadilo, kdybych já to jako pustila. To celé. Že vlastně oni si budou žít ten svůj spokojený život beze mě.*“

Také další dva příběhy – ačkoliv se od sebe v jádru dost liší – obsahují několik společných momentů: traumatický zážitek partnera z manželství a porozvodových řízení a následný vliv těchto faktorů na rodinný život obou komunikačních partnerek.

3.3 Monika

Monika je svobodná a bezdětná žena, která je již zhruba čtyři roky ve vztahu s o 19 let starším partnerem, který má dvě dcery ve věku 4 a 7 let. Začátek jejich vztahu Monika hodnotí jako komplikovanější a zpětně se k němu vymezuje kriticky: „*Nemáme ten začátek vztahu asi tak správně jako jsi měla třeba ty, protože já ze začátku jsem teda byla jakoby jeho milénka, když to tak řeknu, prostě byl ženatej.*“ S nynějším partnerem se Monika znala už několik let před počátkem vztahu, protože spolu sdíleli volnočasovou aktivitu. Jejich vztah započal krátce po narození druhého dítěte Moničina budoucího partnera a jeho

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 75.

manželky, jehož samotné početí bylo tehdy jak pro Moniku, tak pro jejich společné přátele překvapením, neboť dle jejích slov se tehdy partner dlouhodobě nacházel v nefunkčním manželství, což bylo v rámci jejich komunity veřejným tajemstvím. Monika na tento způsob iniciace vztahu není hrdá a v průběhu rozhovoru se k tomu několikrát vrátila (*„Mně bylo tehdy 21, takže jsem byla asi trochu ucho, zpětně bych si za to dala facku, no. Jako určitě na to hrdá nejsem a dlouho jsem to vlastně tajila.“*). Zároveň v tom spatřuje i důvod, proč v prvních měsících biologická matka dětí zakázala, aby se Monika s dětmi svého partnera vídala: *„Já jsem se po několika měsících toho našeho scházení několikrát viděla s dětma, ona to teda pak zakázala, protože nechtěla, abych se s těma dětma vídala, že teda, v uvozovkách jejíma slovy, ať si spím s jejím manželem, ale na děti ať jí nešahám.“*

V současné době dobíhá rozvodové řízení mezi Moničiným partnerem a jeho (téměř) exmanželkou. Monika zatím oficiálně v bytě partnera nebydlí, ale tráví tam spolu s ním i s dětmi spoustu času. Děti jsou na základě mediační dohody ve střídavé péči rodičů, i když nebylo jednoduché ji vybojovat: *„Partner ji chtěl mít po tejdnech, za což hrozně dlouho bojoval, protože manželka mu samozřejmě chtěla dát mnohem míň, chtěla mít zásadnější podíl tý péče. A nakonec se mu to teda podařilo vybojovat, s tím, že my teď máme pondělí, úterý a pak víkend. Takže je to trochu kostrbatější, ale ono je to kvůli kroužkům, no.“* I zde je implicitně naznačeno, resp. odráží se zde stále ještě většinová praxe rozvodových soudních řízení, kdy děti skončí v péči matky. Zatímco v tomto případě Monika považuje za „samozřejmé“, že matka dětí chtěla mít na péči „zásadnější podíl“, komunikační partnerka Zuzana považovala za „neobvyklé“, že biologická matka vznesla původně požadavek na střídavou péči.

Než se dostanu k tomu, jak vypadá samotný vztah mezi Monikou a jejími nevlastními dcerami, považuji za nutné uvést kontext, do kterého Monika vstoupila. Kromě výše řečeného ještě v průběhu rozhovoru tato komunikační partnerka ilustrovala přístup biologické matky dětí takto: *„Má takovej pocit, že ona má bejt s dětma doma a ten otec má vydělávat ty prachy. A to je vlastně jeden z důvodů, proč si nerozuměli, že partner se chtěl podílet na výchově a ona ho úplně zařezávala a rozhodovala za něj. Na jaký kroužky budou děti chodit, jestli budou očkovány... všechno jsme se dozvídali až se zpožděním, když vůbec... prostě, nemoh' se na tom podílet.“* V tomto případě došlo zjevně v původní rodině k nárazu mezi tradičním pojetím péče, které aplikovala matka, a progresivnějšími snahami ze strany otce, který byl jakožto rodič postaven na druhou kolej a jeho rodičovské kompetence byly soustavně omezovány. Zároveň je možné zde spatřovat (ne zcela úspěšné) snahy Moničina

partnera o narušení tradiční dichotomie mezi mateřstvím a otcovstvím, které replikuje celospolečensky genderové dělení rolí, činností a příležitostí¹⁵⁰.

Podobný přístup nicméně posléze aplikoval v rámci nově vzniklé rodiny na Moniku, v tomto případě měl ale argument toho, že ona není jejich matka: „*On má občas pocit, že jsem jakoby ‚moc‘, že bych to měla víc odlišovat, že prostě nejsem jejich máma, že... já se snažím je brát hodně jako svoje děti, s tím, že chápu, že některý věci nemám v první moci, že o nich nemůžu rozhodovat, ale snažím se prostě... nevím, prostě, normálně jim dám pusu, normálně s nima spím v posteli, normálně jim utřu zadek. Ale partner mi někdy říká, abych se trochu víc držela zpátky.*“ Jak sama Monika říká, snaží se k dětem přistupovat jako ke svým vlastním, což jejími slovy znamená, že je jim k dispozici v oblasti péče a neignoruje jejich potřeby, které se logicky vyvíjejí v souvislosti s věkem. Monika tuto potřebu začleňovat se popisuje jako snahu stát se součástí rodiny a zároveň tak bojuje s pocitem outsiderky: „*Zpětně si uvědomuju, že jsem asi byla moc hrr, ale já prostě hrozně nemám ráda tam jenom sedět, zatímco on si tam žije tu rodinu a jako já tam mám být jako kamarádka... no prostě se nějak snažím začlenit, nějak ty věci propojit. Bych to ráda dělala společně, no.*“ Vidím zde jistou paralelu s přístupem biologické matky dětí, pro kterou bylo samozřejmé, že hlavní slovo ve výchově má ona. Ve chvíli, kdy jsou děti pouze se svým biologickým otcem a jeho novou partnerkou, toto výsadní postavení zaujímá právě otec, a pravděpodobně nevědomky tak své aktuální partnerce brání v tom, aby nová rodinná koalice fungovala. Na rozdíl od příběhů Zuzany a Soni však nejsou jeho zásahy tak drastické, aby se Moničina role zúžila výlučně na partnerku, která nemá žádné právo na to ke svým nevlastním dětem nějak přistupovat.

3.4 Nina

Pocity outsiderství v pozici nevlastní mámy zná i Nina, která je již deset let ve vztahu s o šest let starším partnerem, otcem 16letého syna a 14leté dcery. Děti jsou v péči matky a u otce a jeho partnerky jsou každý druhý víkend a dva až tři týdny o letních prázdninách. Nina je jednou z těch, které měly potřebu už v reakci na mou výzvu vyjádřit motivaci pro svou následnou participaci na výzkumu: „*Téma, které zkoumáte, často nadnáším, neboť jsem ‚neviditelná‘ v mnoha ohledech – pro děti někdo navíc, o koho nestály, pro stát bezdětná a*

¹⁵⁰ Srov. SUWADA, Katarzyna. Being a Traditional Dad or Being More Like a Mum? Clashing Models of Fatherhood According to Swedish and Polish Fathers. In: *Journal of Comparative Family Studies*. Vol. 46, No. 4 (2015), s. 469.

pro všechny vlastně kasička.“ V samotné naraci pak tuto neviditelnost demonstruje na několika příkladech, které se projevují jak ve vztahu k dětem, tak v přístupu expartnerky, která ani po dlouhých letech takto nastaveného fungování nereflektuje přítomnost Niny v životě svého bývalého partnera a jejich společných dětí: „Já jsem ji vlastně v životě neviděla a nikdy jsem s ní nemluvila. (...) S partnerem taky nekomunikuje, v podstatě akorát kvůli dětem, a to stylem, že mu napíše, co chce a kdy si má pro děti přijet a co může a nemůže a takový věci. (...) Vlastně to takhle blbě fungovalo už od začátku, vona ta paní těžce nesla, že je teda opustil, což teda upřímně se jí vůbec nedivím. A nějak se s tím asi úplně nesmířila doted', i po těch deseti letech v podstatě ignoruje to, že já tady dělám těm dětem to zázemí, já jim vařím, jezdíme na dovolený... a vlastně veškerý peníze, který do těch dětí dáváme, tak jdou vode mě.“

Finanční stránka věci je tématem, které se alespoň latentně objevilo ve více naracích. Nejsilněji byly ovšem finance tematizovány právě v Ninině příběhu. Výše alimentů, které její partner posílá své bývalé ženě, je taková, že mu neumožňuje ani platit nájem v bytě Niny, kde s ní celé roky žije. Již od počátku rozhovoru je patrné, že právě finance jsou jedním z faktorů přispívajících k její celkové frustraci ze situace, v níž se nachází: *„Mně vlastně nejvíc na tom štve, na tom, že tady ty děti jsou, že stojej tolik peněz. Já vím, že to zní jako blbě, ale když už já žádný svoje děti nemám a nejsem vdaná, takže jsem bezdětná, svobodná, a mám relativně peníze na to, abych si dělala, co chci, tak dopřic já nemůžu, protože jsou tady cizí děti. To mě vlastně asi strašně štve, jak je možný, že jsem se dostala do takovýhle situace, kdy ačkoliv prostě nejsem dětná a vdaná a nemusím se vo nic starat, tak stejně nemůžu dělat to, co chci. To mě asi v poslední době hrozně vytáčí. Prostě – jak je to možný, sakra?!“*

Limity v individuálních životních volbách a rozhodnutích se ovšem neprojevují pouze ve finančních investicích. Nina je v současné době přesvědčená o tom, že vztah s jejím partnerem definuje i její vlastní mateřství či případnou možnost sňatku. Přestože Nina sama se nepovažuje za prototyp ženy, která by své úsilí směřovala ke svatbě a založení rodiny, nemůže se ubránit dojmu, že stoprocentní volbu ani v tomto směru nemá: *„Furt jsem si říkala, jo, pořád mám čas si to nějak rozmyslet, ale potom se vlastně ukázalo tady s tím partnerem, že vlastně možnost toho rozmyšlení nemám, protože von další děti nechce. Už si tím prošel, jak ty děti byly malý, prošel si tím, jak nemoh' nic, ví, kolik to stojí peněz, když ty lidi jsou spolu, ale hlavně, von nemá na to, aby platil třetí alimenty. (...) Takže my to dítě mít nebudem.“* I když v minulosti Nina spíše tíhla k možnosti děti nemít, aktuálně v sobě

řeší dilema toho, že vlastně neví, jestli by je chtěla a už to ani nemůže zjistit. Totožný problém nastává v otázce manželství. Nina popisuje své obavy z právně ustanoveného svazku, který by ji k partnerovi zavazoval. Protože Nina je ve vztahu tou, která disponuje bytem, větší sumou peněz i většími příjmy, nechce riskovat, že by se stvrzením jejich svazku partnerova finanční situace ještě zhoršila (např. dalším navýšením výživného), a její tím pádem taktéž. *„Takže my jsme vlastně furt jako na hromádce. (...) A vlastně ta možnost volby mi byla vzata i v tomhle, nejenom v těch dětech, ale i v tý svatbě mi to tak přijde, že dokud prostě on bude platit na ty děti a bude jim něco posílat, tak... tak se prostě brát nebudem tady z toho důvodu, no.“*

Co se týče plánů na sňatek s partnerem a vlastní rodinu, i Monika cítí, že její vlastní plány jsou dramaticky ovlivněny partnerovými dosavadními zkušenostmi: *„Myslím si, že svatbu nějak úplně chtít nebude, že on z toho má tak traumatický zážitek... já na tom teda jako taky zas tak netrvám, ale hlavně vím, že se teď z toho bude ještě nějakou dobu vzpamatovávat. Že to pro něj opravdu bylo velký trauma.“* Ani zde není jasné, do jaké míry se může Monika v těchto věcech svobodně rozhodovat. Je naopak zřejmé, že ani Moničin, ani Ninin partner necítí nutnost si zkušenost s manželstvím a dětmi zopakovat.

Jako outsiderka se Nina cítí i ve vlastní domácnosti, kterou s partnerem a příležitostně i s jeho dětmi už roky sdílí. Samotný vztah s dětmi sice nepovažuje za špatný či negativní, vzájemně se respektují, ale zároveň si všímá, že poměrně často dochází k situacím, kdy ji děti ignorují: *„Děti se mě nikdy nezeptají, jak jsem se měla, já se jich jako zeptám dycky – samozřejmě, ježišmarja – když vodcházej, a partner je veze domů, tak i dneska se prostě stane, že já je jdu vyprovodit do předsíně, podávám jim věci, a oni poděkují, ale pak zapomenout říct ‚ahoj‘ a vodejdou. Což jsou prostě takový věci... za ty roky si na to jako zvyknete, ale vlastně, vlastně je to takový divný no.“* Nina dále zmínila, že při jakékoliv konverzaci se děti nikdy automaticky neobracejí přímo na ni; teprve, když je otec instruuje k tomu, aby se např. na nějakou konkrétní otázku zeptaly spíše jí, tak ji osloví. Jejich vlastní iniciativu v navazování kontaktu ale Nina ani po deseti letech necítí. Na otázku zprostředkování či usnadnění kontaktu prostřednictvím zapojení partnera odpovídá: *„No, von si toho všímá, jak ty děti na mě prostě nemluvej nebo něco, ale upřímně, co von s tím může dělat? Přece jim nebude ted'ka, když je jim 16 a 14, tak jim nebude říkat ‚mluvte s tetou‘, ‚zeptejte se jí, jak se má‘, nebo možná jim to jako může říct, ale mně to přijde takový jako hloupý.“*

Nina se snaží brát toto nastavení svých nevlastních dětí s nadhledem. Jako pozitivum bere, že děti neodmlouvají, nejsou protivné a obecně že s nimi nemusí řešit nějaké výchovné problémy. Sama se snaží projevovat o ně zájem, ale nechce na ně tlačit, přičemž si také uvědomuje, že i z jejich strany chybí ve vzájemném vztahu moment vlastní volby: *„Oni jsou do toho hození úplně stejně jako já a já jsem ta dospělá, kdo se s tím musí nějak vyrovnat, ne voni. Já po nich nemůžu chtít, aby voni mně dávali najevo nějaký city, který tam třeba nejsou, který já nemám taky a taky jim je vlastně nedávám najevo.“*

3.5 Hedvika

Hedvika je první z doposud zmíněných komunikačních partnerek, která – alespoň s jedním ze svých nevlastních dětí – domácnost sdílí a zároveň už mají s partnerem i společné dítě. Její partner má z předchozího vztahu dvě dcery, kterým je dnes 17 a 11; mladší žije u své biologické matky, starší žije s otcem, Hedvikou a jejich společným ročním synem. Dívky jsou ve společné péči rodičů, což v tomto konkrétním případě znamená, že každá z dcer žije s jedním z rodičů, ti si navzájem neplatí alimenty, ale otec, jakožto rodič s vyšším příjmem, má také po dohodě vyšší výdaje (platí dcerám kroužky a veškeré výdaje „navíc“). Hedvika ve vyprávění o svém nevlastním mateřství za nejzásadnější komplikaci považuje přítomnost expartnerky a biologické matky dívek: *„Co mě na tom asi nejvíc, kdybych měla říct, co mě nejvíc zarazilo, to ani nebyl ten vztah s těma holkama, ten bych řekla, že byl v pohodě, ale asi nejvíc, co jsem nečekala, z toho všeho, tak bývalku.“*

S bývalou družkou svého partnera se – podobně jako s ním samotným – Hedvika znala už v minulosti. S partnerem se nicméně dali dohromady až nějakou dobu poté, co ho matka jeho dcer opustila kvůli jinému muži, ke kterému se odstěhovala. Obě dcery zůstaly nějakou dobu poté u otce, než se vztahy stabilizovaly a následně se péče stanovila soudně. Přestože Hedvika nebyla příčinou rozchodu této partnerské dvojice, dodnes se musí vypořádávat s nepříjemnými zásahy expartnerky do chodu jejich současné rodiny: *„Postupem času, když zjistila, že to vlastně není nějaká chvilková záležitost, že je to fakt vážný vztah, tak začala dělat problémy. Od pomlouvání až přes vysloveně naschvály. Tak to mě zarazilo. Já jsem jednoduše nedokázala pochopit, že když ona si našla partnera a měla by být de facto šťastná, protože sama od té rodiny odešla... tak mi přišlo zvláštní, že jednoduše musí vysloveně rýpat a hledat si důvody, aby se nějakým způsobem mstila a... nevím proč, no. To mi je na tom záhadou.“* Situace se vyhrotila do té míry, že když přišly ze

strany expartnerky nadávky směrem k Hedvice, její (dnes už) manžel s ní definitivně přestal komunikovat a v kontaktu už jsou výlučně prostřednictvím dcer.

Vliv biologické matky a její odlišný přístup k výchově se posléze podepsal i na Hedvičině vztahu k mladší nevlastní dceři. Zvyky, které si do otcovy domácnosti nosí ze svého primárního domova s matkou, jsou v rozporu s tím, jak Hedvika se svým partnerem přistupují ke starší dceři a malému synovi. Ačkoliv k oběma dívkám Hedvika z pozice nevlastní matky přistupovala od počátku stejně, u mladší začala postupně narážet a diametrálně odlišné reakce a nepochopení, které navíc mnohdy vyústilo v dívčino stěžování si matce, což vyvolalo další rozbroje mezi biologickou matkou na jedné straně a otcem a Hedvikou na straně druhé. *„Hodně věcí, co se týká té mladší, se změnilo, v tom vztahu... Já jsem se jim oběma snažila vycházet vstřícně, až do doby, kdy nastal ten zlom, kdy cokoliv, co jsme udělali, tak bylo špatně, a ještě si na nás stěžovala mamince, která to pak chtěla řešit. My už jsme nevěděli, jak na to máme reagovat, jestli ji seřvat, nebo politovat, nebo vysvětlovat... to bylo od vysvětlování až po rozhovory, proč si myslí, že ji nemáme rádi, takové debaty, kdy se snažíš to dítě pochopit, jak to dítě přemýšlí. Ale prostě to nikam nevedlo, stále se to opakovalo. Takže já už jsem pak řekla, že ať se na mě nikdo nezlobí, ale že já se nějakým způsobem stáhnou a nebudu se tak angažovat, jak jsem se angažovala. Takže tak nějak to potom vyplynulo, že ten vztah nevztah s tou mladší dcerou je teď takový, že... když to mám říct na rovinu, jako by to bylo pro mě cizí dítě. Víím, že je to jeho dítě, ano, chodí sem, znám ji, všechno, ale emocionálně k ní nemám žádný vztah.“*

Jak je patrné, v přístupu ke svým nevlastním dcerám nakonec byla Hedvika nucena zaujmout dvě různé strategie. Ve vztahu k mladší dceři si nakonec vybuodovala určitou bariéru, která jí pomáhá uchránit se nechtěných emocí. Vztah se starší dcerou Hedvika popisuje jako *„kamarádský, s tím, že trošičku víc jsem i autorita, prostě některé věci vnímá, že na čem se s tátou dohodneme, tak to platí na obou stranách, jak u mě, tak u něj. Takže v tomto směru jsem takový polorodič.“* Její rodičovský vstup se projevuje i u zásadnějších rozhodnutí týkajících se starší dcery, která ve většině případů se svými problémy chodí za otcem a jeho partnerkou naráz: *„Vždy následuje otázka, co my oba si o tom myslíme. Takže oba dva vyjádříme svůj názor, ona vyslechne si oba dva názory a většinou jí oba dva řekneme, ať si to nechá projít hlavou a rozmyslí si to, a že rozhodnout už se musí sama. V tomto směru nejsem vynechaná.“* Rozdíl mezi dcerami je i v tom, jak Hedviku oslovují; starší ji oslovuje křestním jménem, mladší jí říká *teto*, z čehož Hedvika není nadšená. Sama Hedvika ovšem obě dívky vnímá jako své nevlastní, resp. bonusové dcery: *„Já jsem o tom*

přemýšlela, jak je mám označovat, a toto mi asi přišlo takové nej, protože jako vysvětlovat ty vztahy někomu dalšímu... kdežto ten název bonus dcera je už i pro laika pochopitelný, že na jedné straně je to moje dcera, na druhé straně to asi není moje dcera (úsměv), takže si to dokáže vysvětlit.“ Na termín *bonusová dcera* Hedvika narazila ve facebookové skupině „Nevlastní rodič“, o které již byla zmínka výše v textu.

Přestože Hedvika dívky vnímá jako svého druhu dcery, hned v úvodu cítila potřebu vymezit se vůči tomu, že by chtěla být v pozici jejich matky: *„Řekla jsem jim, že jim mámu dělat nebudu a nemám to ani v plánu, mámu máte jen jednu, to je vaše máma, já bych byla ráda, kdybychom vycházely v rámci toho nějak pěkně, s tím, že samozřejmě žijeme v jedné domácnosti.“* Vymezování se vůči mateřské pozici je poměrně častým jevem. U Hedviky se ukázalo, že ani ve vztahu ke starší dceři se neodvážila vnímat sebe jako mateřskou figuru, ale hovoří o sobě jako o kamarádce, maximálně použije termín *polorodič* (viz výše). Kontakt starší dcery s její biologickou matkou je přitom minimální.

To, co z Hedvičina příběhu silně vyzařovalo, byla jistota, s jakou hovořila o autoritě, jakou vůči dcerám má, a to díky partnerovi, který ji od začátku podporuje a před svými dcerami jako autoritu prezentuje. I když se v počátcích v určitých situacích musela se svým názorem či přístupem před dětmi prosadit, tím, že s partnerem se ve výchově dětí shodovaly a ona měla jeho podporu se brzy stala pro jeho dcery autoritou (ačkoliv, jak bylo popsáno výše, u mladší dcery je to komplikovanější vzhledem k tomu, že žije v jiné domácnosti s jinými pravidly). *„Jestli to ten člověk, který už má děti, myslí s tím bezdětným partnerem vážně a chce, aby to fungovalo, a teď jestli ti dva mají třeba rozdílný názor na výchovu dětí... tak v tom musí umět najít kompromis, aby on neviděl jen svoje, ale i tvoje stanovisko, aby na to nenahlížel tak, že ,to jsou jen moje děcka a ty se nemáš co starat... To by například mě osobně odpálilo.“*

3.6 Klára

Podpora partnera byla i silným motivem ve vyprávění další komunikační partnerky, Kláry. Ta je nyní již ve druhém vztahu, ve kterém figurují partnerovy děti, a z obou má naprosto odlišnou zkušenost. Do prvního z těchto vztahů vstupovala Klára po rozvodu manželství, z něhož má dvě děti. Tento vztah, kde oba partneři měli dvě děti z předchozích svazků, trval asi pět let a Klára v úvodu vyprávění vzpomíná na těžkosti, *„které byly spojený strašně moc hlavně s dospělými, vlastně s rodiči těch dětí“*. Vztah, do kterého Klára dle

svých slov hodně investovala, skončil a ona z něj odcházela „s pocitem, že vlastně to nevlastní mateřství není možné kvalitně provozovat“. Zpětně Klára vyhodnocuje své snahy jako příliš urputné a dotýká se i výše naznačené otázky, tedy zda a jak se napasovat do role mateřské figury: „*Já jsem se o to navazování vztahu s těmi dětmi pokoušela dost intenzivně a možná jsem do toho šla i s takovou naivní představou, že vlastně odehrávám nějakou důležitou roli. I když mají svoji maminku, já to respektuju a samozřejmě nechci mezi ně vcházet, tak přeci jenom, jako když jsou u nás, tak odehrávám tu roli mámy, takže jsem se do toho tak jako vložila naplno, ale výsledek nebyl dobrý.*“ Klára tento vztah opouštěla s tím, že už podobnou zkušenost zažít nechce, proto i její prvotní reakce na zjištění, že její současný partner má děti tři, byla odmítavá a do vztahu jít nechtěla.

Za to, že změnila názor, je dnes ráda a zdůrazňuje své překvapení nad tím, „*jak ten příběh může být úplně jiný, i když já jsem pořád stejná*“. Ze všech komunikačních partnerek je právě Klára živoucím důkazem toho, jak zásadní vliv mají na podobu a chod takovéto rodinné koalice partneri, jejich přístup k dětem a od toho se odvíjející přístup dětí k nové partnerce: „*Vysvětluju si to tím, že to bylo dětma samozřejmě, ale i tím partnerem, který si nějak nekladl za cíl propojit nás všechny, že v tom vlastně nespolečně pracovat. Myslím, že to souvisí i s tím, že děti mého současného přítele mají zkušenost zase od svojí mámy, že ona vlastně už když se rozváděla, tak žila s jiným mužem, kterýho si hned vzala, pořídili si další děti... že vlastně viděly, že je jakoby ‚normální‘ si vytvořit tu novou rodinu, s někým jiným, a vlastně velmi rychle přijaly tu novou situaci. (...) Takže tam jsem vnímala velké přijetí hned od začátku.*“ Kromě partnerova přičinění zde tedy podle Kláry pomohlo i to, že její nevlastní děti byly již zvyklé i na jinou formu uspořádání, než je pouze nukleární rodina.

Rozdíly Klára spatřovala i v tom, že v předchozím vztahu se věci řešily dost odděleně a jejich rodinná koalice se dělila na dvě samostatné jednotky: Kláru s jejími dětmi a partnera s jeho dětmi. Z vyprávění vyplynulo, že neměly ani společné finance. Naproti tomu v současném vztahu od počátku fungují jako jedna velká rodina a partnerovy děti Kláru „*berou opravdu jako druhého rodiče*“. I v tomto příběhu ale vystupuje na povrch neochota nebo spíš nejistota související s označením a začleněním své vlastní role. Klára připouští, že mezi sebe a své nevlastní děti si staví jakousi bariéru, pomocí níž se drží zpátky a utvrzuje se v tom, že není rodičem těchto dětí. Reaguje tak pravděpodobně na bolestnou zkušenost z předchozího vztahu, kde se jí snaha o navázání úzkého vztahu s nevlastními dětmi vymstila. Rozdíl v míře její rodičovské participace se také odvíjí od důležitosti dílčích problémů a otázek. V každodenním životě – když jsou děti u nich, což je v rámci střídavé

péče každý druhý týden – se naučila zasahovat „i v okamžiku, kdy bych si třeba dřív myslela, že to není moje kompetence, ale teď se to týká – říkám si vlastně, že to, co se týká mě a chodu této domácnosti, tak tam vlastně dokážu zaujmout roli té, která v tu chvíli má ten rozhodující hlas spolu s partnerem. To už nemyslím na to, že nejsem jejich máma, ale prostě беру to tak, že vlastně teď jsem v té roli a můžu k tomu něco říct“. Co se týče závažnějších otázek (jako je třeba výběr školy, mimoškolních aktivit apod.), tam je sice schopná vyjádřit svůj názor (protože o to i bývá požádána), ale finální rozhodnutí nechává na biologických rodičích a dále do toho nezasahuje.

Podobně jako Hedvika, i Klára se občas potýká s rozdíly, které existují mezi její domácností a druhým domovem dětí, tedy domácností jejich biologické matky a jejího partnera: „Jojo, tohle je hodně častý a velký téma, my už se tomu snažíme i zasmát, protože to jsou opravdu jiné světy, a tam nemůžeme čekat nějakou spolupráci ani pochopení ani... Samozřejmě se hodně objevuje ten pocit, že něco budujeme a pak je všechno najednou zase úplně od nuly. Přijde mi, že by bylo jak pro děti, tak pro nás hodně jednodušší, kdyby ti partneři to měli podobně. Ale nemají. (...) Nesoudím to, ale je to něco, co mi ztěžuje život. Mně osobně určitě.“ Obecně o těchto rozdílech ale Klára mluví se smíchem. Podíl na schopnosti jejího nadhledu má zjevně i fakt, že probíhá intenzivní kontakt mezi všemi současnými i bývalými partnery: „My se i docela pravidelně scházíme, jako všichni, teda jako na jedné i na druhé straně, abychom si domluvili nějaký věci, protože ne všechno se dobře řeší po telefonu nebo e-mailem. (...) Mám tu zkušenost, že někdy je lepší přimhouřit oko nad spoustou věcí a udržet si dobrý vztah s těma partnerama druhýma, i kvůli dětem, který to vnímají.“ Jak Klára dále podotkla, i otec jejich dětí je dnes již znovu ženatý, a i když děti jsou v její péči a se svým otcem tráví každý druhý víkend, ten vztah funguje a Klára kvituje, že jsou spolu všichni schopni vycházet. V tomto případě už se dá mluvit o opravdu rozsáhlé rodinné koalici, kde – alespoň na základě Klářina vyprávění – nefungují nějaké nároky vyplývající z „mocenských“ pozic založených na biologických vazbách. Zúčastnění dospělí se podílejí na výchově svých i nevlastních dětí a zároveň zjevně drasticky nezasahují do chodu druhých domácností, v nichž se děti více či méně často vyskytují.

3.7 Lucie

Specifické výzvy vnáší svým příběhem do celkové mozaiky také Lucie. Je jí 31 let a žije se svým o 5 let starším snoubencem a jejich společným ročním synem. O víkendech jim dělá společnost šestiletý syn Luciina partnera z předchozího vztahu a příležitostně se u nich

objevuje také partnerova jedenáctiletá nevlastní dcera, v jejímž životě fungoval zhruba od jejich tří let jako hlavní otcovská figura. Vedle samotného faktu, že žije s mužem, který má již vlastní dítě, se tak Lucie musí také vypořádávat s existencí a přítomností dítěte, které nemá s jejím partnerem po biologické ani genetické stránce nic společného. Právě to se ukázalo jako hlavní komplikace Luciina prožívání role nevlastní matky.

Zpočátku se Lucie snažila inspirovat partnerovým nevlastním rodičovstvím, protože *„on byl vlastně jediný nevlastní rodič, kterého já jsem měla ve svém okolí a měla jsem pocit, že mi bude takovým vzorem a že já bych to měla mít stejně jako on, ale ve finále jsem se cítila hrozně špatně, když jsem se snažila do takové role dostat, protože jsem měla před sebou děti, které svoji maminku měly, žily s ní, starala se o ně, zajímala se o ně, takže to nebylo jako... nebylo to jako u mého partnera, kdy tam žádný otec pro tu holčičku vlastně nebyl a... a hlavně, on žil s nima. Takže jsme měli hodně jinou výchozí pozici“*. Lucie dál rozvíjí myšlenku, že kdyby z nějakého důvodu matka těchto dětí v jejich životě nefigurovala, asi by se *„snažila ji těm dětem víc nahradit“*. V takové pozici se ale necítila dobře, a tak se nakonec rozhodla – mj. po přečtení knihy *Třetí rodič* – vybudovat si takovou roli, aby biologickou matku nepřipravovala o její funkci v životě dětí a aby děti naučila, že mámu mají jenom jednu: *„...a Lucii mají taky jenom jednu [smích]. Takže... prostě, rozhodla jsem se necpat se tam, no, tady do té role, vůbec v ničem.“*

Jak jsem naznačila výše, Luciino prožívání se navíc podstatně liší podle toho, zda jde o její vztah k partnerovu synovi, nebo k jeho nevlastní dceři. Zatímco akceptování syna vnímá jako nutnost (*„Jakože toho chlapečka jsem nějak přijala, protože jsem prostě musela a protože tam prostě jezdí. (...) To musím prostě. Když je to biologický syn mého partnera a jezdí tam opravdu často, tak jo, no.“*), vytvořit si citovou vazbu k dceři a vnímat ji jako součást své rodiny je pro ni náročné. V rozhovoru se vrací k tomu, že nepravidelná přítomnost této dívky v jejím životě narušuje její vnitřní integritu a zároveň, že není schopná se přidat ke svému partnerovi, který ji bere skoro jako svou vlastní dceru: *„Ne že by ji oficiálně adoptoval, ale bere to tak a má k ní takový vztah. (...) Vlastně se z toho stává trochu takové téma, protože já vůbec nevím, jak tu svoji rodinu mám uchopit. Trochu mi to začalo vlastně v jednu chvíli i vadit, měla jsem pocit, že už mi to dělá moc bordel v té rodině. (...) Necítím se s ní sžitá a nevím, jak to mám dát celé dohromady, když tu je. Mám pocit, že můj partner se ji opravdu rozhodl tak nějak adoptovat, ale já to nedokážu přijmout... I když si rozumíme a racionálně to všechno nějak chápou, tak emočně mi to vůbec nejde. Je to docela náročný.“*

Z Luciina vyprávění vyplývá, že hlavními bloky, které jí brání v tom partnerovu nevlastní dceru plně přijmout, jsou a) absence biologického pouta, které by pro ni představovalo pádný argument, b) fakt, že má u matky svůj život s jejím novým partnerem a ke svému nevlastnímu otci jezdí jen příležitostně, c) fakt, že partner při rozhodnutí „ponechat“ si ji ve svém životě vůbec nebral v potaz Luciiny pocity. V nedávné době se s partnerem pokusili i o rodinnou terapii, právě kvůli této situaci, ale Lucie z výsledku nebyla nadšená, protože odcházela s radou, že to prostě musí nějak akceptovat, že se s tím musí smířit a že ta situace se nikdy nezmění. Navíc, terapeutka její emoce vysvětlovala žárlivostí na téměř pubertální dceru, což interpretovala jako rozepří mezi dvěma ženami v boji o pozornost jednoho muže, což bylo Lucii nepříjemné, protože takto to nepocítuje. Nyní hledá další možnosti terapeutické péče, aby se sama se situací byla schopná nějak vnitřně vypořádat. Přítomnost dcery jí i často evokuje partnerovu expartnerku, a to jak vizuální podobou, tak prostřednictvím vyprávění dcery o tom, co s maminkou dělaly apod. Lucie se po takových setkáních ještě dnes nemůže zbavit pocitu, že expartnerka zasahuje do jejího života („*Mám pak někdy pocit, jak kdyby tam ta její maminka seděla s náma, jak kdyby ji přivlekla s sebou.*“) a její strachy se pak promítají i do snů („*Mně se třeba často v noci zdají sny, že ta partnerka se k nám třeba nastěhovala, že ten můj partner přišel a řekl, ‚Však co?‘. Nebo se mi zdá, že za mnou můj partner přijde a řekne mi, že tam s náma budou žít ještě nějaký další děti.*“). Lucie si tyto sny vysvětluje strachem z toho, že přichází o své hranice, že si všichni kolem ní dělají, co chtějí, a nikoho nezajímají její pocity. Přesto si uvědomuje, že existující psychologickou a citovou vazbu mezi jejím snoubencem a jeho nevlastní dcerou nechce zničit. „*Je mi jasné, že se jí nemůžu jakoby zbavit nebo ji z toho svého života odpojit. Ale myslím si, že mám právo vnímat ji jinak než toho syna. Udělat si vlastně tu svoji... v mém srdci, ta moje rodina je taková trochu jiná (než partnerova). Ale neznamená to, že bych na ni byla nějak hnusná nebo jí říkala, ať sem nejezdí. Řekla jsem si, že to budu brát tak, že náš dům je otevřený návštěvám a že tam chci vytvářet nějaké příjemné prostředí, ale zároveň vnitřně se nemusím trýznit za to, že to necítím tak, že je to moje nevlastní dcera.*“

3.8 Beáta

Ojedinělý narativ (v rámci tohoto výzkumu) představuje také Beáta, čímž dokazuje, jak rozmanité mohou příběhy nevlastních matek být. Ze všech devíti žen, které se mého výzkumu zúčastnily, je Beáta jedinou, která s oběma svými nevlastními dětmi sdílí

domácnost prakticky trvale¹⁵¹. Obě dcery jejího manžela (8- a 12letá) byly po krátké fázi střídavé péče, kterou dívky nenesly dobře, po dohodě rodičů svěřeny do péče otce, a to na základě rozhodnutí matky odstěhovat se do jiného, hodinu vzdáleného města. Aby dívky nemusely měnit školu a zvykat si na nové prostředí, začaly žít permanentně s otcem a jeho novou partnerkou, Beátou. Tato novější rodinná koalice trvá zhruba dva roky.

Přestože Beáta se již nějakou dobu – společně s manželem – stará o dvě děti, hned v úvodu rozhovoru předesílá: „*Nemůžu říct, jestli [mít nevlastní děti] je horší, nebo lepší, protože zkušenost s mateřstvím mám nulovou.*“ Mateřství je tedy v Beátině pojetí implicitně definováno tím, jestli má, nebo nemá děti, které by byly biologicky její. Pokud bychom ale o její zkušenosti uvažovali v rámci konceptu sociálního rodičovství, je myslím zjevné, že zkušenosti má značné, což vyplývá z režimu jejich rodinného soužití: „*U nás je to tak, že od pondělka do pátku jsou holky u nás, takže u nás se řeší škola, doktoři, prostě takový věci. Všechna ta péče a ta starost prostě kolem těch dětí, tak ta se řeší u nás, no a u mámy jsou holky o víkendu.*“ O tom, že její role vykazuje znaky rodičovství, svědčí i přístup manžela: „*Partner, vlastně teď už manžel, mě hodně podporuje, nechává mi volnou ruku, věří mi, já s holkama můžu mluvit, jak chci, jak uznám za vhodné, když se mě to bezprostředně týká, tak si to prostě řeším sama.*“ Postupně se ukazuje, že její distanc od mateřské role má – podobně jako tomu bylo u některých komunikačních partnerek výše – spíše „bezpečnostní“ charakter; jako by svou identifikací s mateřskou rolí nechtěla vstoupit na území, kde nemá co pohledávat: „*Samozřejmě jsou chvíle, kdy je poznat, že sem prostě ta máma nevlastní, to jako určitě jo, a o to je to těžší... když třeba ta mladší dříve chodívala a plakala po mámě, stejskalo se jí, chtěla za mámou...*“. Dále ve vyprávění také dodává: „*Když pomínu ten fakt, že jsem nevlastní, tak bych řekla, že fungujeme prostě úplně normálně jako drtivá většina rodin s malýma dětma.*“

Z Beátiny narace vyplývá, že po svatbě (která proběhla několik měsíců před konáním rozhovoru) se vnímá oficiálně jako nevlastní máma obou dívek. Zároveň ale svými výroky vyvrací, že by role nevlastní matky měla s mateřstvím reálně něco společného: „*To prostě není mateřský vztah, to je něco jiného. Takhle, nedělám to z povinnosti. Nevím, jestli se vyjádřím správně, ale... není to pro mě jako úplně povinnost se o ně starat, беру to tak jako přirozeně, že prostě, i když nejsem ta máma, tak ty děti jsou prostě tady, jsou u nás a já jsem takovej typ člověka, že já bych nemohla to nechávat všechno na tom partnerovi, takže pro*

¹⁵¹ Samozřejmě kromě Hedviky, která sdílí domácnost s jednou ze svých dvou nevlastních dcer.

mě prostě to znamená to, že jsou tady dvě malý děti... já jsem prostě do toho s tím šla, ale dělám to dobrovolně, nikdo mě do toho nenutí... cítím tak nějak, že i když to nejsou moje vlastní děti, tak za ně prostě mám nějakou zodpovědnost, protože jsou tady u mě doma. (...) Nevím, jak bych to popsala, vnímám se prostě jako jejich kamarádka, jako teta i jako prostě svým způsobem máma, jako taková prostě vrba, která je vyslechne, pomazlí se s nima... nevím, je to takový zvláštní.“

Je zjevné, že v Beátině sebepojetí jako nevlastní matky je spousta nejistoty a určité bázkivosti, snad i respektu k mateřské roli. Jak jsem psala výše, neodvažuje se napřímo říct, že je *matkou*, i když kolem tohoto slova ve svých úvahách neustále krouží. A nejen ona – i její nevlastní dcery v sobě zjevně řešily dilema, kam Beátu v rámci své rodiny zařadit, což vyústilo v jejich dlouhodobou snahu oslovovat ji „mami“: „*Holky mi hodněkrát řekly – řešily jsme to tady skoro celý rok – že mi chtěly říkat mami, to jsem teda ale striktně, hodně striktně zamítla. Byť by mě to možná i vnitřně, jak to říct... škodolibě by mě to možná i potěšilo, za takovou tu moji píli a snahu a tu starost, kterou já jim věnuju, ale řekla jsem – nene, to by neneslo dobrotu.*“ Domnívám se, že zde narážíme jednak na důsledky přetrvávajícího mateřského mýtu, který nesnese, aby v životě jednoho dítěte figurovala víc než jedna matka, a zároveň na limity jazyka, který v návaznosti na tento mýtus s existencí této role ani nepočítá a nemá pro ni adekvátní označení. Přestože slovní spojení „nevlastní matka“ v sobě onu *matku* zahrnuje, ženy v této roli se označení spíše vyhýbají, a slovo *matka* zde tedy funguje spíše jako náhražka, jako odkaz na někoho jiného, jako zdůraznění toho, kým daná žena vlastně není (což umocňuje zápor ve slově *nevlastní*). Podobné tendence bývají vysvětlovány jasně danou hierarchizací mateřských rolí, které ovlivňují sebepojetí žen i v situacích, kdy vystupují v roli hlavní mateřské postavy¹⁵². Něco podobného popisuje v rámci autoetnografického výzkumu i Sonia Cann-Milland: „*Věděla jsem, že si nikdy nebudu moct nárokovat titul biologické matky, ale často jsem měla pocit, že přesně to je ta pozice, kterou zastávám.*“¹⁵³

¹⁵² Srov. SANNER a COLEMAN, s. 1471.

¹⁵³ „*I knew I can never take the title of the biological mother, but often felt like that was the job I was doing.*“ CANN-MILLAND, Sonia a Jane SOUTHCOTT. The Very Perplexed Stepmother: Step Motherhood and Developing a Healthy Self-Identity. In: *The Qualitative Report*. Vol. 23, No. 4 (2018), s. 831.

3.9 Antonie

Poslední komunikační partnerkou, jejíž příběh zde přiblížím, je Antonie. Způsob jejího vyprávění byl naprosto ojedinělý a zcela se odlišoval od všech ostatních zúčastněných komunikačních partnerek. Samotný „rozhovor“ trval tři hodiny, přičemž skoro celou dobu – až na pár mých doplňujících otázek v druhé polovině – Antonie mluvila sama. Ačkoliv jsem u ostatních komunikačních partnerek nekomentovala formu jejich narace, to, jak Antonie své vyprávění strukturovala, bylo nečekané. Bylo zcela zjevné (a sama Antonie to v samotném úvodu explicitně zmínila), že nevlastní rodičovství je její velké téma, často o něm přemýšlí a je zvyklá o něm mluvit. Z jejího vyprávění měl člověk pocit, jako by nebyl první, komu ten „příběh“ (resp. celou sérii příběhů) vykládá, a i při zpětném čtení jsem nabyla dojmu, že pokud by se něčí promluva před publikací téměř nemusela upravovat, byla by to právě ta Antoniina.

Strukturovanost vyprávění ale nebyla jediným prvkem, díky němuž Antonie vyčnívala. Výjimečný byl i obsah. V době vzniku rozhovoru (srpen 2020) byla na mateřské s dvouletým synem a očekávala narození druhého. Její partner má dvě dcery z předchozího manželství (v současnosti jim je třináct a sedm let) a v otcově domácnosti bývají každý víkend. Děti partnera jsou v pojetí Antonie již od začátku vztahu nikoliv překážkou, ale naopak výhodou; jak sama postuluje, partner ji „*sbalil na svoje děti*“. Antonie o sobě mluví jako o člověku, který má děti velmi rád, a vždycky se těšila na to, až bude mít vlastní. To, že dřív přišly ty nevlastní, bere jako bonus. Kromě jiného jí to umožnilo poznat partnera z více stran: „*Já nad tím uvažuji tak, že ty děti nejsou koule na noze, bez které by byl ten chlap ideální. Děti jsou zvětšovací sklo, které lépe ukazuje jeho charakter. Díky těm dětem máme šanci mnohem rychleji poznat jeho vlastnosti a charakter. Protože během krize se vždycky nejvíc prokážou něčí vlastnosti.*“

Krizové situace se přitom v Antoniině vyprávění vyskytují často. Způsobené jsou (a i v minulosti byly) zejména biologickou matkou dívek, která poté, co zjistila, že v životě jejích dcer figuruje nová žena (tedy Antonie), začala dívky proti ní poštvávat. Po idylickém začátku vztahů mezi Antonií, jejím partnerem a jeho dětmi, se začaly dcery vůči Antonii vymezovat, opakovat nadávky, kterými ji označovala jejich matka, a vyjadřovat se ve smyslu, že s ní nechtějí být: „*U nás se stalo to, že ona začala své dcery proti mně štvát. Říkala jim, ať na sebe ode mě nenechají sahat, ať si od nás neberou žádné věci. Když se jednou mladší dcera počürala a vrátila se k matce v oblečení od nás, matka to oblečení vyhodila na ulici. (...) Po několika týdnech začala starší dcera tvrdit, že mě nemá ráda a že*

se mnou nechce být. Oproti tomu, jak mi na začátku chtěla říkat mami, neustále se chtěla mazlit a byla velmi kontaktní, to byl velký rozdíl. (...) Naprosto mě to zničilo. Musela jsem znovu začít chodit na terapie. To odmítnutí – zvláště od osoby, kterou mám velmi ráda – mě velmi bolelo.“ Antonie si tedy po nějakou dobu udržovala od dcer odstup, protože cítila, že nic jiného dělat nemůže. V té době nebyl ani kontakt starší dcery s jejím otcem nijak vřelý, ale jak komentuje Antonie, „*aspoň s ním, na rozdíl ode mě, komunikovala*“. Zpětně také hodnotí, že tato krize byla umocněná tím, že obě dcery byly s otcem vždy jen pár hodin v týdnu, což mohlo mít za následek, že jí nestálo za to se přeladit na jiný způsob fungování a komunikace, než na jaký byla zvyklá ve své primární domácnosti, tedy u matky. Po několika měsících následovalo soudní přelíčení, kde se Antonii partnerovi podařilo získat s dcerami více společného času a situace se začala stabilizovat.

Antonie popisuje další vývoj situace tak, že začalo vyplouvat na povrch, že zejména starší dcera je doma nucená hanit domácnost otce a jeho partnerky a nedávat najevo jakoukoliv citovou vazbu, kterou k nim má. Začala se své nevlastní matce svěřovat (otcovy reakce se totiž bála) a Antonie se následně, s přibývajícím věkem starší dcery, rozhodla, že se nebude snažit s jejich matkou bojovat, ale bude dělat to jediné, co cítila za realizovatelné: půjde oběma dívkám vzorem: „*Je to opravdu náročné, snažit se nějak komunikovat s člověkem, který dělá takové věci a který děvčaty neustále manipuluje a lže jim. Poslední dobou to děláme tak, že všechny emailové a SMS konverzace tiskneme a dáváme je holkám přečíst. Některá z nich vždycky přijde s tím, že ‚máma něco říkala‘. Většinou je to docela naopak, takže my neřekneme, že ‚máma lže‘. Místo toho jim nabídneme, aby si danou konverzaci přečetly a samy si udělaly na situaci názor. Je to sice náročné, ale pomalu se nám to začíná vracet v tom, že se s ní dá v podstatě o všem otevřeně mluvit.*“

Antonie se s dcerami snaží udržovat otevřený a respektující vztah. Zejména se starší dcerou už o mnoha problémech hovoří na rovinu, a v průběhu rozhovoru se několikrát dotýká jejich vztahu: „*I když nemáme jediný společný gen, já mám pocit, že jsme si ve spoustě věcí neskutečně podobné. Když ji pozoruji, jako bych viděla sebe v jejím věku. My spolu teďka trávíme hodně času tím, že si povídáme, což mi jednak dává pocit důležitosti, který potřebuji, abych se cítila dobře, a jednak mě to naplňuje, protože vidím, že to má výsledky. Jsme schopny spolu spoustu věcí vyřešit, umím ji utěšit, nebo jí naopak zvednout náladu.*“ Silný vztah má ale s oběma dívkami, popisuje jej takto: „*Nerozlišuji mezi svými vlastními dětmi a ‚cizími‘, jsem zásadová, angažuji se ve výchově, a to i emocionálně. Nejhorší je pro mě ten pocit bezmoci, kdy se snažím něco vyřešit, a narazím na to, že ty děti nejsou moje.*

*Tohle může být u spousty lidí důsledek toho, že s dětmi netráví tolik času, tudíž na ně ty děti nejsou zvyklé a jejich vliv se potom neprojevuje tak moc, jak by si přáli.“ Ze všech komunikačních partnerek je to právě Antonie, která se v deskripci svého vztahu k nevlastním dcerám nejvíce vzdaluje představě, že její mateřství by mělo být dáno biologickým poutem. Hlavním limitem, který ve vztahu k těmto dětem vnímá, je fakt, že její vliv nemůže být nikdy tak silný, protože s nimi nemůže trávit tolik času jako jejich biologická matka. Jedním z jejích hlavních cílů je cítit se platná a dávat svému životu smysl právě prostřednictvím rodiny, do které zcela automaticky zahrnuje i tyto dcery (není bez zajímavosti, že v průběhu rozhovoru je ani jednou neoznačí jako *nevlastní* nebo *bonusové* – jsou to prostě *dcery*). „Občas jim asi plním funkci terapeuta a často se potom cítím úplně vyřízená, ale nevím, jak jinak bych mohla být platná. Nikdy toho ale nelituju a vždycky to bude na vrcholu mých priorit. Takže pokud mám tohle nastavení, tak je logické, že se v roli třetího rodiče, ještě v téhle konstelaci, cítím docela dobře.“*

Po představení individuálních příběhů mých komunikačních partnerek bych se v následujících podkapitolách chtěla zaměřit na dvě konkrétní tematické oblasti, které jsou dány mými výzkumnými otázkami. První z nich představuje samotný koncept nevlastního mateřství, a to z pozice mých komunikačních partnerek, jejich zkušeností a definic tohoto konceptu. Druhá z nich se týká problematiky rodinného uspořádání, konkrétně pak toho, jak ženy v roli nevlastní matky tyto nově vzniklé konstelace a jejich fungování vnímají.

4. NEVLASTNÍ MATKA. IDENTITA, ZKUŠENOST, REFLEXE

Premisou této diplomové práce je nevnímat mateřství jako něco daného či vrozeného, ale jako sociální konstrukt, který je třeba dekonstruovat. V rámci této dekonstrukce je cílem poukázat jednak na konkrétní ideologicky zabarvené kulturní praktiky, které v daném čase a prostoru utvářejí obraz, jenž o mateřství panuje. Považuji rovněž za důležité zmínit, že v důsledku toho, jak rozmanité mohou podoby a způsoby konání mateřství být, je zásadní především demonstrovat na příbězích konkrétních žen, jak ony samy vnímají svou mateřskou roli.

Protože v rámci této práce pracuji s představou mateřství jako činnosti, nikoliv jako vlastnosti, zajímá mě, jak tato činnost reflektuje (ne)funkčnost interakcí v rámci rodinných koalic. Konkrétní podoby nevlastního mateřství se odehrávají v prostoru, který vznikl rozpadem předchozího svazku. Už to samo o sobě znamená, že v nové koalici, která na onen rozpadnuvší se svazek navazuje, bude nutné zabývat se restrukturalizací rolí, kompetencí, sladěním individuálních harmonogramů jednotlivých členů atd.¹⁵⁴ Uvnitř tohoto systému, do něž zasahuje nejen nová partnerská dvojice, ale také děti jednoho (případně obou) z partnerů a více či méně explicitně také druhý biologický rodič dětí (v případě této práce jde o biologické matky) se pak odehrává i utvoření role nevlastní matky. Tato role tudíž neexistuje ve vakuu a je ovlivněna i dalšími vztahy v rámci rodiny. Právě přítomnost (byť ne nutně fyzická) biologické matky je jedním ze zásadních ovlivňujících faktorů; biologická matka je totiž zhmotněním mateřského mýtu a v momentě, kdy v rámci jedné rodinné koalice figuruje jak biologická, tak nevlastní matka (což jsou role v diskurzivní rovině mnohdy vnímány jako protipóly), může docházet k tendenci upozadřovat vlastní roli, a to zejména u nevlastních matek (biologické matky jsou totiž v tomto směru chráněny, a to nejen v symbolické rovině, ale taktěž v rovině právní).

V následující podkapitole bych tudíž ráda přiblížila úvahy mých komunikačních partnerek nad jejich rolí nevlastní matky, jejich vlastní definice a zároveň strategie využívané za účelem ztotožnění se s pozicí, v níž se díky vztahu s partnerem majícím děti ocitly.

¹⁵⁴ Srov. DANTAS, Cristina R., Terezinha FÉRES-CARNEIRO, Rebeca N. MACHADO a Andrea S. MAGALHAES. The Stepmother-Stepchild Dyad: Narratives in the Remarriage Context. In: *Psico-USF*. Vol. 23, No. 1 (2018), s. 38.

4.1 Kdo vlastně jsem? Definování sebe sama

Způsoby, jakým se ženy chopí nově vzniklé role, dané jejich vztahem s partnerem, který má děti, jsou rozmanité. Konkrétní strategie se pak odvíjejí od faktorů, jakými jsou např. věk (dětí i žen samotných), individuální očekávání, fakt, zda nevlastní matky s dětmi sdílí stejnou domácnost nebo třeba zda už tyto ženy mají vlastní děti¹⁵⁵. Pérez a Tórrrens pak definují tři nejčastější podoby rolí, k nimž se ženy uchylují: rodičovská (mateřská), kamarádká, případně něco, co bychom mohli označit jako podporující dospělou osobu¹⁵⁶. Je přitom dobré mít na paměti, že identita jedince bývá výsledkem interakce mezi jeho pojetím vlastní osoby a očekáváními ze strany druhých lidí či společnosti obecně¹⁵⁷. U nevlastních matek je pak toto sebepojímání odrazem určitých představ souvisejících jednak s jejich genderem, jednak s konceptem mateřství¹⁵⁸.

Zároveň je zde zásadní problém, který spočívá v momentu ambivalence, která koncept nevlastního mateřství provází (viz podkapitola 1.5.2.2). Kromě absence svobodné volby (ve vzniku vazeb k nevlastním dětem), na níž v souvislosti s touto ambivalencí upozorňuje Waterman, jsou tyto víceznačné a těžko uchopitelné pocity přisuzovány rovněž těm rodinným uspořádáním, jež zatím nejsou zcela zavedená či uznávaná¹⁵⁹. Uvnitř těchto rodinných koalic jsou to často právě nevlastní matky, pro něž je obtížné vypořádat se s rolí mimo tradiční, společností odsouhlasený scénář nabytí a realizace mateřské role. V neposlední řadě je nutné připomenout, že různé formy mateřství podléhají určité hierarchii (viz podkapitola 1.5.3.1), a tudíž zařazení se do jedné z ne zcela uznávaných forem může vyvolávat pocity nejistoty, rozpolcenosti či přímo resistance¹⁶⁰. Na rozdíl od poměrně jasně definovaného obrazu nukleární rodiny se v případě rodin komponovaných setkáváme s podstatně větší variabilitou. Ta se pak odráží i v mnohosti pojetí role nevlastní matky, na níž se zde zaměřuji¹⁶¹.

Takto se k pojetí sebe samých vyjadřovaly mé komunikační partnerky:

Hedvika: „*Nebrala jsem to tak, že někomu budu dělat nevlastní mámu. Brala jsem to tak, že mám partnera, který už má děti z předchozího manželství, ale nebyla jsem ztotožněná s tím,*

¹⁵⁵ Srov. PÉREZ a TÓRRENS, s. 208.

¹⁵⁶ Srov. tamtéž.

¹⁵⁷ Srov. GALLARDO, Heather L. a Darbe L. A. MELLON-GALLARDO. Stepmothering and Identity: A Co-Constructed Narrative. In: *Journal of Divorce & Remarriage*. Vol. 48, No. ½ (2007), s. 127.

¹⁵⁸ Srov. CANN-MILLAND a SOUTHCOTT, s. 823-824.

¹⁵⁹ SANNER a COLEMAN, s. 1464.

¹⁶⁰ Srov. tamtéž.

¹⁶¹ Srov. WATERMAN, s. 195; GALLARDO a MELLON-GALLARDO, s. 127.

abych je nějakým způsobem vychovávala, abych to nějak... prostě nešla jsem do toho s tím, že budu někomu dělat mámu. Šla jsem do toho s tím, že ano, mám partnera, který má děti z předchozího manželství. Tečka, tím to pro mě haslo. Prostě mám partnera, který má závazky, je to takový balíček. Kdybych s tím člověkem nechtěla být, tak s ním nejsem, ale tím, že jsem s ním chtěla být, tak je to holt dva plus jedna. Buď bereš vše, nebo necháš být.“

Dalo by se říct, že Hedvika dívky vnímá jako dcery svého partnera, zároveň jako svoje bonusové dcery, ale jejich vzájemný vztah nestaví na tom, že by přijala mateřské aspekty dané role – alespoň v tomto duchu se vyjadřuje: *„Bavily jsme se i o tom, že...řekla jsem jim, že jim mámu dělat nebudu a nemám to ani v plánu, mámu máte jen jednu, to je vaše máma, já bych byla ráda, kdybychom vycházely v rámci toho nějak pěkně, s tím, že samozřejmě žijeme v jedné domácnosti, tak určitě po nich budu chtít – jsem jim říkala – nějaké domácí práce a tak, protože na to, abych já dělala všechno, to ne.“* Otázkou zůstává, co přesně v Hedvičině pojetí znamená „dělat (nevlastní) mámu“. O dcerách svého partnera mluví jako o svých „bonusových dcerách“, v popisu své vlastní role použije i termín „polorodič“, neboť vystupuje částečně i jako autorita (minimálně ve své vlastní domácnosti). Ve svých výrocích nicméně zdůrazňuje čistě pouto vzniklé jejím svazkem, pro který se rozhodla, vědomě se ale do mateřské pozice stavět nechce.

Zuzana dospívá při zpětném hodnocení svého již bývalého vztahu s mužem s dětmi k přesvědčení, že onen bývalý partner *„udělal chybu v tom, že dětem hledal novou mámu, což oni svoji mámu měli, takže o tom to není, a že on teda měl hledat partnerku pro sebe. A opravdu, my když jsme spolu byli sami, nebo jen s tou mladší dcerkou, tak to bylo úplně dokonalé, opravdu to fungovalo.“* Byť tedy sama svou roli explicitně nedefinuje, vymezuje se vůči snahám expartnera, které vnímala jako pokus o nalezení nové mateřské figury pro jeho děti. Do této pozice se ale Zuzana stavět nechtěla a spíše měla ambici zdůraznit svou hodnotu jako partnerky.

Klára, která už má za sebou jednu negativní zkušenost z komponované rodiny, reflektuje svůj vývoj a přibližuje své aktuální pojetí role nevlastní matky: *„Myslím si, že jsem se naučila opravdu zasahovat i v okamžiku, kdy bych si třeba dřív myslela, že to není moje kompetence, ale teď se to týká – říkám si vlastně, že to, co se týká mě a chodu této domácnosti, tak tam vlastně dokážu zaujmout roli té, která v tu chvíli má ten rozhodující hlas spolu s partnerem. To už nemyslím na to, že nejsem jejich máma, ale prostě беру to tak, že vlastně teď jsem v té roli a můžu k tomu něco říct.“*

Jak Hedvika, tak Klára zmínily aspekt sdílené domácnosti, což je prostor, v jehož rámci dochází k hlavní fázi realizace jejich nevlastního mateřství. Je to mnohdy právě tento jasně vymezený a ohraničený prostor, který dává ženám větší svobodu v projevování svých přání, požadavků, názorů. Na tomto místě bych chtěla připomenout také jeden z výroků **Beáty**: „(...) cítím tak nějak, že i když to nejsou moje vlastní děti, tak za ně prostě mám nějakou zodpovědnost, protože jsou tady u mě doma.“ Zde dochází k přijetí zodpovědnosti za děti, které si nejsou pokrevně spřízněny s danou ženou, ale sdílejí s ní stejný prostor.

Ne vždy je ale sdílení prostoru faktorem stvrzujícím identitu dané ženy. S mateřskou rolí jsou spjata určitá očekávání, s nimiž se musí mnohdy popisovat i ženy v rolích nevlastních matek. **Lucie** popisuje, jak v počátcích jejího vztahu a nového rodinného uspořádání cítila potřebu se více angažovat: „*Nejdřív jsem měla pocit, že mám třeba nějak výchovně zasahovat a hodně jsem cítila takové pnutí, třeba když se šel nevlastní syn koupat, že bych to měla nějak řídit, že bych s tím měla partnerovi pomáhat. Nikdo to po mně nechtěl, ale já jsem si pořád říkala, ‚oni si o mně určitě myslí, že se o ně nestarám‘, hrozně jsem nad tím furt přemýšlela.*“ Tyto pocity dle mého názoru evokují zvnitřnění představ o chování matek a žen obecně. Očekávání spjatá s ženstvím a mateřstvím se týkají především péče a zodpovědnosti za výchovu dětí a chod domácnosti¹⁶². Lucie sice říká, že nikdo po ní nic takového nechtěl, ale ona to od sebe přesto očekávala. Situace se změnila až časem: „*Pak jsem si přečetla tu knížku [Třetí rodič] a rozhodla jsem se, že na to kašlu a že budu tak jako sledovat jenom to, co se mi chce, což je takový pohodlný, ale fakt jsem zneužila toho, že nemám ty rodičovské pravomoce. A přijde mi to vlastně zpětně i fér, protože já se obecně hrozně moc obětuju, hrozně moc toho dávám, a tohle mi přijde jako takový benefit, že z toho vlastně můžu zdrhnout, udělat si jiný program. Můžu říct, ‚hele, není to moje dítě, jdu na kafe‘. Přijde mi, že mi to dává takový komfort v té roli.*“ Lucie zároveň dodává, že situace by vypadala jinak, kdyby v širším rodinném systému nefigurovala biologická matka nevlastních dětí: „*Já si myslím, že kdyby třeba byla mrtvá – ne, že bych si to přála – ale kdyby tu prostě nebyla, tak si myslím, že bych se ji snažila nahradit těm dětem víc. Ale takhle mi přijde fakt důležitý se naučit – což jsem se asi naučila až potom, co jsem si přečetla tu knížku, která to vysvětluje, tu knížku Třetí rodič – naučit se mít takovou pozici a naučit ty děti vnímat, že mámu mají jenom jednu... a Lucii mají taky jenom jednu (smích). Takže... prostě necpat se tam, no, tady do té role, vůbec v ničem.*“

¹⁶² Srov. např. MAŘÍKOVÁ, Hana. Rodina: proměny mateřství, otcovství a rodičovství. In: *ABC feminizmu*. Brno: Nesehnutí, 2004, s. 44.

Luciinou strategií ve zvládnání její role bylo odejmout ze sebe očekávání spjatá s mateřskou figurou a angažovat se jen do té míry, dokud je jí to příjemné. Její *nevlastní mateřství* tudíž neznamena, že by se do péče o nevlastního syna nezapojovala vůbec, ale využívá toho, že ona vůči němu oficiálně žádné povinnosti nemá, a také toho, že syn má své vlastní biologické rodiče (jak matku, tak pochopitelně otce), které ona tudíž nemusí zastupovat. „*Ted' to mám tak, že dělám hlavně to, co mě baví v té roli. Ráda vařím, protože můj partner prostě nevaří, pak mě hodně baví třeba obstarávat nějaký oblečení, dělat takový to útulno, nebo s ním něco... dneska třeba jsme vyráběli nějakou robotí hlavu z krabice.*“ Lucie si ve svém vztahu k nevlastnímu synovi dopřála svobodu a vědomě se snaží korigovat míru svého zapojování se, bez ohledu na možná očekávání (ať už vnější, nebo vnitřní), která mohou souviset s „ideální“ podobou mateřské postavy. Její vlastní pojetí této role je tudíž ovlivněno jednak absencí biologického pouta, jednak také absencí právní zodpovědnosti (která s oním biologickým poutem úzce souvisí, alespoň v kontextu našeho legislativního systému). Sociální dimenzi svého nevlastního mateřství pak uzpůsobuje svým aktuálním přáním a potřebám.

4.2 Formování identity – hledání referenčních bodů a vzorů

Jednou z otázek, která mě mimořádně zajímala, byla případná snaha těchto žen o hledání informací k tématu nevlastního mateřství, jejich strategie pro přijetí své role a hledání odpovědí na řadu otázek. Zajímalo mě to jednak proto, že já sama jsem v prvních dvou letech v roli nevlastní matky měla usilovnou potřebu najít nějaký „návod“ na to, jak se k dané situaci postavit, jak v roli fungovat, a zároveň ujištění, že v tom, co dělám a cítím nejsem sama. Vzhledem k tomu, že pět z mých devíti komunikačních partnerek jsou rovněž členkami facebookové skupiny „Nevlastní rodič“, nabízel se předpoklad, že tuto online skupinu vyhledaly za podobným účelem jako já. Kromě toho, že jsem při soustředění se na tuto otázku vycházela z vlastní zkušenosti, jsem si byla rovněž vědoma toho, že o nutnosti zdrojů informací pro nevlastní matky hovoří i studie¹⁶³, v níž zaznívá i kritika z řad nevlastních matek samotných, které ventilují svou potřebu po kvalitní literatuře, která je buď určena přímo nevlastním rodičům, nebo je minimálně bere v potaz¹⁶⁴. Ze symbolického hlediska je rovněž žádoucí, aby diskurz prezentoval i dostatek pozitivních vzorů, které by těmto ženám usnadnily přijetí nové role.

¹⁶³ Srov. SANNER a COLEMAN, s. 1471–2.

¹⁶⁴ Srov. tamtéž, s. 1472.

Rovněž u mých komunikačních partnerek se ukázalo, že měly či mají potřebu ujistit se, že nejsou jediné, které řeší určitý typ problémů odvíjejících se od jejich role nevlastní matky. V tomto směru jim největší míru útěchy poskytovala buď kniha Kamily Petrovské *Třetí rodič* nebo facebooková skupina „Nevlastní rodič“. Obzvláště zmíněná diskuzní skupina funguje pro mnohé z nich – včetně mě samotné – jako určitá forma terapie a *safe space*, kde je možné svěřit se, položit dotaz, nebo se čtením příběhů a komentářů jiných žen ujistit, že má situace není ojedinělá, případně že má řešení. Mé komunikační partnerky se nicméně shodovaly na tom, že nalézt reprezentativní zdroje pro ně bylo těžké. Kromě toho se také většina z nich potýká s tím, že ve svém bezprostředním okolí nezná jinou ženu v podobné pozici, s níž by se o své situaci mohly bavit. To se také ukázalo být jedním z důvodů, proč některé z nich stály o účast na mém výzkumu:

Klára: *„Chybí mi na toto téma literatura. To bylo něco, kdy jsem se cítila, jak jste říkala vy, že taky nemáte kolem sebe moc kamarádek v týdle situaci, tak já nemám vlastně žádnou a mám pocit, že kolem mě jsou samé plné, fungující rodiny. Chyběla mi vlastně taková zpětná vazba někoho, kdo by mi řekl, jojo, já to taky znám, taky tohle prožívám, to se mi taky stalo. Chybělo mi to, že ty emoce, které prožívám, ty situace, že to je normální. A i takový ujištění, že je to vlastně správná cesta – nebo špatná naopak, že tady něco nehraje. Možná i porovnání s někým nebo možnost si povídat s někým, kdo něco podobného zažil, prožívá, zná. Pro moje kamarádky je to opravdu velká abstrakce. A pořád mám takovou touhu o tom co nejvíc číst, slyšet, a proto jsem to vlastně chtěla podpořit a chtěla jsem i potom zpětně si o tom i přečíst, to, co vy napíšete.“* Z Klářina vyjádření vnímám, že její snaha po nalezení zdroje, který by jí pomohl uchopit svou roli nevlastní matky, je mj. motivována nejistotou, kterou tato role přináší. Přestože má Klára své dvě vlastní děti, což by mohlo vést k domněnku, že pro ni bude jednodušší se s rolí nevlastní matky vypořádat (minimálně proto, že je zvyklá být v kontaktu s dětmi, má zkušenosti s výchovou apod.), ventiluje zcela explicitně svou nejistotu ohledně toho, co ona sama v této roli prožívá. To přičítám právě tomu, že role nevlastní matky nemá jasně dané parametry, nelze o ní říct, co přesně obnáší a co se od ní očekává.

Obdobnou situaci, o níž hovořila Klára, popisuje i **Nina**. Ta, na rozdíl od Kláry, vlastní děti nemá, ale pocity bezradnosti a potřeba „ověřit“ si přijatelnost svých vlastních prožitků je patrná i u ní: *„Já vlastně ve svém okolí nikoho nemám, kdo je ve stejný situaci jako já. Všechny kamarádky buď teda teďka už začaly rodit, takže sice jako pozdějš, než jako je obvyklý, už je jim taky třeba třiatřicet, pětatřicet, ale prostě jsou vdaný a roděj, anebo*

v kanceláři mám, tím, kde pracuju, tam máme hodně feministický prostředí a moje nejbližší kolegyně tam a kamarádky tam jsou starší než já a cíleně bezdětný, nebo dokonce cíleně bez partnera. Takže jako taky není úplně kde to čerpat nebo sdílet, takže já vlastně vůbec nevím, jak to funguje někde jinde a kde všude třeba dělám boty nebo něco, takže vlastně hlavně proto mi to přišlo, jsem se jako přihlásila, ačkoliv většinou takhle aktivní nejsem, že bych se někam jako vecpala nebo něco, tak proto mi to přišlo super, že to děláte, že prostě člověk je v tom úplně sám, úplně nejistej, vlastně je to takový divný no.“ Nina byla zároveň jednou z těch, které mě samy od sebe vyzvaly k tomu, abych s nimi sdílela i svůj příběh, což jsem vnímala jako jeden z projevů vnitřní potřeby promluvit si o dané problematice s někým, kdo ji ze své pozice také zná. Zároveň jsem to chápala jako opodstatnění svých vlastních snah, které jsou motivovány právě přetrvávajícím pocitem, že je nutné se o tomto tématu více bavit a vynášet jej na světlo.

Také **Soňa**, která řeší komplikovaný vztah jak s partnerem, tak s jeho dětmi, projevila za víc jak tři roky trvání vztahu velkou snahu o to, porozumět sama sobě, své nové roli a s ní souvisejícím výzvám. Domnívám se, že konkrétně u Soni je to dáno i tím, že ze strany partnera cítí dlouhodobou nepodporu a zároveň kritiku: *„Asi když jsem si fakt myslela, že jsem špatná a že je to všechno moje vina, tak jsem si vyhledávala spoustu článků a věcí, protože jsem potřebovala vědět, že ty pocity a věci, které cítím, i ty výčitky, že to má i někdo jiný. Tak jakoby to jsem asi potřebovala. Hodně jsem to řešila i se svými rodiči – mám s nimi opravdu hodně fajn vztah a vlastně i moje máma přišla do partnerství, kde bylo dospělé dítě, ale můj táta byl vdovec. Byl pět let s bráchou sám a ona přišla jako nová partnerka, tak jsem hodně věci řešila s ní, nebo s našima obecně. Nebo třeba s kamarádkama, které jsou taky ze vztahu... mám kamarádku, jejíž rodiče se rozvedli, otec měl mladší partnerku a ony se sestrou musely nějak... takže jsem se snažila z těch jejích zkušeností zjistit, co jim vadilo, proč třeba cítily to a to, proč prostě... takže to jsem se snažila nějak získat i z těch zkušeností těch kamarádů a lidí okolo.“*

Hedvice, o níž jsem věděla, že na mou výzvu narazila ve skupině „Nevlastní rodič“, jsem položila otázku, za jakým účelem si skupiny vyhledala a co pro ni představuje: *„Já už ti ani nevím. Asi ne přímo z nějakého konkrétního důvodu, ale jak jsi sama říkala, ty začátky jsou těžké a člověk se tak potácí, najednou na tebe dopadá spousta věcí, od výchovy až přes všechny ty vztahy, vztahy jednotlivých členů té naší domácnosti plus vztahy venkovní ještě s tou ex, s tou biomatkou, a prostě ti to přišlo jako... že někde děláš chybu, nebo že něco je špatně, tak aspoň se poučit nebo zjistit, jak jsou na tom ostatní, získat nějakou radu nebo*

tak. No a tím pádem jsem natrefila i na tu knihu [Třetí rodič], to byla hned první věc, co jsem si koupila, a hodně věcí mě uklidnilo, u spousty věcí jsem si ještě tehdy říkala, že to se nám přece nemůže stát, a když to pak nastalo, tak si řekneš... ahaaa, ok.“

Kromě toho, že Hedvika se ve své promluvě dotýká potřeby ujasnění si konkrétních vztahů a rolí v rámci rodinné koalice, také ona zmiňuje vypořádávání se s pocity, že je „něco špatně“. Tuto nejistotu pak příkládá právě oněm již několikrát zmíněným chybějícím mantinelům, které by v rámci naší společnosti pomohly roli nevlastní matky definovat: „*Asi kvůli tomu, že moc se o tom neví, moc se o tom nemluví, nikdo ti nedá návod na to spolužití a člověk neznalý poměrů se v tom potácí. Bojuješ i sama se sebou, protože tak jak tam holky některé píšou, aspoň na tom začátku, ano, ty děcka, chceš si k nim najít vztah, všechno, ale... není to tvoje vlastní dítě, ten vztah tam není, a teď musíš nějakým způsobem to korigovat. Xkrát by sis nejradši zalezla do pokoje a řekla všem, ať ti dají pokoj. Nechceš být za tu mrchu, jak to všude označují, za tu ‚macechu‘, na druhé straně si myslím, že každá ženská má svoje potřeby, někdy chce být sama, chce si oddechnout, někdy chce být sama s tím partnerem, a teď udělat to někdy tak, aby všichni byli spokojení, to je někdy nadlidský výkon.“*

Monika: „*Koupila jsem si tu knížku ‚Třetí rodič‘, tu jsem si teda přečetla a říkala jsem si, že teď bych si ji s odstupem přečetla znova. Ale i to, že tady s tebou teď sedím, znamená, že se o to nějak zajímám, jinak bych se na to mohla vykašlat. A jinak se o tom i s partnerem hodně bavíme. (...) Taky nějaký podcast jsem asi slyšela, protože mě ta psychologie a vztahy obecně zajímají, jak to udělat, aby to fungovalo... Ale myslím si, že zas tolik toho není těch informací.“*

Beáta: „*Cíleně jsem hledala na internetu nějaké diskuze na tadytodle téma, zadala jsem tam vyloženě ‚nevlastní rodičovství‘ a vyjelo mi tam okno, že právě skupina ‚Nevlastní rodič‘ má profil na facebooku, tak jsem si to vyhledala na facebooku, přidala jsem se tam, přečetla jsem si nějaký příspěvky a řekla jsem ‚jo, tak tady se mi líbí‘. Prvně jsem to tak jako pozorovala a říkala jsem si ‚ježíšikriste, co já si tady stěžuju, že mi tady holka brečí po mámě a já nevím, co jí na to mám říct, když je prostě spousta rodin, který řeší takový problémy... ty ženský, jak je trápí ty nevlastní děti, jak jsou na ně ty nevlastní děti hnusný, jak jim nadávají, ponižují je, šikanují je i někdy...‘. Pár příspěvků jsem tam napsala, ale spíš jako takový to momentální povzdechnutí, a za pár dnů už to bylo zase v pohodě. Takže takhle spíš jako že jsem nevěděla, s kým si o tom popovídat a komu si můžu vylít to srdíčko, protože*

každá moje kamarádka, kterou znám, má vlastní děti, v životě s nevlastníma dětma nežily, takže i když jsem jim něco řekla, stejně neměly takový to pochopení, jaký mají třeba ty ženský, co jsou tam v té skupině.“

Z výroků těchto žen je patrné, že role nevlastní matky představuje mnohdy velkou neznámou, a to bez ohledu na to, zda konkrétní žena, jež se v této pozici octne, má zkušenosti s (vlastním) mateřstvím, či ne. Zároveň se ukazuje, že mé komunikační partnerky měly či mají potřebu ověřovat si své individuální uchopení této role, a to buď prostřednictvím online diskuzí, literatury či konfrontace s blízkými lidmi ze svého okolí, kteří se v obdobné situaci nacházejí. Některé z těchto žen se také explicitně vyjádřily ke své účasti na tomto výzkumu, kterou zdůvodnily právě nedostatkem zdrojů (ať už textových či lidských) a touhou promluvit si s někým, kdo tu situaci zná. Právě v tomto momentě se projevila důležitost realizace tohoto typu výzkumu insiderkou, protože právě má vlastní zkušenost byla základním stavebním kamenem naší vzájemné důvěry. Domnívám se rovněž, že nejistota ohledně konkrétní podoby role nevlastní matky je dána tabuizovanou pozicí, kterou tato role v diskurzu zaujímá. Na rozdíl od angloamerického kontextu, v jehož rámci se často ambivalentnost pocitů daných žen vysvětluje přetrvávající stereotypizací nevlastních matek v duchu pohádkových macech, mé komunikační partnerky tuto souvislost ve svých promluvách nezmiňovaly (konkrétně výraz *macecha* použila pouze Hedvika, viz výše). Dá se nicméně předpokládat, že pakliže je v rámci určitého diskurzu běžné vyjadřovat se o nevlastních matkách jako o macechách, popisovat tuto roli jako „nejhorší možnou“ a opakovat scénáře předpokládající nevraživost mezi nevlastní matkou a nevlastním dítětem, pak nelze očekávat, že sžívání se s touto rolí se obejde bez komplikací.

Navzdory tomu, že mé komunikační partnerky se explicitně nedistancovaly od macešského stereotypu a nezmiňovaly, že by je tento stereotyp nějakým zásadním způsobem ovlivňoval, zdá se, že v jejich promluvách lze přesto nalézt momenty, které tomuto černobílému pojetí nevlastního mateřství odpovídají. Často se totiž v jejich promluvách opakuje motiv výčitek svědomí, potřeby ověřit si, že „*nejsem ta špatná*“, případně že to, co cítí, je „*normální*“. Hedvika popisuje boj „*sama se sebou*“ a obtíže spojené se snahou zařídit to tak, aby „*všichni byli spokojení*“; Soňa se vrací do minulosti, kdy měla dojem, že všechno je její vina a že je její zodpovědností situaci vyřešit. Také Nina, která není součástí již několikrát zmíněné facebookové skupiny a nezmiňovala ani znalost knihy „*Třetí rodič*“, se vyjádřila v tom smyslu, že právě účast na tomto výzkumu jí měla pomoci zjistit, „*jak to*

funguje někde jinde“ a případně „*kde všude dělá boty*“, jako by možné komplikace v rámci rodiny byly pouze její zodpovědností.

Při případné realizaci dalších výzkumů na toto téma by podle mě bylo nesmírně zajímavé a podnětné hovořit i s muži – ať už v rolích biologických otců (protože jak se ukázalo v předchozí podkapitole, jejich role je zásadní a podoby těchto rolí jsou rozmanité), tak v rolích otců nevlastních, tedy tzv. otčímů. Již jsem v textu naznačila, že zde cítím značnou genderovou nevyváženost, a to zejména proto, že naprostá většina článků, knih a textů zabývajících se touto problematikou je určená ženám. To samo o sobě dokládá například určitý předpoklad a zároveň (jak vyplynulo z rozhovorů) návyk žen angažovat se nejen za účelem pochopení své role, ale rovněž za účelem zvýšení stability a funkčnosti celého rodinného celku. Tyto sklony se projevily i u těch žen (Zuzana, Soňa), které popisovaly nezáměr a nepochopení ze strany partnera a které (minimálně ve svém vlastním vyprávění a ze své perspektivy) vystupovaly jako ty, které sice oficiálně nebyly či nejsou členkami rodiny, ale pro její fungování často přinášejí oběti, např. v podobě kompromisů a slevování ze svých nároků. V tomto ohledu by bylo mimořádně podnětné se obrátit i na muže v pozici partnerů a zabývat se tím, jaké je jejich stanovisko a jak by oni sami popsali svou angažovanost v rámci nových rodinných koalic. U nevlastních otců by pak bylo záhodno všimnout si toho, zda mají stejně silnou potřebu definovat svou roli (podobně neuchopitelnou jako v případě nevlastních matek) a případně zda pociťují disproporci mezi tím, kolik pozornosti se věnuje jejich ženským protějškům a jim samotným, nebo zda onu potřebu zabývat se svou rolí necítí.

4.3 Redefinice mateřského mýtu

Ženy ocitnuvší se v roli nevlastních matek svou existencí narážejí na limity mateřského mýtu (jak byl popsán v kapitole 1.5.1). Fakt, že nenaplnují požadavek reprodukce, který je základním stavebním kamenem onoho mýtu, je dostatečným důvodem pro to, aby se tyto ženy distancovaly od mateřské role minimálně tím, že se pokoušejí o její jazykovou redefinici (nejčastěji přízviskem *nevlastní*). Někdy se ale nechtějí označovat ani jako nevlastní matky; minimálně v interakci s nevlastními dětmi preferují být osločovány jménem. K vyjádření vlastních potřeb jim slouží mj. bezpečí vlastního domova, tedy domácnosti, kterou více či méně pravidelně sdílejí i s nevlastními dětmi. Pérez a Tórrens tyto tendence vyzorovaly i v rámci svého výzkumu, během něhož se ukázalo, že řada žen se ke svým nevlastním dětem sice vztahuje z jakési individuální rodičovské pozice, ale

přesto za ně necítí (nebo nechtějí cítit) přehnanou odpovědnost. Autorky výzkumu pak upozorňují na to, jak obtížné je určit přesnou hranici mezi tím, kde končí primární zodpovědnost biologických rodičů, a kde začínají kompetence nevlastních matek¹⁶⁵.

Z rozhovorů provedených pro potřeby této práce nicméně vyplývá, že tyto konkrétní ženy se buď (v různé míře) podílejí, nebo se minimálně chtějí podílet na budování vztahu s dětmi svých partnerů, což zahrnuje jak např. společné trávení volného času, tak třeba i péči. Právě společně strávený čas je – vedle sdílení jednoho prostoru, jedné domácnosti – mimořádně důležitý pro rozvíjení jejich vztahu k dětem. Žádná z žen participujících na tomto výzkumu se těmito činnostem nevyhýbala, naopak, případné zamezování v jejich realizaci (např. ze strany partnera) vedlo k frustraci a pocitům outsiderství. V každém případě je možné tyto snahy zahrnout do konceptu sociálního mateřství, o kterém byla řeč v podkapitole 1.5.2. Na tomto místě považuji za důležité podotknout, že podíl na realizaci tohoto sociálního aspektu je omezený, a to ovšem nejen pro nevlastní matky, ale i pro matky biologické. Jejich aktivita na tomto poli je omezena začleněním nové „matky“ do rodinné koalice, časově dokonce někdy i v jejich neprospěch (jako je tomu v případě komunikační partnerky Beáty, která s dětmi svého partnera sdílí domácnost). I v tomto případě nicméně dochází k převaze aspektu genetického a biologického/fyziologického, minimálně v pojetí těchto žen, kterým připadá mnohdy až absurdní stavět se do pozice matek v tradičním slova smyslu.

Beáta: „*Jsou chvíle, kdy mi ta mladší dává hodně důrazně najevo, že já jsem tady teprve dva roky, kdežto máma je tady už celých osm let. Ne že by mi teda říkala, že nejsem její máma, to ne, ale když se třeba řeší nějaká situace a já jí třeba řeknu ‚hele, už dva roky ti vtoukám do hlavy, že si máš po sobě uklízet‘, a ona na to ‚no jo, ale to je teprve dva roky, máma je tady už osm let, a ta mi to neříká‘. No a já to pak musím zpracovat a říct si, že jo, ono to tak prostě je, ta máma tady opravdu těch osm let je, kdežto já jsem tady teprve dva roky.*“ I zde se projevuje spíše faktor temporální, tedy reálný čas, který Beáta se svými nevlastními dětmi strávila. Dokonce i ze strany dětí je její hierarchicky nižší mateřská role odůvodněna tím, že ji ještě neznají tak dlouho, že s nimi ještě nestrávila tolik času. Něco podobného zmiňuje i **Hedvika**, když se snaží vysvětlit, čím se odlišuje její vztah k nevlastním dětem oproti vlastním: „*Jak říkám, není to tvoje vlastní dítě. Druhá věc je, že oni na tebe koukají s výrazem ‚ty jsi pro mě cizí člověk, ty jsi se mnou nezažila, když mě*

¹⁶⁵ Srov. PÉREZ a TÓRRENS, s. 213.

bolelo břicho, nebo když jsem si tehdy zlomila nohu, tehdy se mnou byl někdo jiný... a teď přijdeš a budeš mi něco vykládat', prostě, část jejich historie jde mimo tebe. Takže ty můžeš řešit akorát to, kdy jste se poznali a odkdy máš ten vztah vybudovaný. A stejně je to běh na dlouhou trať.“

Přestože Hedvika si v odlišení dětí pomáhá přízvisky *vlastní* a *nevlastní*, které bychom mohli vztáhnout právě k ne/přítomnosti biologického pouta, možný odstup od dětí nevlastních následně vysvětluje tím, že nemají tolik společné historie. Právě u žen, které už měly zkušenost „obojího“ mateřství, byla citelnější snaha o zachycení rozdílů mezi těmito dvěma mateřskými praxemi. Pro mě byl tento moment zajímavý zejména z toho důvodu, že jsem byla zvědavá, zda budou tyto ženy mít potřebu nějak se k případným rozdílům vyjadřovat a čím je případně budou zdůvodňovat.

Klára, která má své dvě děti ve své péči a jejíž partner má své tři děti v péči střídavě (po týdnů) definuje tuto rodinnou koalici slovy „*podivná, nepřírozená kombinace*“¹⁶⁶. Dodává: „*Když si vezmu, co všechno mi to dává a jak mě to obohacuje a lidsky mě to mění, tak to je ten největší dar vlastně, který jsem dostala. Ale možná právě díky tomu, jak je to těžké, jak je to neautomatické...*“. Na otázku, co je pro ni automatické a co ne, odpovídá: „*To, že jsem tady [pro své vlastní děti] na 100 %, že bych pro ně bez mrknutí oka položila život. To je tak samozřejmé... a tady [u nevlastních dětí] se to učím. Ale chci to mít podobně a jdu k tomu. I když vím, že tam třeba nikdy nedojdu na 100 %, tak chci být k tomu blízko.*“ Svou snahu o vytvoření silného vztahu s partnerovými dětmi, takového, který by jí připomínal vztah, který má k vlastním dětem, popisuje dále takto: „*Tu lásku k dětem vlastně vytvářím i tím, jak je víc poznávám, tím prožitkem s něma, i skrz toho partnera, třeba v okamžiku, když mě nějakým způsobem něco rozčiluje, tak si pořád říkám, že pro toho partnera znamenají to, co pro mě vlastní děti. A tím se to ještě posiluje, že chci pro ně to nejlepší.*“ Také pro Kláru je tedy řešením soustředit se na vytváření vazeb prostřednictvím společně stráveného času, byť nepředpokládá, že by se výsledná míra náklonnosti někdy mohla přiblížit vztahu, který má se svými dětmi. K tomu dodává, že její další motivací je uvědomění si toho, že ony děti jsou spjaté s jejím partnerem, který je pro ni důležitý: „*Jde to vlastně víc skrz toho partnera, přirozeně, si myslím, protože nebýt jeho, tak ty děti ani neznám. A ty vlastní jsou prostě... jsou. Jsou součástí mě.*“ Zde je opět vidět, jak důležitým

¹⁶⁶ Zde bych ale chtěla dodat, že obzvlášť u tohoto výroku byla důležitá Klářina intonace, která vyznívala pozitivně a při použití této definice se i usmála. Navzdory použití slov, která mají obecně spíše negativní konotace, v Klářině pojetí šlo spíše o úsměvnou deskripci jejich soužití.

článkem je postava partnera / otce dětí, protože právě on je onou spojnicí a důvodem, proč vůbec vztah mezi danou ženou a dětmi vznikl.

Také s **Lucií** jsme se v rámci rozhovoru dostaly k otázce problematičnosti role nevlastní matky. Zmínila jsem, že pro mě bylo problematické tu roli nějak uchopit, protože k ní – na rozdíl od postav (vlastní) matky či (vlastního) otce – v našem diskurzu neexistuje „návod“, neexistuje konkrétní představa, kterou by si člověk vzal jako předobraz. Lucie na to reagovala takto: *„Mi přijde, že mi hodně pomohlo ujasnit si to, když jsem měla svoje vlastní dítě. Že jsem viděla ten totální rozdíl. A myslím si, že pro ženu je to ještě o to jiný, že ty to dítě porodíš, kojíš, a máš k němu úplně ty hormony lásky, voní ti, je to takový totálně jiný zážitek. Není to jakože k tobě přijde v pěti letech a řekne ‚čau, jsem tady, miluj mě‘, je to prostě jiný. Hodně mi to pomohlo si to nějak uvědomit, proč je to jiný, čím to vzniklo, v čem je to jiný.“*

Ačkoliv zde Lucie popisuje rozdíly, které by v rámci rozdělení mateřství na jednotlivé aspekty reprezentovaly přítomnost, či naopak nepřítomnost aspektu fyziologického (těhotenství, porod, kojení), zároveň plynule dodává (byť implicitně), že další podstatný rozdíl je v množství společně stráveného času. Zkušenosti vlastního mateřství jsou pro ni zásadně odlišné v tom, že se svým dítětem je od prvních chvil jeho života, kdežto nevlastní dítě poznala až v průběhu jeho vývoje. Opět se zde vyskytuje faktor časovosti, který odpovídá spíše aspektu sociálnímu:

„A taky mi přijde, že hodně velkou roli hraje to, že část toho týdne žije to dítě nějaký jiný život. A ty nevíš, co se v něm odehrává, a nemáš na to žádný vliv. Což s těma vlastnima dětma vůbec nezažíváš. A... tím pádem, proč by ses měla stavět na pozici nějakýho, nebo na úroveň rodiče, když prostě, to dítě taky neví, co děláš ty, celou tu dobu, co s tebou není. A co zažíváš a co řešíš. Ono je na tom vlastně úplně stejně jako ty, proč by vlastně k tobě mělo mít tak intimní vztah, když s tebou spoustu času není. To myslím, že dělá hodně, ten čas společnej. Já třeba vnímám, že nás hodně propojuje, když jsme spolu... takhle, nemám to ráda, když jsme spolu hodně v kuse, protože na to nejsem zvyklá, třeba v tom koronaviru, najednou prostě ten nevlastní syn přijel na tři týdny, ale zase vidím, že nás to hodně propojí. Víc do tý naší rodiny vpluje. Takže věřím, že když jsou takový ty páry, kde ten nevlastní rodič vyloženě žije s dětma nevlastnima, tak pro ně to jsou zas ještě nějaký jiný vztahy.“

Antonie sice s dcerami svého partnera domácnost nesdílí, ale má k oběma mimořádně blízký vztah. Zároveň obě prezentuje jako své dcery, bez jakéhokoliv doplnění

či vymezení v podobě přízvisek *nevlastní* či *bonusové* apod. Mateřství/rodičovství v jejím podání není omezeno na biologickou vazbu, ve svých reflexích vztahu s dcerami spíše zdůrazňuje vzájemné pouto, které mezi nimi existuje. „[Č]asto se stane, že mi uteče půlka dopoledne jenom tím, že vedu s holkami hloubkové rozhovory o tom, proč se zase bily, nebo proč po sobě křičí, zatímco manžel vaří a je se synem na hřišti. Občas jim asi plním funkci terapeuta a často se potom cítím úplně vyřízená, ale nevím, jak jinak bych mohla být platná. Nikdy toho ale nelituju a vždycky to bude na vrcholu mých priorit. Takže pokud mám tohle nastavení, tak je logické, že se v roli třetího rodiče, ještě v téhle konstelaci, cítím docela dobře.“

4.4 Dítě jako převodník

Narození dítěte, které má společně se svým partnerem, **Lucie** označuje za přelomový moment, který způsobil, že „*se to strašně vyladilo, ty vztahy. Všichni už ví, na čem jsou a kde je jejich místo.*“ Její vyprávění o mateřství a o tom, jak se její role proměnila poté, co se jim s partnerem narodilo jejich vlastní dítě, ilustruje moment, který bych zde označila jako „vystoupení z outsiderské pozice“¹⁶⁷. Tuto proměnu ve vnímání vlastní role zdůvodňuje konkrétním propojením, které jako by jí napomáhalo k tomu, aby se stala právoplatnou členkou rodiny: „*Hlavně, co je na tom nejlepší, že z vás se fakt stane ta rodina najednou. Většinou je to asi tak, aspoň u nás to tak bylo, že najednou to není tak, že k tobě jezdí to dítě, který je jakoby jenom nevlastní dítě. Ale najednou ti tam jezdí ten sourozenec jo, takže přijde a pusinkuje to miminko a říká, jak se na něj těšil a hraje si s ním, a to je strašně hezký, protože ty, aniž by ses snažila a porodila dvakrát, tak máš prostě sourozence jo, což je fakt super výhoda.*“

Lucii v jejím přijetí role nevlastní matky (jak jako identity, tak jako pozice v rámci rodinného uspořádání) pomohl fakt, že se stala (vlastní) matkou. Právě v tomto chápání je patrné, jak mocensko-hierarchický systém funguje v praxi: z pocitů, které popisuje Lucie, je evidentní, že biologické mateřství/rodičovství je jiným formám nadřazené, případně jim dává nový význam (pomáhá je validovat). Navíc – dle jejích slov – se z nich teprve po narození společného dítěte stala rodina; vzniklo totiž nové biologické pouto, které propojilo i dříve nepropojené členy (tzn. Lucii s jejím nevlastním synem, který s jejím vlastním synem najednou sdílel část stejné genetické informace). Význam tzv. pokrevního pouta je tudíž

¹⁶⁷ DANTAS, FÉRES-CARNEIRO, MACHADO a MAGALHAES hovoří o zbavení se statusu „cizinky v rodině“, s. 41, 44.

v diskuzích o (jakékoliv podobě) rodičovství nezanedbatelný, protože jak je vidět, i v rámci nově vzniklých rodinných koalic hraje zásadní roli.

Lucie ovšem nebyla jedinou z mých komunikačních partnerek, pro kterou tento zásadní životní předěl znamenal propojení se s rodinou, do níž sice do té doby také patřila, ale ne na základě nějakého konkrétního, „fyzického“ pouta. O podobné napojení na zbývající členy rodinné koalice by stála i **Monika**: „*Ted' se [s partnerem] docela bavíme o tom, co by s náma udělalo další dítě, no. Ne že bych aktuálně potřebovala otěhotnět, ale i třeba s tchyní jsme se o tom nějak bavily, že má pocit, že by to tu rodinu, že by nás to nějak stmelilo. Že v tu chvíli bych vlastně dostala nějakou roli, že teda nejsem už jenom nějaká ‚kamarádka‘, ale že jsem máma toho sourozence.*“ Rovněž pro Moniku by tudíž existence vlastního dítěte znamenala jakési stvrzení její pozice. Přestože ona sama tvrdí, že „*se vním[á] jako nevlastní máma*“, má dojem, že ji její nevlastní dcery vnímají spíš jako „*nějakou kamarádku*“. To sice zdůvodňuje tím, že ve svém věku konceptu nevlastního mateřství ještě nerozumí, ale přesto má ambici tento stav změnit, neboť, jak říká: „*Určitě si tu pozici ještě nějak hledám, necejtím se v tom zakotvená, a myslím si, že by v tomhleto jako – nevím, jak to pak reálně bude – ale že bych třeba měla nějaký dítě a že bych teda byla máma toho jejich sourozence, tak že bych se v tom víc ukotvila, a možná i tedy kdybychom spolu nějak jako finálně bydleli.*“ Kromě validace své role prostřednictvím nabytí biologického mateřství zde opět figuruje sdílení společného prostoru, a to jako moment, který pomáhá vzájemné vztahy definovat.

Na otázku, co to pro ni znamená, být nevlastní mámou, Monika odpovídá takto: „*To znamená, že prostě jim věnuju čas, jsem s nima, nějak jako... nekašlu na ně, jezdím s nima na dovolený, snažím se to akceptovat nejen to dobrý, ale i ty věci typu utírání zadků nebo nějaký uklízení po nich a vaření jim, hraní si a tak... Snažím se k tomu nějak přiblížit a vnímám to a chtěla bych to vnímat jako že máme rodinu. Ačkoliv jsem je teda neporodila.*“ Aktivitu vyvíjené Monikou lze dle mého názoru bez problému zařadit do ranku rodičovských povinností; jejich vykonáváním by Monika tudíž měla realizovat svou rodičovskou roli. V jejích výrocích je však patrná ambivalence, neboť sice všechny tyto činnosti vykonává, ale zároveň ty děti „*neporodila*“, což je zjevně fakt, který znesnadňuje její vnímání nejen sebe samé, ale i jejich vztahového uspořádání, které by „*chtěla vnímat*“ jako rodinu. Byť se Monika snaží o důslednou realizaci své role nevlastní matky, zejména péčí o své nevlastní děti, vnímá, že teprve její *vlastní* mateřství by její identitu a pozici definitivně stvrdilo. Také zde jsou tudíž děti důležitým článkem v budování (a utvrzování) rodinných vztahů.

4.5 Shrnutí

V první ze dvou hlavních kapitol analytické části jsem se zabývala pozicí nevlastní matky, ustavováním a chápáním této identity z pohledu žen, které v této roli jsou. Prostřednictvím výroků jednotlivých komunikačních partnerek jsem nastínila zejména diskuze týkající se budování této identity, hledání referenčních bodů a vzorů a také problematiku mateřského mýtu, který v kontextu nevlastního mateřství funguje jako důležitý odrazový můstek, vůči němuž se ženy (byť mnohdy implicitně) mohou vymezovat. Uvedené příklady potvrzují výše zmíněnou premisu, že nevlastní mateřství (či nevlastní rodičovství obecně) představuje prostor, v němž existuje značná variabilita konkrétních rolí a scénářů. Zatímco některé ženy přebírají za své nevlastní děti do značné míry zodpovědnost, protože se tak chtějí stát pevnou součástí rodinného soukolí, jiné ženy si drží odstup – ať už na základě svých individuálních zkušeností, nebo proto, že cítí, že jim určité formy jednání nepřísluší. Dále jsem nastínila rozpor mezi jejich vnímáním vlastního a nevlastního mateřství a zároveň význam, který přisuzují mateřství vlastnímu. Děti se tak stávají zásadním „převodním kolečkem“, významným nejen v otázce identity nevlastních matek, ale rovněž v dynamice rodinných konstelací. Právě jejich analýze se věnuji v následující kapitole.

5. RODINNÉ KONSTELACE. ANALÝZA NOVÝCH RODINNÝCH USPOŘÁDÁNÍ Z POHLEDU NEVLASTNÍCH MATEK

V teoretické části této práce jsem naznačila nutnost zabývat se konceptem rodiny. S ohledem na proměnlivost tohoto uspořádání mezilidských vazeb a vztahů jsem rovněž zmínila svůj záměr klást si otázky po konkrétní podobě těchto změn, a to zejména v rámci tzv. komponovaných rodin – tedy takových uspořádání, kde v rámci jedné domácnosti figuruje pouze jeden ze dvou biologických rodičů. V případě této diplomové práce pak toto postavení zaujímá muž, který reprezentuje jednak pozůstatky rozpadnuvší se původní, nukleární rodiny, a jednak hierarchicky nejvyšší postavené pouto biologické. Žena se ve zde uvedených příbězích ocitá v pozici té, která biologickou vazbou nedisponuje. Jak bude patrné z citací mých komunikačních partnerek níže, přítomnost, či naopak absence biologického pouta je jedním z faktorů, který ovlivňuje fungování těchto rodinných uspořádání, rozložení rolí a často i partnerský vztah samotný.

V rámci rodinného uskupení, které sestává z muže, jeho dětí a nové partnerky (která není matkou oněch dětí), je důležitým úkolem zprostředkování kontaktu mezi partnerkou a dětmi, což je úlohou partnera / otce dětí. Většina komunikačních partnerek se v rámci svého vyprávění dotkla toho, že jejich partner měl nebo má na jejich vztahu k jeho dětem naprosto zásadní podíl. Také psychologické i sociologické studie se shodují, že pro vytvoření funkční rodinné jednotky, v níž figurují děti a jejich nevlastní rodiče, je zásadní, aby otec akceptoval svou novou partnerku a zahrnul ji do rodiny, kterou už s dětmi tvoří. Je také zodpovědný za nastavení hranic, a to takovým způsobem, aby se partnerka necítila jako outsider¹⁶⁸.

Jinými slovy, u komponovaných rodin je zásadní zabývat se kvalitou interakce mezi jednotlivými členy, neboť právě ta je podmínkou fungování rodiny jako většího systémového celku. To je zvlášť důležité proto, že jednotlivé role v rámci takovéto rodinné koalice jsou buď stigmatizovány, nebo jejich uchopení a realizaci znesnadňují nejednoznačná očekávání¹⁶⁹. Na začátku výzkumu jsem očekávala, že v průběhu jednotlivých narací vystoupí do popředí právě způsoby zvládání interakce nejen s partnerem, ale rovněž s biologickou matkou dětí, s dětmi samotnými, případně s dalšími členy rodiny (např. prarodiči). Poměrně překvapivým zjištěním bylo, že mé komunikační partnerky vystavely své narace primárně (a někdy takřka výlučně) na významu role svého partnera. V několika vyprávěních samozřejmě figurovaly i expartnerky (biologické matky dětí), výjimečně i role prarodičů, ale tyto zmínky byly spíše kusé a komunikační partnerky je zmiňovaly vesměs jako doplnění. V těch případech, kde měly tyto rodinné pozice větší úlohu, by zase bylo nutné uchýlit se k podrobnější analýze, než na kterou mám v této práci prostor. Z těchto důvodů jsem se rozhodla využít toho, že motiv partnera / otce dětí a jeho enormně důležité role v rodinném soukolí se opakoval v naprosté většině narací. Proto je také hlavním tématem této kapitoly otcovství, jeho vývoj a vliv na fungování rodinného uspořádání, kde figuruje žena v roli nevlastní matky.

5.1 Pocity viny a nostalgie u otců. Strategie pro zvládání nových uspořádání

Fungování komponované rodiny přináší oproti normativně uznávané nukleární rodině řadu výzev, na které musí reagovat jak žena/nevlastní matka, tak muž/biologický otec

¹⁶⁸ Srov. např. WATERMAN, s. 192; DANTAS, FÉRES-CARNEIRO, MACHADO A MAGALHAES, s. 42–44; CRAIG, HARVEY-KNOWLES a JANAN JOHNSON, s. 73.

¹⁶⁹ Srov. CRAIG, HARVEY-KNOWLES a JANAN JOHNSON, s. 73; HAMILTON, CHENG a POWELL, s. 98.

děti. Zatímco role, v níž se ocitá tato žena, není nijak konkrétně definována, muž se mnohdy ocitá v roli nové, řekněme „prvořadě“: v nové domácnosti je totiž (minimálně z právního hlediska) jedinou uznávanou rodičovskou figurou. Zatímco starší výzkumy ukázaly, že i v nově vzniklých rodinných koalicích hraje v rozdělení rolí prim gender¹⁷⁰, narace mých komunikačních partnerek poukazují spíš na to, že primárním faktorem ovlivňujícím chod těchto koalic je biologické pouto, nikoliv pohlaví rodiče (a od něj se odvíjející repertoár činností a rolí). Pro potřeby této práce by se dalo říct, že mateřský mýtus byl (alespoň částečně) nahrazen mýtem biologickým (nebo také mýtem pokrevního pouta). Právě přítomnost tohoto mýtu může mít za následek nedostatečné umožnění zapojení se nových partnerek do rodinného života, který tito muži se svými dětmi budují.

Jedním z důvodů, proč může být pro muže složité umožnit svým novým partnerkám podílet se spolu s nimi na výchově a péči o děti, je také častá nejistota ohledně jejich vlastní otcovské role. Tradiční model, jehož pozůstatky jsou dodnes zakořeněny jak v symbolickém univerzu, tak v legislativě, předpokládá, že otec je tím, kdo rodině zajišťuje finance a hmotné zabezpečení, kdežto matka na sebe bere roli opatrovatelky a pečovatelky¹⁷¹. Toto omezené chápání rolí má navíc v případě rozvodu negativní dopady: je-li dítě svěřeno do péče matky, otec se dostává do pozice, kdy kromě zasilání výživného není jasně definováno, jaká je jeho úloha¹⁷². Navíc, mnohými studiemi je doložen silný pocit viny ze strany biologických rodičů (jak matek, tak v tomto případě otců), kteří jednak cítí zodpovědnost za to, že předchozí vztah ztroskotal, a vedle toho si také připadají provinile, protože své děti „nutí“ do vztahu s pro ně prakticky cizím člověkem, a navíc po nich vyžadují fungování v netradičním rodinném kolektivu¹⁷³. Svou roli může sehrát určitá nostalgie či stesk po tradičním a společensky uznávaném rodinném uspořádání, které již v životě těchto jednotlivců neexistuje. Častým důsledkem je snaha o splácení jakéhosi fiktivního dluhu, který vzniká narušením těchto tradičních vazeb¹⁷⁴.

Problematiku otcovské viny a lítosti, které následně ovlivňovaly jednání partnerů, zmínilo hned několik komunikačních partnerek. Většinou se tohoto tématu dotkly v souvislosti s tím, kdy vnímaly, že jejich partnerský vztah je až na „druhé koleji“ za vztahem k dětem, který se pro jejich partnery stal vztahem centrálním.

¹⁷⁰ Srov. SCHMEECKLE, Maria. Gender Dynamics in Stepfamilies: Adult Stepchildren's Views. In: *Journal of Marriage and Family*. Vol. 69, No. 1 (2007), s. 174–189.

¹⁷¹ Srov. SUWADA, s. 470.

¹⁷² Srov. WATERMAN, s. 194, SCHMEECKLE, s. 180.

¹⁷³ Srov. např. DANTAS, FÉRES-CARNEIRO, MACHADO a MAGALHAES, s. 41.

¹⁷⁴ Srov. tamtéž.

Zuzana byla přesvědčená, že výčitky svědomí jejího partnera měly zásadní podíl na tom, že jejich vztah nakonec ztroskotal: *„Ten pocit viny, to tam hrálo určitě velkou roli, to si tak všímám, že hraje v těchhle vztazích. Tím, že on odešel z té rodiny, ten můj přítel, tak vlastně... měl jakoby potřebu to vynahrazovat těm dětem. Že prostě jsou chudáci a že on teda rozbil tu rodinu.“*

Antonie sice tyto problémy ve vlastním vztahu neřešila, ale přesto je byla schopná pojmenovat: *„Je velmi časté, že se otec snaží ‚odčinit‘ to, že rozbil rodinu, tím, jak se chová k těm dětem, v tom smyslu, že jim všechno dovolí. Nedá jim hranice, protože si myslí, že ty děti jsou ty, které trpí, a tímto se jim to snaží vynahradit. Tenhle jev je nejspíš jedna z hlavních třecích ploch v nově vznikajícím vztahu. Partnerka se k tomu sice může postavit tak, že to jsou jeho děti a ona se do toho nebude vůbec zapojovat, ale pochybuju, že to každá žena dokáže, když je nucena s těmi dětmi trávit určitý čas, a navíc jsou všichni v domácnosti, kde ta partnerka spoluurčuje pravidla.“*

Také **Nina** vzpomíná na počátky aktuálního partnerského vztahu, kdy se cítila upozaděná a neměla možnost se na partnera spolehnout: *„Ze začátku to fungovalo tak, že my jsme se s partnerem nemohli na ničem domluvit, protože on měl hrozný výčitky, že tu rodinu opustil. (...) Vlastně první rok, kdy on je opustil, kdy my jsme spolu ještě nebyli, tak to fungovalo tak, že kdykoliv jeho bývalá žena řekla, že něco potřebuje, (...) tak on prostě šel a udělal to. A to bylo třeba několikrát do tejdne nebo třeba i dvě hodiny předem, on prostě na zavolání a kdykoliv příběh‘. (...) Asi po roce jsem řekla, že takhle to nejde a musí se prostě nastavit nějaký harmonogram.“* Také Ninin partner tedy pociťoval výčitky svědomí, které se snažil (alespoň v počátcích jejich vztahu) řešit tím, že v podstatě simuloval funkčnost původní nukleární rodiny.

V **Moničině** výroku je nejvíce patrná ona zmíněná nostalgie po tradiční, normativní, uznávané formě soužití, kterou její partner již svým dětem dopřát nemůže: *„Já vím, že partnera to hodně mrzí – on sám je ze čtyř dětí, a ačkoliv se jeho rodiče pak později rozvedli, tak to bylo v době, kdy on už byl dospělý, bylo mu asi třicet. Ale nějak jako silně vnímal tu rodinu, a hrozně ho mrzí, že tohle už jako nenastane.“* Reakcí Moniky byl pokus o poukázání na fakt, že ani tradiční, nukleární model není zárukou šťastného soužití. Sama naznačuje, že i v rámci uznávané normy může dojít k problémům a komplikacím: *„A zase nějak jsem se snažila s ním bavit v tom duchu, že žádná rodina asi není ideální, nevím, v mé rodině třeba máma je nemocná a hodně to ovlivňovalo nějak to rozložení té rodiny, mám kamarádky bez*

otců, kterým otcové zemřeli, tak já na to koukám takhle no... Myslim, že děti jsou skvělý, oni jako rodiče jsou taky asi fajn, ani si nemyslím, že by ta manželka byla špatná máma nebo tak, tak nějak... se v tom uklidnil a nějak se v tom našel, že se dá žít i s tím, no. Ačkoliv je mu to líto.“

Jak již vyšlo najevo v medailonku (podkapitola 3.3), Monika se občas musí potýkat s pokusy partnera o výlučné rodičovství, z něhož se snaží Moniku vyřadit (když ne úplně, tak alespoň částečně). V jejím příběhu zaznělo, že ji partner vyzývá k tomu, aby se občas trochu stáhla, neboť mu připadá, že na to, že není matkou jeho dvou dcer, se zapojuje zbytečně moc. Zdá se, že jeho potřeba udržet si svou výlučnou rodičovskou pozici (danou biologickým poutem) však občas naráží i na jeho touhu po funkční rodině: *„Pak mi zase někdy řekne, že by byl rád, kdybychom byli ta rodina, a aby měl ten pocit, kdy jsou si lidi blízký a všechno je tam tak propojený a všichni spolu interagujou a tak... a pak zas někdy řekne, že se mám držet dál, tak v tomhle je nějaký rozpor, no.“*

Vyhrocenější scénář se objevil v **Sonině** naraci, z níž vyplynulo, že její partner upřednostňoval vztah se svými (dospělými) dětmi a Soni dával pravidelně najevo, že její pozice v jeho životě i životě dětí je značně omezená. *„Pořád jsem se cítila jako ‚já a oni‘, ne jako součást té rodiny. [...] Já jsem potřebovala mít pocit, že mám to své pevné místo v rodině.“* Na otázku, čím si vysvětluje partnerovu fixaci na děti a jeho až nekritický vztah vůči nim, odpovídá: *„Jednak si myslím, že – protože je sám z rozvedeného manželství – že mu vadí... že to nikdy nechtěl dopustit u své rodiny, takže to možná bere, jako že tu rodinu neudržel on, přitom jako manželka odešla a měla několik bočních partnerů během toho vztahu, takže... že to bere, to, že ta rodina se rozbila, rozpadla, že to bere na sebe a že má pocit, že za to může on a snaží se to těm dětem vynahradit. Takže má asi ten pocit viny.“*

5.2 Kolize rodičovských rolí. Nové formy otcovství

Z hlediska tradičního rodinného uspořádání lze rovněž hovořit o určité kolizi rodičovských rolí, které – jakkoliv byly v minulosti jasně určené – v nově vzniklých rodinných jednotkách přestávají dávat smysl, resp. vybízejí k revitalizaci. Tradiční rodinný model naráží v současnosti jednak na postupující emancipaci žen, mnoho z nichž nevidí svůj (jediný) smysl života v péči o děti a domácnost, jednak na touhu otců vymanit se ze škatulky těch, kteří rodinu pouze finančně dotují, ale v dalších oblastech je jejich role značně omezená. Vzhledem k tomu, že role matky je zásadní měrou napojena na představy o přirozenosti, tělesnosti, biologickém poutu a vůbec hlavním údělu ženy, dá se předpokládat,

že tyto obrazy se nějakým způsobem odrazí i ve vnímání matek nevlastních. Ovšem v modelu, o němž pojednává tato práce, není žena tou, kterou s dětmi pojí biologické pouto – je to muž. Dochází zde tedy k určitému rozporu mezi tím, co se očekává od žen v mateřské roli (případně co ony samy od sebe očekávají – vlastní identita je průsečíkem obou typů očekávání), a co se očekává od jedinců v roli nevlastních rodičů (ve smyslu jedinců, které s dětmi nepojí biologické/genetické pouto)¹⁷⁵.

Pokud bychom, v návaznosti na text Radky Radimské¹⁷⁶, vnímali rodinu a reprodukci jako mocenské pole, měli bychom si položit otázku, k jakému typu vyjednávání zde dochází. Radimská již v roce 2002, kdy byl článek publikován, upozorňovala na tendence o redefinici otcovské role právě ze strany otců samotných. Zmiňuje „fenomén tzv. nových otců – otců pečujících o své děti od raného věku, preferující blízkost a citovou zúčastněnost“¹⁷⁷. Sem bychom mohli zahrnout i to, jak některé z mých komunikačních partnerek definují své partnery a jejich přístup k péči o děti a začlenění nové partnerky do těchto aktivit. **Monika** na otázku, proč si myslí, že jejímu partnerovi vadí, když se do péče o jeho děti zapojuje, odpovídá: „*Asi abych mu nějak jako nelezla do zelí nebo něco, že si to chtěl řešit nějak po svém. On asi obecně nemá rád, když se člověk do něčeho nějak moc hrne, nevím přesně, no. Nebo si na to teprve nějak zvyká. (...) A vnímám, že on mě tím třeba ani nechce zatěžovat, že cítí, že je to nějak ta jeho role, jeho zodpovědnost a že on by si ty věci měl řešit sám. A jestli já mu nějak s tím pomůžu, v tom se asi nějak trochu střídáme, ale určitě to není tak, že by na mě přenášel nějakou povinnost.*“

Z Moničina vyprávění také vyplývá, že její partner má zkušenosti s péčí o děti, protože s nimi odmalička trávil spoustu času. V duchu textu Radimské bychom ho tedy s největší pravděpodobností mohli označit za „nového otce“ – pečujícího, starostlivého, citově zúčastněného. V kontextu jejich vztahu a soužití s Monikou ale jeho zapojení se začalo mít za následek, že Monika se cítila nepotřebná, vyčleněná: „*Tím, že partner se odmalička fakt o ty děti staral, prostě od miminka, ta manželka chodila různě pryč a nechávala ho tam, tak on s tím nemá prostě vůbec problém se postarat i o ty dvě děti, lézt s nima po skalách a tak... takže si říkám, že vo to, o kolik on je dobrej táta, tak o to miň prostoru tam pak pro mě je, protože já mám pocit, že mě tam vlastně trochu nepotřebujou. Že jako mě maj rádi, ale že ten táta jim úplně vystačí. Takže s tím trochu bojuju – že on je*

¹⁷⁵ Srov. SANNER a COLEMAN, s. 1464.

¹⁷⁶ RADIMSKÁ, Radka. Mateřství, otcovství a moc. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. No. 4 (2002), s. 1–3.

¹⁷⁷ RADIMSKÁ, s. 2.

jako fakt skvělejší táta, ale možná by takový nemusel být úplně pořád [úsměv], abych i já tam mohla s něčím přijít, nebo třeba... že by něco bylo prostě i mého.“

Když Radimská hovoří o tom, že tzv. institucionální otcovství, v němž postava otce v rámci rodiny simulovala božstvo či panovníka (tedy absolutní autoritu), je pomalu nahrazováno otcovstvím vztahovým, upozorňuje i na to, že „*toto ‚nové‘ otcovství je vnímáno jako konkurence mateřskému monopolu a není dostatečně podporováno ani samotnými matkami, ani institucionálním rámcem*“¹⁷⁸, což má mj. dodnes za následek to, že otcové nemají po rozpadu partnerství vždy garantované stejné možnosti podílení se na životě a vývoji svých dětí jako matky. Pro tuto práci je nicméně důležité položit si otázku, jak se toto „nové otcovství“ promítá do fungování následně vzniklých rodin. Zkušenosti některých žen totiž dokládají, že v těchto situacích se právě z otců stávají ti „ochránci rodinného krbu“, kteří se snaží (ať už z jakýchkoliv důvodů) udržovat a dokazovat si svou nadřazenost v rámci rodinného mocenského pole. Tato nadřazenost s největší pravděpodobností souvisí s tím, že právě oni jsou těmi jedinými v nově vzniklé rodinné koalici, které s dětmi pojí biologické pouto. S trochou nadsázky by se dalo také říct, že v těchto nových kontextech je mýtus mateřství přenesen na otce, a stává se tak něčím, co by mohlo být nazváno *mýtus biologického rodičovství* (nebo mýtus pokrevního pouta, jak jsem již zmínila výše).

Tento model lze spatřit zejména ve výrocích **Zuzany**, která svého (dnes již bývalého) partnera označila nejprve za „mámu“ (viz podkapitola 3.1), v tom smyslu, že je citlivý a zároveň zvyklý se o děti starat. Následně v průběhu vyprávění zmínila několik situací, kdy byla partnerem kritizována i za to, že si dovolila jeho syna upozornit např. na základní nedostatky ve vědomostech. Na základě těchto situací definovala partnera takto: „*On jak je opravdu hodně taková ta ženská, hodně jako citlivej, tak on by byl schopný při tom toho syna nechat, měl by strach, že se ho to dotkne, tak by to neřek’. A když jsem to řekla já, tak neřekl nic, ani mě nepodržel.*“ Jejich vzájemné nepochopení, které nakonec vyústilo v definitivní rozchod, ještě zdůvodnila tím, že „*on byl víc ‚máma‘, možná i než já, to tam určitě hrálo tu roli a opravdu jsme si v tomhle nerozuměli*“.

Polská socioložka Katarzyna Suwada ve své studii o dvou kolidujících modelech otcovství shrnuje podstatu oné kolize otázkou umístěnou přímo do názvu textu: *být tradičním tátou, nebo být spíš jako máma?*¹⁷⁹ Tím se odkazuje na ono tradiční rozdělení a

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ *Being a Traditional Dad or Being More Like a Mum?*

zároveň naznačuje, že konkrétní podoba rolí *mámy* a *táty* je spíše než s pohlavím jedinců spojena s kulturními normami a očekáváními. Ta jsou patrná právě ve výše zmíněných výrocích Zuzany, které jsou podrobněji rozepsány i v jejím medailonku. Suwada svou studii uvádí zmíněním momentu, kdy otcové mají narušit onen klasický otcovský model a „*vzít na sebe některé z tradičně mateřských povinností*“¹⁸⁰. Počátek prolínání dříve striktně oddělených sfér mateřství a otcovství spatřuje v analogickém prolínání sféry soukromé s veřejnou. Klasické dělení na činnosti a oblasti určené výlučně jednomu, či druhému pohlaví, postupně v praxi začalo ztrácet svou platnost¹⁸¹. Jedním z důsledků těchto změn je podle autorky redefinice otcovské role, v níž spatřuje „*emancipační projekt jak pro muže, tak pro ženy*“¹⁸², protože rodičovství a rodinný život obecně považuje za jednu z oblastí, v níž je naprosto zásadní dojít k genderové rovnosti – což jinými slovy znamená, přestat tuto sféru považovat za výlučně „ženskou“.

5.3 Proměny rolí v rámci rodiny. Model sdíleného rodičovství

Kontexty, v nichž vystupují mé komunikační partnerky, nicméně poukazují na to, že v případě rozpadu původní nukleární rodiny a vzniku rodiny nové, komponované, je opět nutné toto rozdělení rolí vyřešit. Otázky týkající se toho, do jaké míry může nová partnerka zasahovat do výchovy či do péče dětí, které nejsou její vlastní, jsou často v kolizi s tradičně chápanou rolí matky, v níž se ale tyto ženy svým způsobem ocitají. Dle mého názoru zde vzniká unikátní prostor pro zaobírání se problematikou rodičovského diskurzu obecně. Suwada (v návaznosti na finskou profesorku genderových studií Jaanu Vuori) zmiňuje dva typy rodičovských diskurzů, které mohou být přítomny ve státních sociálních politikách: prvním z nich je diskurz výlučného mateřství (odvíjející se od předpokladu schopností, které jsou údajně ženám vrozené), druhým je diskurz sdíleného rodičovství¹⁸³. Je to právě druhý jmenovaný diskurz, který reprezentuje rovnoprávné začlenění rodičů do výchovy a péče, a přináší tudíž potenciál pro genderové zrovnoprávnění.

S podobným modelovým rozdělením (i když tentokrát týkající se pouze mateřství) přicházejí i Randi S. Cowdery a Carmen Knudson-Martin v rámci své kvalitativní analýzy¹⁸⁴. Také u nich první z modelů vychází z představy, že mateřství je genderově

¹⁸⁰ „(...) *take on some traditionally maternal obligations.*“ SUWADA, s. 467.

¹⁸¹ Srov. tamtéž, s. 469.

¹⁸² „(...) *emancipation project for both men and women.*“ Tamtéž, s. 470.

¹⁸³ Srov. tamtéž.

¹⁸⁴ COWDERY, Randi S. a CARMEN KNUDSON-MARTIN. The Construction of Motherhood: Tasks, Relational Connection, and Gender Equality. In: *Family Relations*. Vol. 54, No. 3 (2005), s. 335–345.

podmíněná schopnost, zatímco druhý model mateřství prezentuje jako vědomou a společnou participaci obou rodičů. Zjištění, ke kterým v rámci výzkumu došly, se dají přeneseně aplikovat i na výzkum provedený v rámci této diplomové práce. Procesy, které podle nich přispívají k udržování prvního modelu, zahrnují předně víru partnerů v to, že matky disponují přirozenou znalostí a poutem k dítěti, na což navazuje podstoupení partnera (otce dítěte). Dále sem spadá organizace času matek podle potřeb dítěte a totální převzetí zodpovědnosti za dítě matkami¹⁸⁵. Podobné procesy lze identifikovat i v nových koalicích, o nichž pojednávám v této práci, až na to, že zde se role otáčejí: na místo matek nastupují otcové a na jejich místo pak matky nevlastní. Vysvětlení těchto procesů perspektivou genderu tudíž ztrácí svou platnost a na jeho místo nastupuje biologické/genetické pouto mezi rodičem a dítětem.

Obdobně lze na tyto situace vztáhnout i jejich zjištění o rozvíjení sdíleného mateřství/rodičovství. Zde autorky výzkumu zjistily, že u párů, pro něž je důležitá rovnost a vybudování obdobně silného pouta k dětem (u obou z partnerů), fungují tyto procesy: zodpovědnost není jen na jednom z partnerů, nýbrž je sdílená; navzájem si kompenzují biologické rozdíly; otci se do péče zapojují bez instruování matkami, jsou přístupní učení se novým věcem a matky do jejich aktivit v rámci péče nezasahují. Nahradíme-li opět postavu matky otcem a otce nevlastní matkou, zjistíme, že jde o totožné momenty, které vystupují i z příběhů mých komunikačních partnerek. Ty si obecně cení toho, když jsou zahrnuty do výchovy, když cítí ze strany partnera podporu a když jim partner dává najevo, že i jejich názor je pro ně důležitý.

Negativní zkušenosti související právě s nemožností realizace své role popisuje například **Zuzana**: „*Určitě mi tam vadila taková ta nepodpora z jeho strany, před těmi dětmi, takové to nepodržení.*“ **Klára**, která je v současné době ve vztahu s již druhým partnerem, který má děti, vzpomíná na první zkušenost tohoto typu a vysvětluje, proč se jí nepovedlo navázat oboustranně kvalitní vztah s nevlastními dětmi: „*Vysvětluju si, že to bylo i tím partnerem, který si nijak nekladl za cíl propojit nás všechny, že v tom vlastně nespolečně pracoval.*“ I když jde o významnější zapojení se do diskuzí, jejichž hlavním předmětem jsou děti, ukazuje se, že ženy v rolích nevlastních matek řeší, nakolik je jejich pozice v rámci rodinného systému důležitá, nebo alespoň viditelná. Dokladem toho je **Nina**: „*U nás je situace taková, že do toho mám co mluvit jedině skrze partnera, což je logické*

¹⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 339.

vzhledem k tomu, že s bývalou partnerkou nijak nejsem ve styku. Takže situaci obvykle probereme s partnerem (ať už výběru nové školy, nebo nějakých problémů) a on potom závěr prezentuje – někdy jako svoje stanovisko, někdy jako naše, záleží na situaci a na tom, pro koho je to určeno. Nicméně jsem v tom procesu navenek úplně neviditelná, takže si občas vyloženě připadám jenom jako kasička: ta paní v pozadí která platí, vaří, uklízí a do ničeho nekecá.“

Odlišné zkušenosti s přístupem partnera má například **Hedvika**, která popisuje, proč se nikdy ve své roli necítila ohrožená ani upozaděná: „Možná to je tím, že od začátku jsme si s partnerem hned řekli, jakou máme představu o výchově, hodně jsme se bavili o tom, jak jsme my dva byli vychovávaní, což si člověk samozřejmě bere do svého života. Tím pádem hned od začátku – to musím uznat, že hlavně partner se o to zasadil, abych já hned od začátku měla respekt, aby platilo to, co já povím, aby to mělo stejnou váhu, jako když to řekne on.“ Podobnou zkušenost má i **Beáta**: „Partner mě od začátku vnímal jako..., i mi to sám říkal – ty sice nejsi máma holek, ale jsi teď moje nová partnerka, jsi moje žena, takže já prostě k tobě přistupuju tak, že i když ne biologicky, tak ty teď patříš k těm holkám, protože ty jsi tady teď s náma. Není tady s náma jejich máma, seš tady teď ty. Drží se mnou za jedno a neustále mě podporuje, i holkám říká ‚Beáta je vaše nevlastní máma, Beáta je člověk, kterej se tady o vás stará, tak ji musíte poslouchat, a když ji nebudete poslouchat, tak to prostě celý nebude fungovat‘. Tak musím zaklepat, naštěstí to fakt funguje, no.“ Tento typ partnerova přístupu, který může být podle mě klasifikován právě jako prototyp sdíleného rodičovství, se konkrétně pro Beátu stává i podmínkou fungování partnerského vztahu: „Několikrát jsem mu [partnerovi] říkala, že prostě nebejt jeho, tak by to nefungovalo a že bychom spolu nebyli. Protože někteří rodiče jsou takový, ‚co na něj tak řveš‘ a ‚panebože, to si nemůžeš dovolit, já jsem tady ten rodič‘... Jenomže takovej člověk si teda nemá hledat novýho partnera, má s tím dítětem teda zůstat sám, když to takhle vnímá. Aspoň si to teda myslím.“

Pozitivní zkušenost, která souvisí s možností začlenění se do společného rodinného systému, má i **Antonie**, která to, „jak moc vás, jako nevlastního rodiče, váš partner zahrne do výchovy“ definuje jako jeden z hlavních dvou aspektů, který ovlivňuje následný vztah k nevlastním dětem. Svou vlastní, veskrze pozitivní zkušenost, srovnává se zkušeností své sestry: „Tyhle situace zažívala i moje sestra, ale na rozdíl od mého vztahu, to v tom jejím vypadalo tak, že jí partner řekl, že ona děti nemá a nemůže tomu rozumět. Tohle mě přimělo uvědomit si, jak neskutečné štěstí mám, když mi můj muž od začátku říká: ‚Nechci na to být sám, pomoz mi. Nemám patent na rodičovství.‘ (...) Podle mě je věta typu ‚ty nemáš děti,

tak tomu nerozumíš', naprostá podpásovka, a i když si uvědomuji, že to, jak to máme s manželem, není a nemusí být samozřejmostí, myslím, že takové věci by se prostě říkat neměly.“

Výroky Beáty, Hedviky i Antonie potvrzují výsledky jiných výzkumů, v nichž se ukázalo, že je naprosto zásadní v rámci rodinné koalice vytvořit partnerskou unii, a to zejména ve vztahu k dětem¹⁸⁶. I díky tomu mohou být tyto tři konkrétní příklady soužití považovány za funkční: tyto ženy se totiž mohou spolehnout na podporu ze strany svých partnerů, kteří jim umožňují se v nové roli realizovat, bez toho, aniž by jejich identita byla potlačena. Zároveň se minimálně v těchto třech případech můžeme bavit právě o sdíleném rodičovství, pro nějž je typické, že oba partneři sdílejí zodpovědnost za výchovu a péči o děti, do níž se oba zapojují, a rozdíly mezi nimi nestaví na přítomnosti či absenci biologické vazby k dětem.

Je to právě koncept sdíleného rodičovství, v němž spatřuji naději nejen pro páry vně komponovaných rodin, ale také pro páry v rodinách nukleárních (a potažmo ve všech dalších typech rodinného soužití). Sdílené rodičovství přináší možnosti rovnoměrného začlenění obou rodičů (ať už jakéhokoliv pohlaví), kteří se v rámci jedné domácnosti vyskytují¹⁸⁷. Myslím si, že právě na pozadí tohoto konceptu se nabízí přistoupit k reformulaci požadavků, které jsou kladeny na konkrétní rodičovské role, tak, jak k ní vybízí např. Maříková¹⁸⁸. Tyto změny, reagující na požadavky feministicky orientovaných teoretiček a teoretiků, navazují na snahy propojení soukromé sféry s veřejnou a zároveň jejich „odgenderování“. Nové rodinné koalice jsou dle mého názoru ideálním prostorem pro realizaci těchto procesů, byť se ukazuje, že nejde o procesy nijak jednoduché: kromě genderového aspektu zde extrémně silnou roli hraje biologické pouto, s ním spjatá idea přirozenosti a zdůrazňování pokrevní spřízněnosti. Po přezkoumání těchto hodnot se nicméně otevírá prostor, v němž je možné realizovat konkrétní rodičovské role s ohledem na individuální potřeby a názory všech zúčastněných jedinců, bez ohledu na jejich pohlaví či biologickou spřízněnost. Tyto parametry totiž samy o sobě nejsou ani zdaleka zárukou toho, že rodinná koalice bude fungovat.

¹⁸⁶ Srov. CRAIG, HARVEY-KNOWLES a JANAN JOHNSON, s. 72.

¹⁸⁷ Na tomto místě předpokládám, že v rámci jedné domácnosti budou v rolích rodičů figurovat pouze dva lidé, nicméně mám za to, že koncept sdíleného rodičovství by byl přenositelný i na jiné typy soužití. Zároveň se domnívám, že je možné se o sdíleném rodičovství bavit i napříč domácnostmi, ale protože by toto rozšíření mou práci zásadně prodloužilo, zůstanu pouze u jedné domácnosti (jejímiž členy jsou muž-biologický otec a žena-nevlastní matka).

¹⁸⁸ Srov. MAŘÍKOVÁ, s. 46.

5.4 Shrnutí

Analýza výroků týkajících se úlohy partnera v rámci nových rodinných uspořádání ukázala, k jak zásadním proměnám uvnitř rodiny dochází. Ženy v roli nevlastní matky jsou pak častými svědkyněmi těchto proměn, a právě jejich hledisko může poukázat na limity, ale i možnosti nově vznikajících rodinných konceptů. Zatímco nukleární rodiny představují obecně známou, platnou a uznávanou normu, reprezentující uskupení rodinných pozic, s nimiž jsou spjata poměrně konkrétní očekávání, komponovaná rodina představuje svobodnější prostor. Ten své členy a členky sice na jednu stranu může znevýhodňovat v tom, že nepředkládá konkrétní návody pro jednotlivé role, na druhou stranu však všem zúčastněným umožňuje nastavení individuálních pravidel, která nejsou vázána na tradiční pojetí rodiny.

ZÁVĚR

Tématem této diplomové práce je tzv. nevlastní mateřství. Konkrétní definice tohoto slovního spojení vychází z mé osobní zkušenosti s rolí nevlastní matky, již jsem se stala prostřednictvím vztahu s mužem, který má již z předchozího vztahu dítě. To byla také podmínka při hledání komunikačních partnerek pro tento výzkum: těmi se staly ženy, které se v roli nevlastní matky octly podobným způsobem. Jejich názory a zkušenosti jsou obsaženy v empirické části této práce, která vznikla analýzou narativních rozhovorů, jež jsem s nimi realizovala. Přestože každá z narací představila svébytný příběh, který by bylo možné zevrubně a do hloubky analyzovat ve stylu případových studií, já se pro potřeby této práce rozhodla o tematické zúžení vyplývající z mých dvou základních výzkumných otázek. První z nich se týkala identity nevlastní matky, zkušeností těchto žen a jejich snah o sebeidentifikaci, druhá pak mířila spíše na komplexnější pojetí nových rodinných uspořádání, jejichž členkami tyto ženy jsou. Zásadním momentem nastíněných diskuzí je pak individuální hledisko a perspektiva těchto konkrétních žen, nikoliv tedy snaha o jakési obecné pojetí diskutovaných konceptů a problémů.

Díky naracím jednotlivých žen bylo tudíž možné nahlédnout, jak tyto konkrétní ženy pojmají svou roli nevlastní matky. Snažila jsem se přiblížit jak jejich vlastní snahy o definici této pozice, tak jejich reflexe vlastních zkušeností. Hojně přítomnou nejistotu v uchopení role nevlastní matky měly tyto ženy tendence řešit několika způsoby. Mezi nejčastější patřilo „ověřování“ si vlastních pocitů na diskuzních fórech či v populárně-naučné literatuře. Nedostatečnost zdrojů a referenčních bodů, k nimž by bylo možné se vztáhnout, pojmenovalo hned několik žen. Četnější přítomnost pozitivních vzorů by jim pomohla se s touto rolí vypořádat a zároveň si najít vlastní funkční způsob její realizace.

Ukázalo se totiž, že jednotlivá pojetí této role mohou být značně rozmanitá, zvláště v otázce zapojování se do výchovy a péče o děti. To jsou totiž momenty, které lze považovat za hlavní atributy (vlastního) mateřství a bylo zajímavé zjistit, jak se s těmito očekáváními vypořádávají ženy, které nejsou matkami vlastními, nýbrž nevlastními. Rozdíl mezi těmito dvěma rolemi spočívá – alespoň v rámci kontextu nastoleném touto diplomovou prací – v přítomnosti, či naopak absenci tzv. pokrevního pouta mezi danou ženou a dětmi. Z narací nicméně vyplynulo, že mnohdy tím hlavním faktorem majícím vliv na způsob budování vztahu s nevlastními dětmi je spíše četnost setkávání se a míra společně stráveného času, případně sdílení stejné domácnosti; jinými slovy, časový a prostorový faktor.

Nelze nicméně říci, že by biologie nehrála v těchto vztazích a snahách o sebeidentifikaci vůbec žádnou roli. Mýtus mateřství je úzce spojen s představou neodmyslitelné pokrevní spřízněnosti a z ní vyplývající mateřské lásky. Protože ženy v rolích nevlastních matek realizují svou roli ve vztahu k dětem, které svou biologickou matku mají, jejich kompetence nejsou vždy jasné a konkrétní hranice jejich pozice je třeba teprve definovat. Vůči roli vlastní matky zde často existuje respekt, který se projevuje např. v neochotě explicitně se stavět do mateřské / rodičovské role. Chybějící prvek fyziologického, biologického a genetického napojení na dané dítě je ze symbolického hlediska dostatečným důvodem pro to, aby se tyto ženy vyhýbaly jakémukoli náznaku přebírání mateřských / rodičovských kompetencí. K prosazování vlastních názorů a představ jim většinou pomáhá právě koexistence v rámci společně sdíleného prostoru, kterým je nejčastěji domácnost, v níž tyto ženy žijí s partnerem / otcem dětí.

Dalším důležitým validačním prvkem, který ženám v rolích nevlastních matek pomáhá v uchopení této role, je vznik nového biologického pouta, a to prostřednictvím společného dítěte s daným partnerem. Právě toto vlastní dítě může být vnímáno jako pádný argument a definitivní stvrzení nové rodinné koalice, v níž se tak stane nástrojem k propojení všech dosavadních členů. Také zde se ukazuje, jak silnou pozici má v našem kulturně-spoločenském kontextu biologická vazba.

Tato vazba hraje roli i v rámci rodinných uspořádání, konkrétně tedy těch, kde se postava nevlastní matky vyskytuje. Na rozdíl od uskupení tradiční nukleární rodiny, kde existuje silnější biologické pouto mezi matkou a dítětem (dané jednak genetikou, jednak fyziologickou zkušeností těhotenství a porodu), v těchto nových, komponovaných rodinách, je nositelem biologické vazby k dítěti pouze otec. Z narací mých komunikačních partnerek vyplynulo, že pro jejich partnery není vždy jednoduché se s tímto nastavením smířit; jejich symbolická převaha někdy vede až k tomu, že svou novou partnerku upozadují a ubírají jí na kompetencích. V pozadí těchto (pravděpodobně často nevědomých) pohnutek jsou zjevně mnohdy pocity viny navazující na kolaps původní rodiny, která pro mnohé stále představuje normu či ideál.

Na základě výroků některých komunikačních partnerek lze usoudit, že v kontextu nových rodinných uspořádání lze vyzorovat rovněž posun od tradičního k tzv. novému otcovství, které předpokládá větší zapojení se do rodičovské praxe. Tento dle mého názoru pozitivní vývoj má nicméně v nových rodinných uspořádáních často za následek určitou

kolizi rodičovských rolí. Nové možnosti otců, kteří na sebe přebírají kompetence tradičně považované za mateřské, občas limitují nevlastní matky, které nedisponují výhodou biologického pouta. Emancipační tendence otců jsou nicméně důležité, a to zejména proto, aby vytvářely nové modely.

Pro realizaci těchto nových modelů je komponovaná rodina ideálním prostorem. Narušuje normativní ideál nukleární rodiny a není tudíž svázána očekáváními spjatými s tradičním rozdělením rolí. Naopak, vybízí k redefinici těchto rolí, stejně jako k redefinici toho, nakolik je ten či onen způsob nabytí rodičovství „hodnotnější“. Při vědomém zapojení se obou rodičovských postav umožňuje svobodné a rovnoprávné nastavení jednotlivých pozic, které konkrétně definuje např. koncept sdíleného rodičovství. Ten umožňuje genderově nepodmíněné realizace rodičovství a zároveň nelpí na představě biologických daností. Na výročí mých komunikačních partnerek pak ilustruji, jak právě jejich hledisko přispívá k rozkrývání těchto momentů, protože ony samy se ocitají v pozici, která narušuje normy. Zviditelněním jejich názorů, postřehů a zkušeností se tudíž pokouším o rozšíření diskuzí, které by vzaly v potaz i stanoviska žen, jejichž role sice není legislativně ani symbolicky ukotvená, ale které mají zásadní podíl nejen na realizaci, ale rovněž na reflexi současného vývoje rodiny a dalších konceptů.

Přestože si uvědomuji limity své práce (rozsah neodpovídající šíři problematiky, příliš homogenní vzorek, představení pouze hlediska žen / nevlastních matek a nikoliv jejich partnerů, nevlastních dětí nebo mužů / nevlastních otců), mám zato, že nastíněné směry mohou být výzvou pro další badatelky či badatele. Medailonky mých komunikačních partnerek navíc naznačují, že témat, kterým by se dalo věnovat, je mnohem víc. Zároveň jsem si vědoma toho, že volba jiné metody (např. polostrukturovaných rozhovorů) by mohla přinést tematicky semknutější výsledky. Protože je nicméně nevlastní mateřství tématem, které je v českém odborném diskurzu zatím poměrně neprobádané (rozhodně v kontextu feministicky orientovaného výzkumu), mým cílem bylo zejména započítí diskuze, která by s nevlastními matkami vůbec počítala.

Na závěr bych chtěla dodat, že práce na tomto výzkumu byla pro mě samotnou do značné míry transformativní. Možnost setkat se hned s devíti ženami, které prožívají či prožívaly (v mnoha ohledech) to samé, co já, mi přinesla uspokojení nejen na akademické, ale rovněž na osobní úrovni. Ještě jednou bych tudíž chtěla vyjádřit všem těmto ženám díky: za to, že se do výzkumu zapojily, ačkoliv pro mnohé z nich šlo o citlivé, někdy až bolestné

téma. Věřím ale, že to byla obohacující zkušenost nejen pro mě, ale i pro ně, a že jsem snad alespoň některým z nich satureovala potřebu po sdílení svých pocitů, obav i přání.

BIBLIOGRAFIE

ARENDELL, Terry. Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship. In: *Journal of Marriage and Family*. Vol. 62, No. 4 (2000), s. 1192–1207.

BADINTER, Élisabeth. *Materská láska. Od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt, 1998.

CANN-MILLAND, Sonia a Jane SOUTHCOTT. The Very Perplexed Stepmother: Step Motherhood and Developing a Healthy Self-Identity. In: *The Qualitative Report*. Vol. 23, No. 4 (2018), s. 823–838.

COFFEY, Amanda a Paul ATKINSON. *Making sense of qualitative data, Complementary Research & Strategies*. London: SAGE, 1996.

CONNELLY, F. M. a D. J. CLANDININ. Stories of experience and narrative inquiry. In: *Educational Researcher*. Vol. 19, No. 5 (1990), s. 2–14. Cit. in.: RICHMOND, Heather J. Learners' Lives: A Narrative Analysis. In: *The Qualitative Report*. Vol. 7, No. 3 (2002).

COWDERY, Randi S. a Carmen KNUDSON-MARTIN. The Construction of Motherhood: Tasks, Relational Connection, and Gender Equality. In: *Family Relations*. Vol. 54, No. 3 (2005), s. 335–345.

CRAIG, Elizabeth A., Jacqueline A. HARVEY-KNOWLES a Amy JANAN JOHNSON. Childless Stepmothers: Communicating with Other Stepmothers about Spouses and Stepchildren. In: *Qualitative Research Reports in Communication*. Vol. 13, No. 1 (2012), s. 71–79.

DAINTON, Marianne. The Myths and Misconceptions of the Stepmother Identity: Descriptions and Prescriptions for Identity Management. In: *Family Relations*. Vol. 42, No. 1 (1993), s. 93–98.

DANTAS, Cristina R., Terezinha FÉRES-CARNEIRO, Rebeca N. MACHADO a Andrea S. MAGALHAES. The Stepmother-Stepchild Dyad: Narratives in the Remarriage Context. In: *Psico-USF*. Vol. 23, No. 1 (2018), s. 37–46.

DE BEAUVOIR, Simone. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1966.

DONATH, Orna. *Regretting Motherhood: A Study*. Berkeley: North Atlantic Books, 2017.

DOODSON, Lisa. *Jak být šťastná nevlastní máma*. Praha: True self, 2018.

DOWNE, P. J. Stepping on maternal ground: Reflections on becoming an „other-mother“. In: *Journal of the Association for Research on Mothering*. No. 3 (2001), s. 27–40. Cit. in.: SANNER, Caroline a Marilyn COLEMAN. (Re)constructing Family Images: Stepmotherhood Before Biological Motherhood. In: *Journal of Marriage and Family*. No. 79 (2017), s. 1463.

GALLARDO, Heather L. a Darbe L. A. MELLON-GALLARDO. Stepmothering and Identity: A Co-Constructed Narrative. In: *Journal of Divorce & Remarriage*. Vol. 48, No. ½ (2007), s. 125–139.

GINSBURG, Faye a Rayana RAPP. The Politics of Reproduction. In: *Annual Review of Anthropology*. No. 20 (1991), s. 311–343.

GOSLINGA-ROY, Gillian M. Body Boundaries, Fiction of the Female Self: An Ethnographic Perspective on Power, Feminism, and the Reproductive Technologies. In: *Feminist Studies*. Vol. 26, No. 1 (2000), s. 113–140.

HAMILTON, Laura, Simon CHENG a Brian POWELL. Adoptive Parents, Adaptive Parents: Evaluating the Importance of Biological Ties for Parental Investment. In: *American Sociological Review*. Vol. 72, No. 1 (2007), s. 95–116.

HARDING, Sandra. *Feministische Wissenschaftstheorie: Zum Verhältnis von Wissenschaft und sozialem Geschlecht*. Hamburg: Argument, 1990. Cit. in: ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví. In: *Sociální studia*, č. 7 (2002), s. 17–20.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava a Martin KREIDL (eds.). *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: SLON, 2012.

HAŠKOVÁ, Hana. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON, 2009.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2016.

CHOI, P., C. HENSHAW a S. BAKER. Supermum, superwife, supereverything: performing femininity in the transition to motherhood. In: *Journal of Reproductive and Infant Psychology*. Vol. 23, No. 2 (2004), s. 167–180. Cit. in.: HAŠKOVÁ, Hana. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON, 2009.

CHRZ, Vladimír. *Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu*. Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2007.

KICZKOVÁ, Zuzana. „Sociálne materstvo“: koncepcia a príbeh. In: HANÁKOVÁ, Petra, Líbuše HECZKOVÁ a Eva KALIVODOVÁ (eds.). *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 2006, s. 417–433.

KNOWLES, Jane Price a Ellen COLE (eds.). *Motherhood: A Feminist Perspective*. Philadelphia: Haworth Press, 1990.

KREIDL, Martin a Barbora HUBATKOVÁ. Partnerské dráhy po rozvodu. In: HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava a Martin KREIDL (eds.). *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: SLON, 2012, s. 146–177.

KUCHAŘOVÁ, Věra a kol. *Česká rodina na počátku 21. století: životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: SLON, 2019.

MAŘÍKOVÁ, Hana. Rodina: proměny mateřství, otcovství a rodičovství. In: *ABC feminizmu*. Brno: Nesehnutí, 2004, s. 41–50.

MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: GRADA, 1999.

MÍŠOVIČ, Ján. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: SLON, 2019.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2008.

NEYER, Gerda a Laura BERNARDI. Feminist Perspectives on Motherhood and Reproduction. In: *Historical Social Research*. Vol. 36, No. 2 (2011), s. 162–176.

ORTNER, Sherry. Má se žena k muži jako příroda ke kultuře? In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.). *Dívčí válka s ideologií: klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: SLON, 1998, s. 89–114.

PÉREZ, Janet C. a Andrea JARAMILLO TÓRRENS. The Myth of Motherhood and the Role of Stepmothers: An Outlook of Women Who Have Delayed Their Motherhood. In: *Journal of Divorce & Remarriage*. Vol. 50, No. 3 (2009), s. 206–219.

PETROVSKÁ, Kamila. *Třetí rodič*. Praha: Asociace třetích rodičů, 2018.

RADIMSKÁ, Radka. Mateřství, otcovství a moc. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. No. 4 (2002), s. 1–3.

RAMAZANOGLU, Caroline a Janet HOLLAND. *Feminist methodology: challenges and choices*. London: SAGE, 2004.

REINHARZ, Shulamit. *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press, 1992.

RENZETTI, Claire M. a Daniel J. CURRAN. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003.

RICHMOND, Heather J. Learners' Lives: A Narrative Analysis. In: *The Qualitative Report*. Vol. 7, No. 3 (2002), s. 1–14.

SANNER, Caroline a Marilyn COLEMAN. (Re)constructing Family Images: Stepmotherhood Before Biological Motherhood. In: *Journal of Marriage and Family*. No. 79 (2017), s. 1462–1477.

SCHMEECKLE, Maria. Gender Dynamics in Stepfamilies: Adult Stepchildren's Views. In: *Journal of Marriage and Family*. Vol. 69, No. 1 (2007), s. 174–189.

SMAUS, Gerlinda. Sociální kontrola a vztah mezi pohlavími. In: OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Tvrdošijnost myšlenky: od feministické kriminologie k teorii genderu – na počest profesorky Gerlindy Šmausové*. Praha: SLON, 2011, s. 115–134.

SOKOLOVÁ, Věra. „A co děti?...“: gay a lesbické rodičovství. In: *ABC feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004, s. 81–96.

SUWADA, Katarzyna. Being a Traditional Dad or Being More Like a Mum? Clashing Models of Fatherhood According to Swedish and Polish Fathers. In: *Journal of Comparative Family Studies*. Vol. 46, No. 4 (2015), s. 467–481.

ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. Proti tvrdošijné představě o ontické povaze gender a pohlaví. In: *Sociální studia*, č. 7 (2002), s. 15–27.

THURER, Shari. *The Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*. New York: Penguin, 1994. Cit. in: SANNER, Caroline a Marilyn COLEMAN. (Re)constructing Family Images: Stepmotherhood Before Biological Motherhood. In: *Journal of Marriage and Family*. No. 79 (2017).

VAŠÁT, Petr. Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi. In: *AntropoWEBZIN* 4 (2–3), s. 101–112.

WATERMAN, Barbara. *The birth of an adoptive, foster or stepmother: beyond biological mothering attachments*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2003.

WEST, Candace a Don H. ZIMMERMAN. Dělat gender. In: *Sociální studia*. Vol. 5, No. 1 (2008), s. 99–120.

ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a gendrová identita*. Praha: Academia, 2009.

ZAMYKALOVÁ, Lenka. Mediální reflexe bezdětnosti v české společnosti mezi lety 1994–2004. In: HAŠKOVÁ, Hana (ed.). *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Praha: Sociologický Ústav AV ČR, 2006, s. 95–144. Cit. in: HAŠKOVÁ, Hana. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON, 2009.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

ČESKO. § 775 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010-2020 [cit. 25. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#p775-1>

Etika vědy. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2020-10-05] Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Etika_vědy

NORLOCK, Kathryn. Feminist Ethics. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. [cit. 2020-10-08]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/feminism-ethics/>

StepMom Magazine [online]. Dostupné z: <https://www.stepmommag.com>.

SVOBODA, Michal. *Biografická metoda v antropologii*. Plzeň: CAAT, 2007. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/webzin/achive_old/webzin_2-3_2007/AntropoWEBZIN%202-3_2007.pdf

TRACHTOVÁ, Zdeňka. Novela už dva roky leží ve sněmovně. Sňatky gayů a leseb štěpí většinu stran. *IRozhlas.cz* [online]. [cit. 2020-09-05]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/registrovane-partnerstvi-manzelstvi-pro-lesby-gaye-novela-obcanskeho-zakoniku_2006131757_ban

PŘÍLOHY

1. Informovaný souhlas

INFORMOVANÝ SOUHLAS

s účastí ve výzkumu určeném pro diplomovou práci
Nevlastní mateřství v českém kontextu

Výzkum spočívá v realizaci tzv. narativních rozhovorů, a to na téma nevlastního mateřství. Z rozhovorů budou pořízeny audio nahrávky, které budou následně přepsány autorkou výzkumu. Data získaná prostřednictvím těchto rozhovorů budou zpracována v rámci diplomové práce Bc. Barbory Skálové, studující oboru Genderová studia na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Cílem diplomové práce je poskytnout informace o zkušenostech konkrétních žen, které se ocitly v rolích nevlastních matek.

Veškeré Vaše osobní údaje budou následně anonymizovány, a to zejména z toho důvodu, aby nebylo možné vysledovat vazby na konkrétní osoby účastníci se výzkumu.

Pseudonym, který použiji místo Vašeho skutečného jména, bude znám jen mně a Vám. Nahrávky rozhovorů budou po dokončení výzkumu smazány. Pokud z jakéhokoliv důvodu seznáte (během i po uskutečnění rozhovoru), že některé ze sdílených informací nebudete chtít zveřejňovat, kontaktujte mě prosím na e-mailu barbora.skala@gmail.com.

Svým podpisem stvrzuji, že jsem byla seznámena s účelem i průběhem rozhovoru. Zároveň tímto dávám souhlas k realizaci rozhovoru a jeho následnému využití pro zmíněný projekt.

Datum:

Podpis komunikační partnerky:

Datum:

Podpis realizátorky výzkumu:

2. Pomocná osnova s otázkami k rozhovorům

Hlavní téma: nevlastní mateřství

Hlavní otázky: identita nevlastní matky, prožívání této role, vztah k dětem, role partnera ve vztahu k dětem, pojetí rodiny, v níž tyto ženy figurují jako nevlastní matky.

- Moje rodina
 - Sny a představy o budoucí rodině (v dětství, dospívání, rané dospělosti)
 - Reálná podoba rodiny
 - Sebereflexe a popis pocitů (případně jejich vývoje)
- Narativ / příběh:
 - Seznámení s partnerem
 - Přístup partnera
 - Seznámení s dětmi
 - První reakce
 - Sžívání se
- V jaké situaci se rodina nachází
 - Věk dětí
 - Doba od rozvodu / rozchodu rodičů (případně smrti předchozí partnerky)
 - Typ péče (nastavení “pravidel”)
 - Bydlení dětí ve stejném vs. jiném městě
 - Bydlení dětí ve stejné vs. jiné domácnosti
 - Otcova / partnerova role v životě dětí
 - Role ženy (nové partnerky) v životě dětí
- Role nevlastní matky
 - Označení role
 - Vnímání a definice role
- Vypořádávání se s rolí, řešení problémů
 - Články, literatura (odborná, populárně-naučná)
 - Online diskuse, podpůrné skupiny
 - Terapie (individuální, párová, rodinná apod.)

Označila byste vaše soužití za *rodinu*? Čím je pro vás rodina? Jaké byly vaše představy o tom, jak bude vypadat vaše rodina?

Jak jste se seznámila se svým partnerem? Věděla jste hned, že má děti? Kdy jste se potkala s jeho dětmi? Připravovala jste se na to nějak? Pamatujete si na ten konkrétní moment?

Jak často jste s dětmi v kontaktu? Jak jsou staré? Jste s nimi v kontaktu výlučně prostřednictvím manžela, nebo máte „vlastní” vztah?

Jak vypadá váš společně trávený čas? Jak vnímáte svou úlohu v životě dětí vašeho partnera? Znáte se s jejich biologickou matkou?

Co považujete za své útočiště? Co děláte, když nastane komplikace či problém?